

વિહંગ

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેનો સેતુ - ત્રિમાસિક

સારસના પ્રજનન માટે આદર્શ માહોલ (શ્રવલોકન નોંધ, સારસ ધોધ, પાના નં. ૨૨)

વર્ષ : ૪

સળંગ અંક : ૧૨

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૧

પરામર્શક : લાલસિંહ રાઓલ

સંપાદક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

પક્ષીનિરીક્ષણની શરૂઆત કરનારા માટે 'ભારતનાં પંખીઓ' વિશેનાં પુસ્તકો કેટલાં? છેક હમણાં સુધી કેવળ બે: (૧) હ્યુ વ્હીસલર કૃત 'Popular Handbook of Indian Birds' અને (૨) સલીમ અલીનું 'The Book of Indian Birds'. આ બન્નેમાં ભારતનાં પંખીઓના ત્રીજા-ચોથા ભાગનાં પંખીઓ લેવાયાં છે. ડગ્લાસ દિવાર અને ઈલાએ આવાં પુસ્તકો લખેલાં, પણ તે દાયકાઓથી અપ્રાપ્ય છે. સલીમઅલીના 'Handbook of The Birds of India and Pakistan' vol.1to10 પ્રસિદ્ધ થતાં આપણને એક આધારભૂત સંદર્ભગ્રંથ મળ્યો. ભારતનાં પંખીઓ વિશેનું તે 'મહાભારત' છે. આ થઈ સમગ્ર ભારતની વાત.

અલગ અલગ રાજ્યોનાં, પક્ષીઓ વિશેનાં પાંચ પુસ્તકોમાંથી બે 'Birds of Kuchchh' તથા 'Birds of Saurashtra' ગુજરાત રાજ્યના અંગભૂત પ્રદેશોનાં છે. તે બન્ને હવે અપ્રાપ્ય છે. બાકીનાં ત્રણ, 'Birds of Delhi', 'Birds of Kerala' અને 'Birds of Sikkim' છે, જેમાંનાં છેલ્લાં બે હજી મળે ખરા.

'Birds of Saurashtra' ના લેખક છે, આઝાદી પૂર્વેના ભાવનગર રાજ્યના મહારાજ કુમાર સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજી. પુસ્તક ૧૯૫૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલું. લેખકના પંદર વર્ષનાં નિરીક્ષણ અને અભ્યાસનું ફળ તેમાં છે. શરૂઆતનાં ત્રણ પ્રકરણોમાં સૌરાષ્ટ્રમાં આવતાં પક્ષીઓના ઋતુપ્રવાસ (migration), ગાન (Call) તથા દરિયાકિનારા અને ગીરના જંગલનાં પક્ષીઓનું નિરીક્ષણ કરવા જઈએ તો કેવું કેવું જોવા મળે તેનું નમૂનેદાર વર્ણન છે. તે એવું તાદ્દશ છે કે, પક્ષીનિરીક્ષકોનો ભોમિયો બની રહે. લેખક જાણે આપણને દરિયાકિનારે અને ગીરમાં, પોતાની સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે લઈ જઈને બધું રસપૂર્વક બતાવતા હોય તેવું લાગે. પક્ષીનિરીક્ષણ કેવી રીતે કરવું તેની આથી આપણને ખબર પડે.

પછી આવે છે, સૌરાષ્ટ્રનાં ૩૬૧ પક્ષીઓનો જાતિવાર પરિચય. ત્યાર બાદ, તળ ગુજરાત કે કચ્છમાં થતાં ૬૯ વિશેષ પંખીઓની ઓળખાણ. આમ કુલ ૪૩૦ જાતોને પુસ્તકમાં આવરી લીધી છે. આમાં જે તે પંખીની ઓળખની વિગતો, તેની દૈનિક પ્રવૃત્તિ, ગાન, પ્રજનન, માળાની રચના અને ખોરાકની માહિતી છે. લેખકને બાજદારી (falconry)નો પણ શોખ હતો. શિકારી પક્ષીઓને ઓળખવાં અઘરાં છે. જેમાં ભલભલા થાપ ખાઈ જાય એવા તે વિષયમાં, તેમનું જ્ઞાન આશ્ચર્યજનક અને અનન્ય હતું.

શ્રી સલીમ અલીએ સને ૧૯૪૪ થી ૧૯૪૮ સુધીમાં, ત્રણ વારના ઝડપી સર્વેક્ષણમાં ગુજરાતને આવરી લીધેલું. તેના હેવાલરૂપે લખેલો વૃત્તાંત 'બૉમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી'નાં જર્નલોમાં છપાયો છે ખરો, પણ સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે તે હજી સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલ નથી. આમ સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યમાં જોવા મળતાં પક્ષીઓનો પરિચય કરવાનું એક માત્ર પુસ્તક એટલે 'Birds of Saurashtra'.

પક્ષીઓને કડી પહેરાવીને તેમનો અભ્યાસ કરવાની પ્રવૃત્તિ (bird ringing) યુરોપ- અમેરિકામાં બહુ પ્રચલિત છે. આજથી ૫૮ વરસ પહેલાં ભાવનગરના સ્વ. મહારાજ શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ સૌરાષ્ટ્રમાં તેની શરૂઆત કરેલી. તેમની સૂચના મુજબ લેખકે તે કામ કરેલા. સૌરાષ્ટ્રમાં ખડમોર (Lesser Florican) પ્રજનન કરવા આવે છે, તેની આવજા અંગે ઘણી ઉપયોગી માહિતી તે કાર્યક્રમ દ્વારા મળેલી. પરિશિષ્ટ - ૪માં થોડી વિગતો છે.

પક્ષીઓનો પરિચય કરાવતા પુસ્તકમાં તેમનાં રંગીન ચિત્રો અનિવાર્ય ગણાય. પ્રખ્યાત ચિત્રકાર શ્રી સોમાલાલ શાહ પાસે તેમણે બધાં ચિત્રો કરાવેલાં. અસલ ચિત્રો ખરેખર સારાં છે, પણ પુસ્તકમાં છપાયેલ પ્લેટોમાં તેનું પરિણામ સંતોષકારક ન ગણાય. બાકી પંખીઓની ઓળખ માટે તે ચિત્રો બહુ ઉપયોગી થયાં છે. તેત્રીસ રંગીન પ્લેટોમાં લગભગ ત્રણસો જેટલાં પક્ષીઓ તેમાં સ્થાન પામ્યાં છે. આ ઉપરાંત અઢાર પ્લેટોમાં સાદા 'ફોટોગ્રાફ' આપ્યા છે.

કેટલાંય વરસોથી 'Birds of Saurashtra' ખલાસ થઈ ગયું છે. સુધારા-વધારા સાથેની તેની નવી આવૃત્તિ છપાય તે બહુ જરૂરી હોવા છતાં તેવી શક્યતા નહીંવત્ છે. રંગીન ચિત્રોવાળું પુસ્તક છપાવવું બહુ ખર્ચાળ છે. સ્વ. મહારાજ સાહેબે તે છપાવી આપેલું. તેઓશ્રીની ઉદારતાથી જ એવડા મોટા સચિત્ર પુસ્તકની કિંમત પ્રતીકરૂપે માત્ર પચાસ રૂપિયા રાખેલી. આજે અનેક લોકો પક્ષીનિરીક્ષણ કરતા થયા છે અને કેટલાંક નવાં પક્ષીઓ ગુજરાત રાજ્યની પક્ષીયાદીમાં ઉમેરાયાં છે.

પક્ષીજગતમાં કેવા ફેરફાર થયા કરે છે તેનો એક દાખલો જોઈએ. પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું ત્યાં સુધીનાં પંદર વરસના પોતાના પક્ષીનિરીક્ષણમાં લેખકે રાજહંસ (Barheaded Goose) અને ગાજહંસ (Greylag Goose) આપણા રાજ્યમાં જોયેલાં નહીં. અંગ્રેજ પક્ષીનિરીક્ષકોની નોંધોના આધારે તેમણે પુસ્તકમાં તે બન્નેનો સમાવેશ કરેલો. આજે આ બન્ને હંસ, સારા એવા પ્રમાણમાં, શિયાળામાં, ઉત્તર ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનાં જળાશયોમાં નિયમિત આવતા થયા છે અને ઉત્તરોત્તર વધારે વિસ્તારમાં દેખાવા લાગ્યા છે.

ભારતના કોઈ પણ રાજ્ય કરતાં આપણને મોટો સાગરકિનારો મળેલો છે. સાગરો અને મહાસાગરોનાં પંખીઓ ક્યારેક અહીં આવી ચડવાની શક્યતા તેમના ખ્યાલમાં હતી. આવાં થોડાંક પક્ષીઓ વિશે 'Birds of The Oceans' માંથી ઉતારા, પરિશિષ્ટ - ૨માં આપ્યા છે, તે ઉપયોગી થાય છે.

પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા જઈએ ત્યારે સહેલાઈથી સાથે રાખી શકાય તેવું પીટરસેનની પ્રખ્યાત 'ફીલ્ડગાઈડ' જેવું એકેય પુસ્તક ભારતનાં પક્ષીઓ વિશે હમણાં સુધી ન હતું. આ ખોટ બહુ સાલતી. હવે એક એકથી ચડિયાતાં આવાં પુસ્તકો મળવાં લાગ્યાં છે. તેમાંથી એકાદ પક્ષીનિરીક્ષકે વસાવી લેવું જોઈએ.

સી-૧, હરિઓમ એપાર્ટ, 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ ૫૧

પરામર્શક : લાલસિંહ રાઓલ, સંપાદક : ડૉ. બહુલ ત્રિવેદી, સંપાદક મંડળ : પી.એસ.કક્કર, ડૉ. આર.બી.બલર, કે.ડી.વૈષ્ણવ
પત્રવ્યવહાર : ૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. Email : vihangujarat@usa.net
લવાજમ : નિ:શુલ્ક (શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્થ - 'વિહંગ' ના નામે ચેક અથવા ડ્રાફ્ટથી)
પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ પાસે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧.
મુદ્રક : ડૉ. બહુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ ટાવર સામે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

પ્રસ્તુત અંક પ્રકાશિત કરવામાં થોડો વિલંબ થયો તે બદલ દિલગીર છીએ. જો કે, 'ગ્રીષ્મ'ની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી કર્યું, એ વાતથી સંતોષ માની શકાય. કોરું ચોમાસું અને હવે કાળઝાળ ગરમી. પ્રત્યેક જીવ પાણીના વાંકે શોષવાતો હશે. હમણાં એક દિવસ કંસારા (Coppersmith) ને મારા બગીચામાં મુકેલા પાણીના વાસણમાંથી પાણી પીતાં જોયો. મેં તેને આ રીતે પહેલી વાર જોયો. જાન્યુ. ૨૦૦૦માં જાસોર અભયારણ્યમાં, એક ખડકની સપાટી પરના ખાડામાં ભરાયેલું પાણી પીતો મોટો કંસારો (Large Green Barbet) જોયો હતો, તે યાદ આવ્યું. પક્ષીઓને આમ વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિમાં પરોવાયેલાં જોવાનું, પક્ષીનિરીક્ષણને વધુ રોચક બનાવે છે.

આ વખતે જળાશયો સૂકાં છે, તેવી નોંધ ઘણી જગ્યાએથી મળી છે. કેટલીક જગ્યાએ અધવચ્ચે જ પાણી સુકાઈ જતાં, પાણીનાં સ્થાનિક પક્ષીઓ માળા - વસાહતો અધૂરી છોડીને જતાં રહ્યાં છે. સારસના પ્રજનન ઉપર પણ અપૂરતા વરસાદની વિપરીત અસર પડી છે.

કુદરતનો આ કોપ ઓછો હોય તેમ, કદીયે ન કલ્પેલા ભૂકંપનો પણ સૌને પરચો મળી ગયો. આપણા કેટલાક પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રો ભુજ-અંજારમાં રહે છે. ઈશ્વરકૃપાથી સૌ હેમખેમ છે, તેમ શ્રી શાંતિલાલ વરૂના પત્ર મારફતે જાણ્યું.

જીવનની આવી વિષમતાઓમાં કુદરતની નાની નાની ખૂબીઓ મનને શાંતિ અને આનંદ આપે. આ વર્ષે પણ ઘંટીટાંકણા (Hoopoe) એ મારા બગીચામાં મુકેલા પક્ષીઘરમાં પ્રજનન કર્યું. માર્ચ-એપ્રિલમાં.

એપ્રિલના બીજા અઠવારિયામાં તેનું એક માત્ર બચ્ચું ઊડી ગયું. આ સમગ્ર ઘટના દરમિયાન બ્રાહ્મણી મેનાએ તેનો કેડો ન હતો મૂક્યો ! સામાન્ય રીતે શરૂઆતના ગાળામાં, જગ્યાનો કબજો લેતી વખતે આવાં ધર્ષણ થતાં હોય છે, પણ એક વાર એક પક્ષી ગોઠવાય પછી બીજું એ સ્વીકારી લે છે. આ વખતે બ્રાહ્મણી, સતત પક્ષીઘર ઉપર મંડરાયા કરી. અંદર જવાની એની કોશિશ પણ છેક સુધી ચાલુ જ રહી.

ઘંટીટાંકણો મને એટલો આક્રમક ન લાગ્યો. દૂર રહી રહી કર્કશ અવાજો કરે અને પાંખ પહોળી કરી બિવડાવવાની ચેષ્ટાઓ કરે. બ્રાહ્મણી પર હુમલો કરતો મારા ધ્યાનમાં નથી આવ્યો.

જે દિવસે ઘંટીટાંકણાનું કુટુંબ પક્ષીઘર છોડી ને ગયું તે જ દિવસથી બ્રાહ્મણીએ સળીઓ લાવવાનું શરૂ કર્યું, જે આજ દિન સુધી ચાલુ છે. એ રીતે જોતાં ઘંટીટાંકણાએ સળીઓ કે એવી બીજી કોઈ માળા માટેની સામગ્રીનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો. એને માળાની અંદર આવા કોઈ બિછાનાની જરૂર નહીં પડતી હોય ?

મેં પહેલાં પણ જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે, પ્રજનનકાળ દરમિયાન

ઘંટીટાંકણાનો નર, માદા માટે ખોરાક લાવતો હતો. માદા પક્ષીઘરની અંદર હોય ત્યારે જ નહીં, બહાર હોય ત્યારે પણ એ રીતે જ થતું. એક વાર આ રીતે ખોરાક આપ્યા બાદ તે પાંખચોં (mating). નર, માદા માટે જે જીવડાં લાવતો તેનું કદ મોટું રહેતું, જ્યારે બંને વાલી બચ્ચાં માટે ખોરાક લાવતાં ત્યારે જીવડાંનું કદ સરખામણીમાં નાનું રહેતું.

મારી બાજુના પ્લોટમાં એક લીમડા ઉપર હરિયલે માળો બનાવવાની શરૂઆત કરી હતી, પણ થોડા દિવસો પછી પક્ષીઓ દેખાતાં બંધ થઈ ગયાં. શહેરના અન્ય રહેણાંક વિસ્તારોમાંથી પણ હરિયલ દેખાવાના સમાચાર મળતા રહે છે, ખાસ કરીને થોડાં વૃક્ષો હોય તેવી જગ્યાએથી. હરિયલ, માનવ વસ્તીથી વધુ ટેવાતાં જાય છે ? તેઓનાં કુદરતી રહેઠાણોના વિસ્તારમાં ઘટાડો થવાને લીધે વૃક્ષાચ્છાદિત શહેરી વિસ્તારો તરફ સ્થાનાંતર કરતાં હશે ? કદાચ તેઓની હાજરી પહેલાં પણ આટલી જ હોય અને આપણે તેમની હાજરીથી વધુ વાકેફ થયા હોઈએ.

દર વખતની જેમ આ વખતે પણ કેટલીક રસપ્રદ નોંધ મળી છે. ઠાણા યજ્ઞતાં ગડેરા (Godwit), ટીલિયા (Ruff / Reeve) અને ગજપાંચ (Blackwinged stilt), રાજહંસ (Barheaded Goose) નો રાજ્યમાં વધતો જતો વ્યાપ, સર્પગ્રીવની ચાંચમાં કાપડનો ટુકડો ફસાઈ જવાના એકથી વધુ કિસ્સા, સુહાગણ (Malabar Trogon), રાખોડી ચિલોત્રો (Grey Hornbill), મત્સ્યગરૂડ (Pallas's Fish Eagle) તથા હાઈપોકોલીઅસ (Hippocolius) ની અવલોકન નોંધ વગેરે.

આ અંકમાં, શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલના 'વીડ વગડાનાં પંખી' પુસ્તકનો પરિચય આપ્યો છે. આ સાથે તેમની ચાર પુસ્તકોની પ્રકૃતિ પરિચય શ્રેણી, જે 'પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર', થલતેજ ટેકરા, અમદાવાદ-પજ તરફથી પ્રકાશિત થઈ છે, તે પૂરી થઈ. શ્રેણીમાંનું પહેલું પુસ્તક 'જીવનભરના સાથી', જે અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી, તેનું પણ પુનઃમુદ્રણ ટૂંક સમયમાં થશે. આમ આ ચારેય પુસ્તકો પ્રાપ્ય થશે તો પક્ષીનિરીક્ષણ અને પક્ષીસંરક્ષણની પ્રવૃત્તિને સારો વેગ મળશે.

આર્થિક સહયોગ આપનાર સૌ શુભેચ્છકોનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ. 'વિહંગ'ના પ્રત્યેક અંકનો ખર્ચ રૂા. ૧૦,૦૦૦ - ૦૦ આ તબક્કે છે. આપણે સૌ સાથે મળીને તે અવશ્ય નિભાવી શકીશું, તેમાં અમને લેશ માત્ર શંકા નથી.

માહિતીનો પ્રવાહ અવિરત ચાલુ રહે, તેમાં આપનો સહકાર એથીય વિશેષ મહત્વનો છે. આ રીતે એકત્રિત થતી માહિતી, 'પક્ષીવિજ્ઞાન' માટે અમૂલ્ય યોગદાન બની રહેશે તે નિર્વિવાદ છે.

❖ કેટલાંક ભયસ્થાનો

◆ અબાબીલની મુશ્કેલી

૨૪ ઓગષ્ટ, ૨૦૦૦, બુધવારના રોજ બપોરે હું હિંગોળગઢ આવ્યો. જૂન ઊતરતાં જે એક ભારે વરસાદ આવી ગયો, ત્યાર બાદ, અહીં વરસાદનું નામ- નિશાન ન હતું. જોરથી પવન ફૂંકાતો હતો અને આવનારા ભયંકર દુષ્કાળનાં એંધાણ વરતાતાં હતાં. હવામાન સૂકું હતું, પણ અમદાવાદની ભીપણ ગરમી કરતાં આબોહવા વધુ સહ્ય હતી. શ્વાસમાં, ચોખ્ખી-ઠંડી હવા ઊંડી સુધી ભરવાનું ગમતું છતાં, કોઈક પ્રકારની અકળામણ લાગ્યા કરતી. આંખે ઊંડીને વળગે તેવી પહેલી કોઈ વાત મારા ધ્યાનમાં આવી હોય તો તે, ચકરાવા લેતી અબાબીલ (House Swift) ની ગેરહાજરી. અબાબીલની પરંપરાગત વસાહત, એક ન વપરાતી અંધારી પરસાળમાં ચકરાવા લેતી હમેશાં દેખાતી. “ અરે ! અબાબીલ હંમેશ માટે ગઈ ! ” મારાથી બોલાઈ ગયું. હું તેના માળાની જગ્યાએ જોવા ગયો. અબાબીલ ન હતી, પણ કેટલીક ચકલીઓ(House Sparrow) માળાનો ઉપયોગ કરતી દેખાઈ. થોડી વાર આરામ કરી, ભારે હૈયે મેં સામાન ખોલવા માંડ્યો.

મોડી બપોરે ચાનો કપ લઈને બેઠો હતો ત્યાં જ અબાબીલની આનંદભરી કિકિયારી સંભળાઈ. ગોળ ચકરાવા લેતી અને બચ્ચાં માટેના ખોરાક સાથે માળા તરફ ધસી જતી. મેં જોઈ. મને તરત ખ્યાલ આવ્યો કે, આખું ટોળું દૂર ખેતરોમાં જીવડાં શોધવા ગયું હશે. મારા અહીંના રોકાણ દરમિયાન બે-એક વાર વરસાદનાં ઝાપટાં આવી ગયાં એટલે થોડી રાહત લાગી અને ત્યાર બાદ, સૂર્યસ્તિ પછી દીવા-બત્તીની આસપાસ જીવાત દેખાવા લાગી. વધારે મહત્ત્વનું એ હતું કે હવે, અબાબીલનું ટોળું આખો દિવસ ગઢની ઉપર ચકરાવા લેતું હતું. આ વાતે મને વિચારતો કરી મૂક્યો. પહાડી અબાબીલ (Alpine Swift) નિયમિત રીતે ગુજરાતના ઊંચા પહાડો ઉપર દેખાઈ જાય છે. દેખીતી રીતે, આ લાંબા અંતરની પ્રવાસી અબાબીલ, પશ્ચિમ ઘાટ તથા મા. આબુથી આવે છે અને ઠંડી ઋતુમાં તો છેક હિમાલયથી. અમે બહુ નિયમિત રીતે આ પક્ષીને જોતાં આવ્યા છીએ. ખાસ તો મોટી અબાબીલ (Large Whiterumped Swift) નો વિચાર કરવાનો છે. મોટી અબાબીલની સૌથી પહેલી નોંધ મારા પિતરાઈ શ્રી શિવરાજકુમારે પહેલાં જસદણમાં અને ત્યાર બાદ, હિંગોળગઢમાં કરી હતી. તે ક્યારેય નિયમિત દેખાતી ન હતી. છેલ્લાં બે વર્ષથી હું, આ મોટી અબાબીલને ચોમાસા દરમિયાન હિંગોળગઢ આગળ વધારે વખત જોઉં છું. એ તો ચોક્કસ છે કે, આ પક્ષીની સંખ્યામાં વધારો નથી થયો, કે નથી તેનો વ્યાપ (range) વધ્યો. શું હિંગોળગઢની તેની આ વધુ મુલાકાતો એ દર્શાવતી નથી કે, તેમનો ખોરાક વ્યાપક રીતે ઓછો થવાથી તેમને દૂર દૂર સુધી તેની શોધમાં જવું પડે છે? આપણી સ્થાનિક અબાબીલ (House Swift) ની દિવસના મોટા ભાગ દરમિયાન રહેતી ગેરહાજરી, મોટી અબાબીલની આ વિવશતાને સમર્થન આપે છે. મોટી અબાબીલનો વ્યાપ આ પ્રમાણે છે. પૂર્વ એશિયામાં હિમાલયની દક્ષિણે, ભારત-ચીન ઉપપ્રદેશ (Indo- Chinese Subregion) અને દક્ષિણ જાપાન. ઉત્તરનાં પક્ષીઓ ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી ઋતુ-પ્રવાસ કરે છે. સમગ્ર ઉપખંડમાં જે રીતે રહેઠાણો ક્ષતિગ્રસ્ત (degeneration of habitats) થયાં છે તે જોતાં, આ પક્ષીઓને ખોરાક માટે વધુ બહોળા વિસ્તારોમાં જવાની ફરજ પડતી હશે અને ઉત્તરનાં પ્રવાસી પંખીઓને પણ તેમની સીમાઓ વિસ્તારવી પડી હશે. આ લાંબા પ્રવાસો, મોટી અબાબીલના અસ્તિત્વને કોઈ જોખમ ઊભું કરશે કે નહીં, તે ધારણાનો વિષય છે.

◆ નકટાનો પ્રશ્ન : “જવું ક્યાં ?”

નાનાં નાનાં જળખાવિત કોત્રો ઊભાં થતાં, આપણી સ્થાનિક બતકોના ફેલાવામાં દેખીતી રીતે સારી અસર થઈ છે. વરસાદની ઋતુમાં, ટિલીયાળી બતક (Spotbill) આખા સૌરાષ્ટ્રમાં ફેલાઈ જાય છે. ગઢ ઉપરથી ઊડતી તેમની જોડીઓને જોવાનું આનંદદાયક બની રહે છે. પણ આ જ વરસાદી માહોલમાં, નકટાના આગમન બાબતે હું તેમ કહી શકું નહીં. આ મહદ્ અંશે

ઝાડની બખોલમાં માળા કરતી બતક, મધ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં ક્યારેય એટલી સામાન્ય ન હતી. ગઢ ઉપર ચકરાવા લેતી આ બતક, કદાચ આપણે માટે એક ચેતવણી છે. માનવીના લાભ અને ટૂંકી દષ્ટિને કારણે કપાઈ જતાં, બખોલ ધરાવતાં મોટાં વૃક્ષો, ઉંમરને લીધે ખલાસ થતાં જૂનાં વૃક્ષો અને નવાં યુવાન વૃક્ષોની ગેરહાજરીને લીધે આ, ઝાડમાં માળો કરતી બતક માટે મુશ્કેલી ઊભી થઈ છે. નકટાને હિંગોળગઢના મિનારા પર ઉતરતી જોવી ભલે રોમાંચક લાગે પણ તેનાથી ફલિત થતું આ નગ્ન સત્ય જો આપણે પારખી ન શકીએ તો એ આપણી ભયંકર ભૂલ ગણાય.

નકટા, મોટી બતક છે અને તેથી સહેલાઈથી ઓળખાઈ જાય. માળો કરવાની જગ્યાની શોધમાં તે શહેરી વિસ્તારોમાં પણ દાખલ થાય છે. લગભગ દર વર્ષે અમદાવાદના 'I.I.M' ના સંકુલમાં તે માળાયોગ્ય જગ્યા શોધી બચ્ચાં ઉછેરે છે. ત્યાં સુધી તો બરાબર, પણ આ નાનાં પીલ્લાં (brood) ને લઈને એ જશે ક્યાં? આ બાબતે ચિંતિત અને રસ ધરાવનાર લોકો જ્યાં સુધી મદદ ન કરે ત્યાં સુધી તે સુરક્ષિત રીતે કોઈ જળાશય સુધી પહોંચી શકવાની નથી અને મા ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તો પણ બચ્ચાંને કૂતરાં-બિલાડાંનો ભોગ બનતાં અટકાવી શકવાની નથી. પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રો આ બાબતે ધ્યાન ન આપી શકે? વરસાદની ઋતુમાં નકટાની જોડીને આપણા વિસ્તારમાં ઊડતી જોઈએ, તો તેને અનુસરીને તેના માળાની જગ્યાએ પહોંચી શકાય. જ્યાં સુધી ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર ન આવે ત્યાં સુધી તેના પર નજર રાખી, બચ્ચાં બહાર નીકળે કે તરત જ તેમને નજીકના કોઈ સુરક્ષિત નાના-મોટા જળાશય પાસે લઈ જઈ શકાય. જગ્યા એવી હોવી જોઈએ કે મા, ત્યાં ઊંડીને આવી-જઈ શકે. આવાં જળાશયોની આસપાસ, મોટાં થડિયામાંથી બનાવેલાં પક્ષીઘરો ગોઠવી ભવિષ્યમાં નકટાને તેમાં માળો કરવા માટે આમંત્રી શકાય. અગણ્ય કૃત્રિમ જળાશયો તથા તેમની આસપાસ ઊભી નીકળતી ઝાડીનો લાભ લઈને ટિલીયાળી તથા નાની સિસોટી બતકે (Lesser Whistling Teal) પોતાની સ્થિતિ ભલે સુધારી હોય, પણ આ જ જળાશયોની વચ્ચે જો માટીના ટીંબા કે બેટડા ઊભા કરવામાં આવે કે જ્યાં, આપણાં પાલતું પ્રાણીઓ જઈ ના શકે, તો આ બતકોને મળતો લાભ અનેક ગણો વધી જાય. શિયાળ, નોળિયા અને કૂતરાં-બિલાડાં, જેમને ભોજનની લાલચમાં આવી ઝાડીમાં અંદર સુધી જઈ ખાંખાખોળા કરવાની ટેવ હોય છે, તેમનાથી પણ તેમને રક્ષણ મળી જાય.

◆ સમયની માંગ : જૂનાં વૃક્ષો બચાવીએ, નવાં ઉછેરીએ

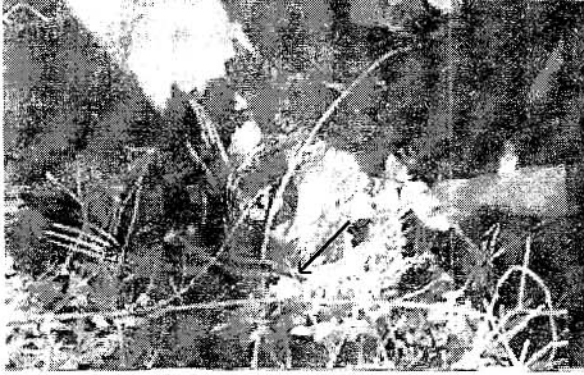
જૂનાં વૃક્ષો પર વધતી જતી માળાની ગીચતા તથા અંધાર(guano)ના સતત એકત્રીકરણને લીધે થતાં તેમના મૃત્યુ અંગે મેં થોડાં વર્ષો પહેલાં ચેતવણી આપી હતી. અતિશય ગીચતા ધરાવતી માળા - વસાહતો કે ગીંધના માળાનાં ઝૂમખાં જોઈને ઉત્તેજિત થવાની જરૂર નથી. ગીંધ, ઢોંક, વગેરે પક્ષીઓને આકર્ષિત કરી શકે તેવાં મોટાં વૃક્ષો બચાવવાં એ આજના સમયની માંગ છે, ભલે તેનાથી ગંદકી લાગે. ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં, તળાવો અને જળાશયોની આજુબાજુ જો મોટાં ઝાડ વાવીને ઉછેર્યાં હોય તો જગ્યાની ખેંચ અનુભવતાં પક્ષીઓ સમયસર ત્યાં જઈ શકે. આ વૃક્ષોની પસંદગી પણ મહત્ત્વની છે. આમલી (Tamarind), વડ (Banyan) કે રાયણ જેવાં ઘટાદાર વૃક્ષો ઉછેરવા માટે પસંદ કરવાં જોઈએ. યોગ્ય વૃક્ષોની હાજરી કેટલી મહત્ત્વની છે, તે મૈસૂરના કેટલાક જુવાનિયા, ટપકીલી ચાંચવાળી પેણ (Spotbilled Pelican) જેનાં પર માળા કરે છે, તે વૃક્ષોને બચાવવા જે ભગીરથ પ્રયત્નો કરે છે, તે ઉદાહરણ પરથી સમજી શકાય. એ જ રીતે આસામનાં ‘બોમ્બેક્’ વૃક્ષો, જમાદાર (Adjutant)ની બે જાતિના અસ્તિત્વ માટે કેટલા અગત્યનાં છે, તે વાતનું મહત્ત્વ છતું કરવા આસામી વિદ્યાર્થીઓને અધ્યાગ પ્રયત્નો કરવા પડ્યા. માળા વસાહતો ને આધાર આપી શકે તેટલાં મોટાં ને મજબૂત થતાં આ વૃક્ષોને સમય લાગે છે અને ત્યાં સુધી હાલનાં જે વૃક્ષો આવી વસાહતોને આશરો આપે છે તેમને શોધી કાઢી, બચાવવાં અતિ આવશ્યક છે. આ કાર્યમાં લોકલાગણી મહત્ત્વનો ભાગ ભજવી શકે. (ક્રમશઃ)

૬૪૬, વાસ્તુનિમણ સોસાયટી, સેક્ટર-૨૨, ગાંધીનગર ૩૮૨૦૨૨

□ સર્પગ્રીવની ચાંચમાં ફસાયેલો કાપડનો ટૂકડો

* તા. ૯-૧-૨૦૦૧ના રોજ બથેશ્વર (ગીર) શિબિર-સ્થળ પર મોરબાજ (Crested Hawk Eagle) દ્વારા સર્પગ્રીવ (Darter) નો શિકાર

તુષાર સંઘાણી

થયેલો. આ સર્પગ્રીવની ચાંચથી ગળા સુધી રેશમી કાપડનો ટૂકડો ફસાયેલો હતો. એવી ધારણા છે કે, આમ થવાથી પક્ષી નબળું પડી જતાં, મોરબાજનો શિકાર બન્યું હશે.

તુષાર સંઘાણી

૧- માર્ગતિનગર, એરોડ્રોમ રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

* તા. ૯-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ સાંજે બથેશ્વર (જામવાળા, ગીર) નદી કિનારે, પાણી વચ્ચેના પથ્થર પર વાંકી ડોક રાખી અસ્તવ્યસ્ત પીંછા સાથે પંડલું એક પક્ષી જોયું. પહેલી નજરે કાજિયો (Little Cormorant) હશે તેમ લાગ્યું, પણ નજીક જઈને જોતાં તે સર્પગ્રીવ (Darter) નીકળ્યું. થોડું નજીક જતાં તેની ચાંચમાં પ્લાસ્ટિક કે કાપડ ગુંચવાયેલું દેખાયું. તે ઝાડીમાં ઊડી ગયું અને અંધારું થતાં અમે તેને શોધી શક્યા નહીં.

રાત્રે મને એ જ વિચાર આવતા કે, “ આ પક્ષીને શોધવું કઈ રીતે? તે ખાઈ-પી શકતું નથી. હું તેને બચાવી ન શક્યો. ” સવાર થતાં ફરી તેની શોધ ચાલુ કરી. બપોર પછી ખૂબ પ્રયત્ને તે મળ્યું. માંગરોળના એક વાહનચાલક ભાઈની મદદથી તેને પકડ્યું અને શિબિરની જગ્યાએ લઈ આવ્યા. તેની ચાંચમાં ભરાયેલા કાપડના ટૂકડાને કાઢી ફરી શિંગોડા નદીનાં વહેતા પાણીમાં મૂકી આવ્યા. તેણે પાણીમાં ડૂબકી લગાવી. (સર્પગ્રીવની શિકાર કરવાની રીત વિશિષ્ટ છે. પ્રથમ તે માછલીને પોતાની ચાંચથી વીંધી નાખે છે. ત્યાર બાદ, ડોકને ઝટકો મારી, માછલીને હવામાં ઉછાળી, ચાંચ પહોળી કરી ઝીલી લે છે. તેની શિકારની આવી વિશેષતા આ પ્રકારના અકસ્માત માટે જવાબદાર હોઈ શકે ?-સં.)

જે. ડી. યાદવ

સોની ફળિયા, લીમડા ચોક પાસે, માંગરોળ, જિ. જૂનાગઢ-૩૬૨૨૨૫

□ અભયારણ્ય માટે અભાવ

પોરબંદર પક્ષી અભયારણ્યની સામે ગટરનાં પાણી ભરાય છે, તેમાં પાણીનાં સ્થાનિક તથા યાયાવર પક્ષીઓનો મેળો જામે છે. તા ૮-૨-૨૦૦૧ ના રોજ ત્યાં જલમુરઘી (Indian Moorhen), ટીલિયાળી (Spotbill), નાની મુરઘાળી (Common Teal), ચેતવા (Garganey), ગયણો (Shoveller), વિગેરે પક્ષીઓ જોયાં. આ પક્ષીઓ માત્ર ૧૫-૨૦ ફૂટનાં અંતરેથી જ જોવા

મળ્યાં. આટલું નજીકથી માત્ર પોરબંદરમાં જ પક્ષીઓ જોવા મળે છે. અભયારણ્યનું પાણી ઊંડું હોવાથી ત્યાં ખાસ પક્ષીઓ આવતાં નથી.

□ રણગોધલાનો સામુદિક રાતવાસો

નવેમ્બર અથવા ડિસેમ્બર ૨૦૦૦માં પોરબંદર દરિયાકિનારે રાત્રિ ગાળી સવારે પરત આવતા હતા ત્યારે, રંગબાઈ મંદિર પાસે દરિયાકિનારે ઝાંખરા-પથ્થરોવાળા ખરાબામાં એક સાથે ૮૦ થી ૧૦૦ બદામી રણગોધલા (Indian Couser) જોવા મળ્યા. કદાચ રાત્રિ ગાળવા ભેગા થતા હશે. ડૉ.બલરે વેળાવદરમાં એકી સાથે ૭૦૦-૮૦૦ પક્ષીઓ જોયાં હતાં. તે વહેલી સવારે અથવા મોડી સાંજે જોયાં હોય તો, રાત્રિ ગાળવા (roosting) આ પક્ષીઓ ભેગાં થતાં હોવાની શક્યતા નકારી શકાય નહિ. પોરબંદર-ભાવનગરના મિત્રો આ સંબંધે વિગતે તપાસ કરે તો નવી હકીકત બહાર આવી શકે.

□ પોરબંદર વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૦-૨-૨૦૦૧ના રોજ ‘પ્રકૃતિ જતન પરિવાર’ના સભ્યો સાથે બરડામાં આવેલ રાણાસર તથા તળાડાનાં તળાવોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા ગયા ત્યારે, ગયણો (Shoveller) ૫૦+, ચેતવા (Garganey) ૧૦+, ટીલિયાળી (Spotbill) ૫૦+, નકટા (Combduck) ૧+, સિંગપર (Pintail) ૫૦+, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) ૧૦+, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) ૧૦+, નાની મુરઘાળી (Common Teal) ૧૦+, પિયાસણ (Wigeon) ૧૦+ તથા સૌથી અલગ ઊંડા પાણીમાં લાંબો સમય સુધી ડૂબકી મારી પાણીની અંદર સરી જતી કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) ની એક જોડી જોવા મળી. બતકોનું આ વૈવિધ્ય શિયાળાના તેમના રંગોના કારણે આકર્ષક રીતે માણવા મળ્યું. આ ઉપરાંત પ્રજનન પૂર્વની તૈયારી રૂપ છટાઓ, અવાજો કરતા અને એકબીજા સાથે લડતા ગરેરાઓ (Godwit), એકદમ ઝડપી ઉડાનો ભરતાં નાના તેજપર (Small Indian Pratincole), ખુલ્લી ચાંચો પાણીમાં રાખી ખોરાકની રાહ જોતાં પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), જાણે બીજી સવાર જ ન પડવાની હોય તે રીતે દોડી દોડીને પાણીમાંથી ખોરાક શોધતાં ચમચા (Spoonbill) અને તેમની વચ્ચે, એક જોડી ફાટીચાંચ ઢોંક (Openbill Stork), મોટા કાજિયા (Large Cormorant), બે - ત્રણ સાદી તુતવારી (Common Sandpiper), વચ્ચે એક ટપકીલી તુતવારી (Wood Sandpiper), રાતાપગ (Redshank), પાણી વચ્ચે બાવળના ટૂંકા ઉપર પાંખો ફેલાવી બેઠેલું સર્પગ્રીવ (Darter), ત્રણેક જાતના દિવાળીઘોડા (Wagtails) અને ત્રીસેક ગુલાળી પેણ (Rosy Pelican) અમારા બપોર પછીના સમયને પક્ષીમય બનાવી ગયાં. ઉપરાંત, ગજપાંવ (Blackwinged Stilt), ટિટોડીઓ (Lapwings), વાબગલી (Tern), ગારખોદ (Snipe) તો ખરાં જ. મોડી સાંજે કુંજનું એક બચ્ચું એકલું આવી તળાડાના કિનારે વીસેક મિનિટ હાલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી પોતાનું માથું ચારે તરફ ફેરવતું હતું. કદાચ પોતાના સમૂહથી અલગ પડી ગયું હશે. પછી ઊડીને રાણાસર તરફ જતું રહ્યું. અમારે આ વિસ્તારમાં અને પોરબંદરની આજુબાજુમાં સર્કેદ કાંકણસાર ઘણી જોવા મળે છે. (ખાસ કરીને BNHS દ્વારા કરાયેલી યાદીમાં તેને ‘near threatened’ ગણેલી છે, તે સંદર્ભમાં)

તા. ૪-૩-૨૦૦૧ના રોજ વર્તુ નદીમાં પક્ષીઓ જોવા ગયા ત્યારે, મોડી સાંજે, ૨૫-૩૦ કુંજ (Common Crane) નું એક ટોળું નદી કિનારે ઊતરેલું. પહેલાં તો નાના કદના કારણે કરકરા (Demoiselle Crane) હશે તેમ માન્યું, પણ દૂરબીનથી જોતાં, તેની પૂંછડી નીચેના પીછાનાં ભરાવાથી અને ગરદન ઉપરના પ્રમાણમાં ઓછા કાળા રંગથી કુંજનાં બચ્ચાં હોવાનું જણાયું.

તો શું બચ્ચાંઓ અલગ જૂથ બનાવીને પોતાની પ્રથમ પ્રવાસ કરતાં હશે ? કારણ કે બધાં જ પક્ષીઓ એક સરખા કદનાં હતાં.

જયદેવ ધાધલ

દરબાર ગઢ કમ્પાઉન્ડ, ભાણવડ, જિ. જામનગર-૩૬૦૫૧૦

□ નાયણની નીડરતા

મારા મનમાં એવી છાપ હતી કે નાયણ (Whitebrowed Fantail Flycatcher), આંબો કે એવું ઘટાદાર વૃક્ષ હોય તો જ આવે. મારા મકાનની આગળ અને પાછળ થોડી ખુલ્લી જગ્યામાં બોરસલી, શેતૂર, ગરમાળો, સરગવો, ગુલમહોર, કોરિયા વગેરે વૃક્ષો વાવ્યાં છે. હજી એટલાં ઘટાદાર નથી. ઘણા સમયથી નાયણ, ઘરની પાછળના ઓટલા પાસેના ખુલ્લા ભાગમાં હવામાંથી જીવડાં પકડવા આવે છે. કાપડાં સૂકવવાના તાર પર બેસે અને હવામાંથી ઊડતાં જીવડાં પકડે. નીચે ચોકડીમાં વાસણ પડ્યાં હોય તો તેના ઉપર અથવા માંજવાના પાવડરની એલ્યુમિનિયમની બરણી ઉપર પણ બેસે. હું ઓટલા ઉપર પુરશીમાં બેઠો હોઉં તો પગની બાજુમાંથી ઊડીને, પેન્ટ કે લુંગીને સ્પર્શી જઈને પણ હવામાંથી ઊડતાં જીવડાં પકડી લે અને પાછી તાર પર બેસે. તે વારંવાર ઓટલા પરથી, રસોડાના બારણામાંથી અંદર આવીને રસોડામાં ઊડતાં જીવડાં પણ પકડી લે. મેં તેને હવામાંથી ઊડતાં જીવડાં જ પકડતાં જોઈ છે, ઓટલા પર બેઠેલી માખી કે દિવાલ પરના મંકોડાને પકડતાં જોઈ નથી. હવામાં ઊડતાં જીવડાં પકડે ત્યારે 'પટાક' અવાજ સંભળાય છે. ક્યારેક તે જીવડાં પર નજર રાખીને બેઠી હોય ત્યારે, તેના હરીફો, ચકલી (House Sparrow) કે દેવચકલી (Indian Robin) જેવાં પક્ષીઓ ત્યાં આવીને તેને ભગાડી પણ મૂકે છે.

પી.એસ. ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, ઈસરો પાછળ, અમદાવાદ-૧૫

□ વૃક્ષો અને પંખીઓ

આજથી ૧૩ વર્ષ પહેલાં, જ્યારે અમે અમારા નવા ઘરમાં રહેવા આવ્યા ત્યારે, અહીં વૃક્ષો હતાં જ નહીં. મેદાનમાં એક-એક વખડો, જાંબુ અને પીંચું એટલાં જ હતાં. એટલે જ અહીં સોસાયટીમાં ખાસ પક્ષીઓ જોવા મળતાં નહીં.

દર વર્ષે અમે ચોમાસામાં વૃક્ષો વાવી ઉછેરતાં. આજે તેર વર્ષ પછી મારા ઘરના આંગણમાં તથા આસપાસ ઘણાં વૃક્ષો થઈ ગયાં છે. સાથે સાથે, પક્ષીઓની સંખ્યા અને વૈવિધ્ય પણ વધ્યાં છે. લેલાં, કાબર, હોલા, બુલબુલ, શકરો, સુગરી, કોયલ, સફેદછાતી કલકલિયો, હરિયલ, પીળક, દૈયડ, દેવચકલી, કંસારો, નાયણ, દરજીડો, શકરખોરો, ટપૂશિયું, શ્વેતનયના વગેરે પક્ષીઓ હવે વારંવાર જોવા મળે છે. ચારથી પાંચ વર્ષ અમારા ઘરની આગળના ભાગમાં એક વૃક્ષ ઉપર ૫૦-૬૦ જેટલા સુગરીના માળા બન્યા હતા. આજે આસપાસ ખુલ્લાં ખેતરો ઓછાં થતાં અને મકાનો બની જતાં સુગરીના માળા બનવાનું બંધ થઈ ગયું છે. જો કે, સુગરી હજી દાણા ખાવા તથા પાણી પીવા નિયમિત આવે છે.

નવે. ૨૦૦૦માં, ઘણાં દિવસો સુધી શ્વેતનયના (White-eye)નું એક ટોપું દરરોજ જોવા મળતું હતું. આ ટોળામાં પક્ષીઓની સંખ્યા ૧૪ જેટલી હતી. એક સાથે આટલી શ્વેતનયના ભાગ્યે જ જોવા મળે છે.

રવિ ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, ઈસરો પાછળ, અમદાવાદ-૧૫

□ કલકલિયા : એક સાથે ચાર !

તા. ૩૦-૧૧-૨૦૦૦થી ૧-૧-૨૦૦૧, આજે એક મહિનો થયો, સુરત નજીક ગવિયર તળાવમાં શ્યામશિર કલકલિયો (Black capped Kingfisher) જોવા મળે છે. બપોરે ૧૨થી ૪ સુધી તે કાંઠા પર આવેલા ગાંડા બાવળમાં આરામ કરતો જણાય છે. બાકીના સમયમાં, તળાવમાં, લાકડાની ઠાંડી પર નિયમિત જોવા મળે છે. સાથે સાથે, નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher), સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) તથા કાબરા કલકલિયા (Pied Kingfisher) ની હાજરી પણ આ તળાવમાં હોય છે. આમ એક જ સ્થળે, એક સાથે ચાર કલકલિયા જોવાનો અદ્ભુત લહાવો મળે છે. તળાવમાં ૧૫ દિવસ ચાલે તેટલું પાણી છે. (પત્ર તા. ૨-૧-૨૦૦૧) જોઈએ પછી શું થાય છે. હમણાં નહેર પણ બંધ હોવાથી પાણીની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નથી, તેથી અમને ચિંતા છે.

□ જામનગર, પોરબંદર અને નળસરોવર

* તા. ૨૮-૧-૨૦૦૧ના રોજ જામનગરના લાખોટા તળાવમાં ગયણા (Shoveller) ૫૦ જેવા જોવા મળ્યા. તેમાં એક નીલશિર (Mallard) પણ જોવા મળવાથી આનંદ થયો.

તા. ૨૬-૧-૨૦૦૧ના રોજ જામનગર, પક્ષીગણતરીમાં જવાનું થયું, પણ ભૂકંપને કારણે કાર્યક્રમ રદ થવાથી હું, મારાં પત્ની સરલા, સ્નેહલ પટેલ તથા કલબનાં સેક્રેટરી નિર્મળાબેન, પોરબંદર પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા ગયાં. ત્યાં લગભગ ૧૫૦૦૦ જેટલાં નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) તથા થોડાં મોટાં હંજ (Greater Flamingo) જોયાં. ૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe) જોઈ. પોરબંદરથી દ્વારકા રોડ પર એક તળાવમાં આશરે ૭૦૦૦ જેટલા કરકરા (Demoiselle Crane) જોવાથી ખૂબ આનંદ થયો. ઘણા સમય પછી આટલી સંખ્યામાં કરકરા સાથે જોવા મળ્યા.

* તા. ૨૦, ૨૧ જાન્યુ., ૨૦૦૧ના રોજ નળસરોવરની મુલાકાત લીધી. ત્યાં આશરે ૩૦૦૦ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) જોઈ. એ સિવાય એક સફેદ ઢોક (White Stork) જોયો. બીજું આનંદની વાત કે, મારી સાથે હોડીમાં કાસમ સમા 'ગાઈડ' તરીકે આવેલો. થોડા સમય પહેલા કાસમે પુષ્પ શ્યામશિર કલકલિયો (Blackcapped Kingfisher) જોવાનું કહ્યું. અમે શ્યામશિર કલકલિયાનો અપુષ્પ જોયો. એનો અર્થ કે, આજુબાજુમાં ક્યાંક પણ પ્રજનન થયું હોય. બીજે દિવસે ૪૪ ગાજહંસ (Greylag Goose) તથા ૬ મોટા ચકવા (Great Stone Plover) જોયા. એ સિવાય પણ ઘણાં પક્ષી જોવાનો આનંદ મળ્યો.

□ માંડવી (જિ.સુરત)ના જંગલમાં રાખોડી ચિલોત્રો

તા. ૧૮-૨-૨૦૦૧ના રોજ સુરત જિલ્લાના માંડવીના જંગલમાં પક્ષીના અવાજના 'રેકોર્ડિંગ' માટે ગયા હતા. દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) સારી એવી સંખ્યામાં જોયાં. વન દશરથિયા (Jungle Night jar) ના અવાજ ઘણા સંભળાતા હતા. માંડવીનું જંગલ સાદું છે. ૩૦ કિ.મી.માં ક્યાંય ગામ નથી. ત્યાંના R.F.O. શ્રી સોલંકી, પક્ષીપ્રેમી છે અને સારો સહકાર આપે છે.

તા. ૧૯-૨-૨૦૦૧ના રોજ બે રાખોડી ચિલોત્રા (Grey Hornbill) જોયા. સૌની જાણમાં આ જંગલમાં રાખોડી ચિલોત્રા છે જ નહીં તેમ હતું. ગુજરાતમાં ચિલોત્રો નામશેષ થવાને આરે છે. ડાંગમાં પણ ક્યારેક જ જોવા મળે છે, ત્યારે માંડવીમાં તેની હાજરીથી ઘણો જ આનંદ થયો.

□ મોટા લક્કડખોદ (Indian Great Black Woodpecker) નો માળો તા. ૧૦-૩-૨૦૦૧ના રોજ 'વાંસદા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન'માં મોટા લક્કડખોદનો માળો જોયો. તે એક સૂકા સાગના વૃક્ષમાં ૧૫ ફૂટની ઊંચાઈ પર હતો. બખોલના મોઢાનો વ્યાસ ૬ થી ૭ ઈંચનો હતો. અંદર બે બચ્ચાં હતાં, જે લગભગ ઊંડી શકે તેટલાં મોટાં થઈ ગયાં હતાં, અમે લગભગ ૫૦ મી. દૂર હતા. પક્ષી, બાજુની ડાળી પર આવીને બેસતું અને બોલ્યા કરતું. મોઢામાં ખોરાક ન હતો. મારું માનવું છે કે, બચ્ચાંને બહાર લાવવાની પેરવીમાં હશે. સવારે ૮ થી ૧૦ અને સાંજે ૪ થી ૬ અમે નિરીક્ષણ કર્યું, પણ એક વાર પણ વાલી ખોરાક લઈને આવ્યું નહીં. અમે તેના અવાજનું મારું 'રેકોર્ડિંગ' કર્યું.

મુકેશ ભટ્ટ

સારસ-૧૦૧, સીટીલાઈટ રોડ, સુરત-૩૯૫૦૦૭

□ નળસરોવરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

હાલમાં નળસરોવરમાં આશરે ૨૦૦૦ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) ૩૦૦ ગાજહંસ (Greylag Goose), ૩૦૦૦ જેટલાં મોટા હંજ (Greater Flamingo), ૬૦ નાના હંજ (Lesser Flamingo), હજારોની સંખ્યામાં સીંગપર (Pintail) તથા અન્ય બતકો, અગણિત ભગતડાં (Coot) વગેરે જોવા મળે છે. (પત્ર : ૧૬-૧-૨૦૦૧)

તા. ૬-૧-૨૦૦૧ના રોજ 'એપ્રોચ રોડ' પાસેના નાનકડા હંથરી બેટ ઉપર, ૫ મોટા ચકવા (Great Stone Plover) જોવા મળ્યા. તા. ૧૬-૧-૨૦૦૦ના રોજ સવારે ૯-૩૦ વાગ્યે પણ એ જ જગ્યાએ જોવા મળ્યા.

હાલમાં (૯-૪-૨૦૦૧નો પત્ર) નળસરોવરમાં ૨૦૦૦થી વધારે ગુલાબીપેણ (Rosy Pelican), ૮ કુંજ (Common Crane), ૪ કરકરા (Demoiselle Crane), ૨૮ ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck), હજારો મોટા હંજ (Greater Flamingo) તથા નાના હંજ (Lesser Flamingo) અને ચેતવા (Garganey), ગયણો (Shoveller), પિયાસણ (Wigeon) વગેરે બતકો જોવા મળે છે.

કાસમ સમા

વેકરિયા, નળસરોવર, તા. વિરમગામ

□ વેણુ ડેમની મુલાકાત

તા. ૨૮-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ, ભાયાવદર પ્રકૃતિ મંડળના અમે પાંચ સભ્યો વેણુ ડેમ (તા. ઉપલેટા, જિ. રાજકોટ)ની મુલાકાતે ગયા હતા. તે વખતે અમે નીચે મુજબનાં પાણીનાં પંખીઓ જોયા હતાં.

કુંજ (Common Crane) - ૩૦૦૦, કરકરા (Demoiselle Crane) - ૨૦૦૦, ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૩૦, કાજિયા (Cormorant) - ૭૦, પીળીચાંચ ઢોક (Painted Stork) - ૪, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) - ૧૦, ટિલીયાળી (Spotbill), કેચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) - ૪, વગેરે.

આર.કે. દેથરિયા

૯૩, ફોરેસ્ટ ક્વાર્ટર્સ, સરદારબાગ, જૂનાગઢ, ૩૬૨૦૦૧

□ આણંદ જિલ્લામાં સફેદપીઠ ગીધ

તા ૬-૧-૨૦૦૧ના રોજ હું પરિએજ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે, તારાપુર

આવતા પહેલાં બે કિ.મી. પહેલાં, રસ્તાની બાજુના કાંસમાં મરેલું ઢોર પડ્યું હતું. રસ્તાની બાજુનાં ઝાડો પર લગભગ ૪૦થી ૫૦ની સંખ્યામાં સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોવા મળ્યાં.

લગભગ બે મહિના પહેલાં મેં આણંદ જિલ્લામાં, પ્રો.કે. બી. અંજારિયા સાથે બે-ત્રણ સ્થળોની મુલાકાત લીધી હતી. તેમાં, બોરસદના માંસ બજાર તેમજ, જે જગ્યાએ મરેલાં ઢોર નાખે છે તે જગ્યાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત ધર્મજ ચોકડી પાસે, વડદલા ગામની બહાર આવેલા ચર્મ ઉદ્યોગ કેન્દ્રની પણ મુલાકાત લીધી હતી, પણ અમને ક્યાંય સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળ્યાં ન હતાં.

□ બોરસદમાં ગીધની ઉપસ્થિતિ ?

તા. ૨૯-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ હું અને શ્રી કે.બી. અંજારિયા બોરસદ જવા નીકળ્યા. અહીં (બોરસદમાં) મુસ્લીમોની વસ્તી વધારે હોવાથી માંસાહારનું પ્રમાણ વધારે છે. બે કતલખાનાં પણ આવેલાં છે, તેમજ મરેલાં ઢોર ચોક્કસ વિસ્તારોમાં નાખવામાં આવે છે, તેથી જંગલખાતાની સ્થાનિક કચેરી તેમજ ત્યાં રહેતાં લોકોના કહેવા મુજબ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ગીધ જોવા મળે છે. અમે પાંચ વાગ્યે આસપાસના બધા જ વિસ્તારમાં ફર્યા પરંતુ ગીધ જોવા ન મળ્યાં. એક ઉકરડાં પાસે ૧૨૫ થી ૧૫૦ જેટલી સમડી (Pariah Kite) જોવા મળી. આ ઉકરડાની આસપાસ ચાર-પાંચ મોટા વડ છે. ત્યાં તેઓ માળા બનાવે છે અને પ્રજનન પણ કરે છે. આ દૃશ્ય લગભગ રોજ જોવા મળે છે. હું ભાદરણથી પેટલાદ, આ રસ્તે મોટર સાઈકલ દ્વારા આવજા કરું છું, તેથી સમડી સવારે-સાંજે સામાન્યપણે રોજ જોવા મળે છે (આટલી જ સંખ્યામાં).

પ્રશાંત પંડયા

માનદ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન, આર્ટ્સ અને સાયન્સ કૉલેજ, પેટલાદ

□ ફણસાનું તળાવ

ઉમરગામ (જિ. વલસાડ) પાસે ફણસા ગામ આવેલું છે. વસ્તીથી દૂર, 'ટાટા એગ્રી. રૂરલ ટ્રેઈનીંગ સેન્ટર' છે. ખૂબ જ મોટી વાડી છે. પાછળ દરિયો છે. વાડીની લગભગ વિશાળ તળાવ છે, જેમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં પાણીનાં પંખીઓ છે. ૨૯-૩૦ ડિસે.ના રોજ W. W. F., વલસાડ વિભાગ દ્વારા અહીં શિક્ષકો માટે પ્રકૃતિ શિક્ષણ શિબિર યોજવામાં આવ્યો હતો.

તળાવમાં, આસપાસ તથા દરિયા કિનારે અમે અનેક પંખીઓ જોયાં. તેમાં ભગતડાં (Coot), નાની ડૂબકી (Dabchick), ટિલીયાળી બતક (Spotbill), ગિરજા (Cotton Teal), નકટા (Combduck), રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), સિંગપર (Pintail), શ્વેતપાંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana), કાળો જલમાંજર (Bronzwinged Jacana), જલમુરઘી (Indian Moorhen), નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen), કાજિયા (Cormorant), કબૂત બગલો (Grey Heron), નડી બગલો (Purple Heron), સોનેરી બાટણ (Golden Plover), ખલિલી (Curlew, દરિયા કિનારે, ખૂબજ મોટી સંખ્યામાં), વગેરે પક્ષીઓ નોંધ્યાં.

ફણસાના તળાવની આસપાસનો પ્રદેશ વસ્તીથી દૂર અને શાંત જગ્યાએ છે. પંખીઓને જરા પણ ખલેલ પહોંચતી નથી. અમે તળાવને કિનારે ઊભા હતા છતાં પણ કિનારા નજીકની કોઈ પણ બતક આવીપાછી થઈ ન હતી. જ્યારે પક્ષીઓની પુસ્તિકામાં ગુજરાતનાં પક્ષીનિરીક્ષણનાં સ્થળો વિષે નકશામાં માહિતી આપવામાં આવે ત્યારે, આ ફણસાના તળાવને જરૂરથી

નિરીક્ષણ નોંધ

સ્થાન આપવું જોઈએ.

સુભાષ શાહ

દાદા ટ્રસ્ટ મહોલ્લો, નવસારી ૩૮૬૪૪૫

□ કચ્છમાં કેટલાંક પક્ષીઓની અવલોકન નોંધ

☞ પીળો રણગોધલો (Desert Courser)

સ્થળ	તારીખ	સંખ્યા
◆ બન્ની (તા. ભુજ)	૧૦-૧-૧૯૭૬	
◆ ભીરંડિયારા (તા. ભુજ)	૧૦-૨-૧૯૮૦	૪-૫
◆ માધાપર-લોણર ડેમ વચ્ચે	૫-૧૨-૮૬	૫-૬
◆ વિજય વિલાસ તથા લાયજા નાળ વચ્ચે (તા. માંડવી)	૧૮-૧-૮૭	૪
◆ જટાવીરા-મોટી વિરાણી વચ્ચે (તા. નખત્રાણા)	૧૬-૧૨-૮૦	૮

☞ નાનું તેજપર (Small Indian Pratincole)

◆ વિજયસાગર ડેમ (તા. માંડવી)	૧૮-૨-૭૮	૨ (કચ્છમાં પ્રથમ નોંધ)
◆ દેવીસર તળાવ (તા. ભુજ)	૪-૩-૮૪	૬
◆ રૂદ્રમાતા ડેમ (તા. ભુજ)	૮-૧૧-૮૭	૩
◆ છારી ઢંઢ (તા. નખત્રાણા)	૨૭-૨-૨૦૦૦	૧

☞ શ્વેતનયના (White-eye)

◆ મોહાડી-બગથરા ટાપુ વચ્ચે (તા. અબડાસા)	૧૪-૬--૮૬	
◆ કંકરવાળી ખાડી (તા. મુંદ્રા)	૧૪-૫-૮૮	

☞ મોટો રાજાલાલ (Scarlet Minivet)

◆ મ.કુ. શ્રી હિંમતસિંહજીની વાડી, ભુજ	૨૭-૧૨-૮૦	૧
--------------------------------------	----------	---

☞ કાંઠલાવાળી મોટી ઢોંગીલી (Ringed Plover)

◆ હમીરસર તળાવ (ભુજ)	૨-૮-૭૮	
	૪-૮-૭૮	
	૨૮-૧૧-૭૮	૨
	૩-૧૨-૭૮	
◆ સલાયા માંડવી નજીક દરિયા કિનારો	૨૭-૪-૮૬	૧

◆ સિણાય ડેમ (તા. અંજાર)	૧૭-૧૨-૮૮	૧
-------------------------	----------	---

ત્યાર બાદ, જોવા મળી નથી.

□ કચ્છમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૪-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ કવિ તેજ સાથે નિંગાળ તળાવ (તા. અંજાર) ગયા હતા. ત્યાં નીચેનાં પક્ષીઓ જોયાં.

કુંજ (Common Crane)	૧૦૦+	ઋતુમાં પ્રથમવાર
પિયાસણ (Wigeon)	૩૦+	"
સિંગપર (Pintail)	૨૦+	"
ગયણો (Shoveller)	૨૦+	"

નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) ૩૦+

નાની મુરધાબી (Common Teal) ૧૦૦+

થરથરો (Black Redstart) ૧ ઋતુમાં પ્રથમવાર

દિવાળી ઘોડો (White Wagtail) ૨ "

વીડ ધાનચીડી (Paddyfield Pipit) ૨ "

નાનો પાનકરકરિયો (Blyth's Reid Warbler) ૧ "

દિવાળી માખીમાર (Spotted Flycatcher) ૧ પ્રવાસી યાયાવર (passage migrant)

દિવાળી શ્વેતકંઠ (Whitethroat) ૨ "

ભૂકંપ બાદ પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા નથી, અનાયાસે જોવા મળેલાં પક્ષીઓની માહિતી આપું છું.

◆ તા. ૨-૨-૨૦૦૧ના રોજ માધાપર નજીક, ટેકરીવાળા મહાદેવની જગ્યા પર, ૧૦ વગડાઉ ટિટોડી (Yellow-wattled Lapwing) જોઈ. આ જગ્યાએ આટલી સંખ્યામાં વગડાઉ ટિટોડી પહેલી વાર જોઈ. શું ભૂકંપને કારણે વગડાઉ ટિટોડી અહીં આવી હશે ?

◆ ભુજના હમીરસર તળાવમાં ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) આ મુજબ જોયાં. ૧૪-૨-૨૦૦૧ - ૨૦, ૧૭-૨-૨૦૦૧ - ૫૦, ૨૦-૨-૨૦૦૧ - ૫૦.

◆ ભૂકંપના ઉપકેન્દ્ર (epicentre) લોડાઈ જતાં રસ્તામાં ધ્રંગ (Dhrang)ગામમાં, તા. ૨૦-૨-૨૦૦૧ના રોજ, ૨ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોયાં. એ જ દિવસે રૂદ્રમાતા ડેમ નજીક ૨ ખેતરિયા (Rufoustailed Finch Lark) જોવા મળ્યાં.

શાંતિલાલ વડુ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

□ નિંગાળ તળાવ (તા. અંજાર, કચ્છ) પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

ઓગસ્ટ-૨૦૦૦ દરમિયાન, નિંગાળ પાસે પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork)ની માળા-વસાહત બનતી જોઈ. તા. ૨૭-૮ના નિરીક્ષણ અનુસાર ૮૦ જેટલા માળા હતા. નિંગાળ પાસે મોટું તળાવ આવેલું છે, જ્યાં પાણીની વચ્ચેના ભાગમાં આવેલાં દેશી બાવળનાં ઝાડ પર આ વસાહત જોવા મળી. બસોથી વધુ પક્ષીઓની હાજરી નોંધી. બીજો વરસાદ ન થતાં, પાણી ઝડપથી સુકાવા લાગતાં, ઓકટોબર સુધીમાં સમગ્ર વસાહત ઉજ્જડ બની ગઈ. સારા વરસાદ દરમિયાન નિયમિત રીતે આ સ્થળે, પીળીચાંચ ઢોંકની વસાહત તથા અચ્ચાંઉછેર જોવા મળે છે.

તા. ૧૮, ૨૦ નવેમ્બરના રોજ નિંગાળ તળાવ ખાતે, ૧૫૦૦ જેટલી કુંજ જોવા મળેલી, જે અત્યાર સુધી ત્યાં જોવા મળેલી સૌથી મોટી સંખ્યા છે. બે દિવસ દરમિયાન આ સ્થળે નીચે મુજબનાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં, જે નિંગાળ તળાવનું વિપુલ પક્ષીવૈવિધ્ય દર્શાવે છે. કુંજ (Common Crane) - ૨૦૦, કરકરા (Demoiselle Crane) - ૧૩૦૦, ઊલટીચાંચ (Avocet) - ૧૪, મોટા બગલા (Large Egret) - ૩, નાના બગલા (Little Egret) - ૮, ચમચા (Spoonbill) - ૨૦, નાની ખલિલી (Whimbrel) - ૩, કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit) - ૫૦, પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) - ૨, સારસ (Sarus Crane) - ૨, ગુલાબીપેણ (Rosy Pelican) - ૫, શ્વેતપૂંછ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing) - ૨, ભગતડાં (Coot), સિંગપર (Pintail),

ટિલીયાળી (Spotbill), ગયણો (Shoveller), પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) -૩, કેચીપૂંછ વાબગલી (Indian River Tern) -૧૦, ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern) -૧૪, નાની મુરઘાળી (Common Tern) -૧૭, હંજ (Flamingo) -૨૨, પાનલવા (Painted Snipe) -૧, જળમુરઘી (Indian

પક્ષી જોયું. પુસ્તકમાં જોતાં ખબર પડી કે એ તો મોંઘેરો મહેમાન પર્યટી શક્કરખોરો છે. ત્યાર પછી આજ સુધી (૨૨-૨-૨૦૦૧) તેને સજોડે નિયમિત જોતો રહ્યો છું. શક્ય છે, કદાચ આ પહેલાં પણ મારા ઘરના આંગણે આવેલો હોય.

પ્રતાપ સેવક

Moorhen) -૩, નીલ જળમુરઘો (Purple Moorhen) -૧૨. આ ઉપરાંત, આસપાસમાં અમે ૩૦ કાળા કોશી (Black Drongo) તથા ૩ નાના શ્વેતકંઠ (Lesser Whitethroat) જોયાં.

પરંતુ દુઃખની વાત છે કે, આ તળાવમાં પાણી ઝડપથી સુકાતું જાય છે. હવે પંદરેક દિવસ માંડ ટકે તેમ છે.

શિકારની સહચારિતા

તા. ૧૭-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ કાસવતી ડેમ, લોડાઈ (તા. અંજર, કચ્છ)ની અચિન પોમલ સાથે મુલાકાત લીધી. ઢળતી બપોરે ડેમના પાણીમાં શિકારી ટોળી જોવા મળી ! ડેમમાં માછલીની વિપુલતા હતી. આશરે ૨ પથી વધુ મોટા કાજિયા (Large Cormorant) પાણીમાં એક સાથે ઝડપથી સમૂહમાં તરતાં જતાં હતાં અને માછલી પકડતાં હતાં. તેમાં ટોળાના પાછળના ભાગમાં રહી જતાં કાજિયા વારેઘડીએ ઊડીને આગળના ભાગમાં આવી જતાં હતાં. બે ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) પણ આ ટોળામાં સામેલ હતી. આ ટોળાંની ઉપરના ભાગમાં વીસથી વધુ કેચીપૂંછ વાબગલી (Indian River Tern) અને ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern) ઊડતી હતી અને પાણીમાં ટોળાની ખલેલથી ઊછળતી માછલીઓનો શિકાર કરતી હતી. અર્ધા કલાકથી વધુ સમય માટે 'સામુહિક શિકાર'નું આ દ્રશ્ય જોવા મળતાં પક્ષીનિરીક્ષણના આનંદમાં ઓર વધારો થયો !

પ્રતાપ સેવક

વાચાગાંધી સોસાયટી, સવાશેર નાકા, અંજર ૩૭૦૧૧૦

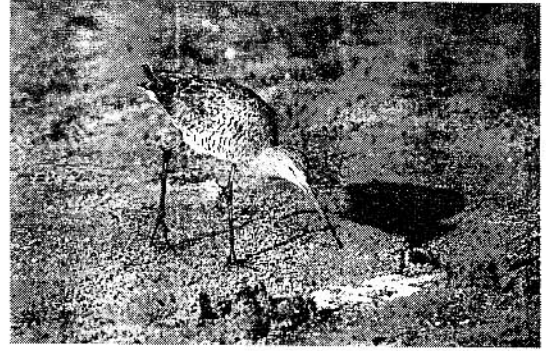
અમદાવાદમાં પર્યટી શક્કરખોરો

અમદાવાદમાં પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્રમાં પર્યટી શક્કરખોરો (Purplerumped Sunbird) છેલ્લાં ત્રણેક વર્ષથી જોવા મળે છે, એમ શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલે જણાવેલું. ડૉ. બકુલભાઈ ત્રિવેદીને પણ તેઓના ઘરના બગીચામાં પર્યટી શક્કરખોરાનું વિડિઓ રેકોર્ડિંગ કરવાની તક આ વર્ષે મળી હતી. ઉપરાંત, 'સુંદરવન' ખાતે પણ તેની મુલાકાતની નોંધ લેવાઈ છે. મને પર્યટી શક્કરખોરો જોવાની તક પહેલાં ક્યારેય નહીં મળેલી.

તા. ૧૫-૧-૨૦૦૧ની ઢળતી બપોરે લગભગ ૪ વાગ્યાની આસપાસ, મારા ઘરના આંગણામાં ફૂલોથી ભરેલા અરડુસીના છોડ ઉપર એક અજાણ્યું

ચોખા ચણતાં પાણીનાં પક્ષીઓ

ગામની સ્ત્રીઓને, ઓટના સમયે ખાડીમાં આવી, દરિયાલાલની પૂજા કરતી અને ત્યારે ચડાવેલા ચોખા તેમજ મમરા ખાવા ખેંચાઈ આવતા ધોમડા (Gull), ગજપાંવ (Blackwinged Stilt) અને કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit) ને અમે તા. ૧૨-૩-૨૦૦૦ની અમારી માંડવી (કચ્છ)ની મુલાકાત દરમિયાન જોયા.

ડૉ. આર.બી.બલર

ધોમડા, ફક્ત પાણીમાં તરતા મમરા માટે પડાપડી કરતા હતા, જ્યારે ગજપાંવ અને ગડેરા ચોખા ખાવા આવતાં હતાં. કાઠવ-કીચડમાં ખોરાક શોધવાને અનુરૂપ લાંબા પગ અને ચાંચવાળા બન્ને જાતનાં પક્ષી, કિનારાની રેતીમાં પડેલા ચોખા ચણતાં જોઈ આશ્ચર્ય થયું ! કદાચ 'ફાસ્ટ ફૂડ'નો ચસકો એમને પણ લાગ્યો !

ડૉ. આર.બી.બલર

૧૦, સ્વીટહોમ સોસાયટી, શ્રેયસ ટેકરા પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

ચાલો ગડેરા (Godwit) ને ચણ નાખીએ !

મારા દરરોજના કમ મુજબ સાંજનાં ૫ થી ૬ની વચ્ચે, પોરબંદર ખાતેના દરિયાકિનારે (ચોપાટી) કબૂતરોને ચણ નાખવા નિયમિત જઈ છું. ૨૫-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ કબૂતરને ચણ નાખવા ચોપાટી ગયો ત્યારે કબૂતરોના ટોળામાં એક ગડેરા (Godwit) ને જોઈને ઘણો જ આનંદ થયો અને અચરજ પણ ! હું વર્ષોથી આ રીતે દાણા નાખવા જઈ છું અને મેં ક્યારેય આવું જોયું નથી, એટલે આમ અપવાદરૂપ બન્યું હશે એમ માની લીધું. પાણીના દિવસો દરમિયાન બરાબર નિરીક્ષણ કરતા રહી નોંધ રાખવાનું નક્કી કર્યું. થોડા દિવસો પછી ગડેરાની સંખ્યા વધવા લાગી. નાના તૃથા મોટા બન્ને પ્રકારના ગડેરા (Bartailed and Blacktailed Godwit) જોવા મળતાં. અમુક સમયે તો કબૂતરોની સંખ્યા કરતાં ગડેરાની સંખ્યા વધી જતી. ગડેરાની દાણા ચણવાની ઝડપ, કબૂતર કરતાં ઘણી વધારે હતી. ધીમે ધીમે કબૂતરોની જેમ ગડેરા પણ મારા આ નિત્યક્રમથી ટેવાતા જતા હોય તેમ લાગ્યું. મારું 'હિરો હોન્ડા' ઘોડી પર ચડાવી, ચણ નાખવાનું ચાલું કરું કે કબૂતરોની સાથે ગડેરા, સહેજ પણ ડર વિના મારી નજીક આવતાં. ચણ નાખતી વખતે થતા હલનચલનથી જરા પણ વિક્ષેપ પામ્યા વિના મારાથી ત્રણ ફૂટના અંતરે આવી જતાં. નવે.થી કેફુ.ના પહેલા અઠવાડિયા સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. ગડેરાને

સાથ આપવા ક્યારેક બે-ત્રણ ટિલીયા (Ruff / Reeve) પણ આવી જતાં. નવે.થી ફેબ્રુ. દરમિયાન હું ગડેરાનું અવલોકન કરવા જુદા જુદા સમયે ગયો. વળી, સવારના ૭ થી ૧૦ અને બપોરે ૪ થી ૭ સુધી ઘણાં માણસો આ સ્થળે ચણ નાખવા આવતાં હોવાથી જુદા જુદા સમયે નિરીક્ષણ કરવાનો મોકો મળ્યો. મેં નોંધ્યું, કે ગડેરા માત્ર ૪ થી ૬-૧૫ દરમિયાન જ દાણા ખાવા આવતા, બાકીના સમયમાં જોવા મળતા નહીં.

ફેબ્રુ.ના બીજા અઠવાડિયાથી ટીલિયાની સંખ્યા વધતી ગઈ અને ગડેરા આવતા બંધ થયા. આજની તારીખે (૨૧-૩-૦૧નો પત્ર) કબૂતરની સંખ્યા કરતાં ટીલિયાની સંખ્યા વધુ જોવા મળે છે. ટીલિયાની ચણવાની ઝડપ ગડેરા કરતાં પણ વધુ છે.

ભરત રૂઢાણી

પાણીનાં આ પક્ષીઓનું ચણ ખાવા આવવું શું સૂચવે છે? દુષ્કાળને લીધે આખા વિસ્તારમાં નદી-નાળામાં પાણીનો બિલકુલ અભાવ હોવો, આ વર્તન માટે જવાબદાર હોઈ શકે?

□ પોરબંદરની આસપાસ

આ વર્ષે અમારા વિસ્તારમાં વરસાદ પૂરતો ન પડવાથી બરડાસાગર ડેમ સાવ ખાલી છે. કુછડીમાં થોડું પાણી હોવાથી કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ (waders) ને જોવાનો લહાવો મળે છે.

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ કુછડીમાં ત્રણ મોટી ચોટીલી રૂબકી (Greatcrested Grebe)નું પ્રજનન થયું છે. બચ્ચાંની સંખ્યા લગભગ ૮ છે. આ વખતે લગભગ આખું વર્ષ દરિયાઈ વાબગલી (Caspian Tern) અમારા વિસ્તારમાં જોવા મળી છે. અમુક કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ જેવાં કે, કીચડિયા (Stint), ગડેરા (Godwit), રાતાપગ (Redshank) વગેરે આખું વર્ષ પોરબંદરના રણ તથા ખાડી વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. અમુક કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ જુલાઈની મધ્ય સુધી જોવા મળ્યા બાદ, ઓગષ્ટમાં ફરી દેખાય છે. જામનગર-કચ્છ વિસ્તારના ટાપુઓનું સઘન સર્વેક્ષણ થાય તો આ કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓના પ્રજનનની શક્યતાઓ ઉપર પ્રકાશ ફેંકી શકીએ.

હાલ, જાવર તથા કુછડી વિસ્તારમાં લગભગ ૧૦૦૦ જેટલી સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) જોવા મળે છે. સોનેરી બાટણ (Golden Plover) તથા મોટી બાટણ (Grey Plover) પણ દર વર્ષ કરતાં વધુ સંખ્યામાં જોવા મળે છે. પોરબંદર પોર્ટ વિસ્તારથી જાવર થઈ કુછડી, મંદિરવાળા રસ્તે, પુષ્કળ પ્રમાણમાં પથ્થરની ખાણોને વ્યાપ વધતો જતો હોવાથી આ વર્ષે ઉનાળાની ઋતુમાં એક પણ બદામી રણગોધલો (Indian Courser) કે વગડાઉ ટિટોડી (Yellow-wattled Lapwing)ના માળા જોવા મળ્યા નથી. ટિલોર(Houbara bustard) પણ ગયા વર્ષની જેમ આ વર્ષે જોવા મળ્યાં નથી.

ભરત રૂઢાણી

૫, વાડી પ્લોટ, 'ભરત નિવાસ', પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫

□ મહુવા પાસે ગીધનું અવલોકન

મારા એક મિત્ર, પ્રા. હરભદ્રસિંહ સરવૈયા, મહુવા કોલેજમાં પ્રાધ્યાપક છે. તેઓના જણાવ્યા મુજબ, તા. ૨૬-૧-૦૧ના રોજ ભૂકંપ આવ્યા બાદ, સવારે ૧૧ થી ૧૨ના સમયગાળા દરમિયાન, મહુવા (જિ. ભાવનગર)ના બસ-સ્ટેન્ડ પર ઊભા હતા ત્યારે, આકાશમાં ૨૮ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) ઊડતાં જોવા મળ્યાં. છેલ્લાં દોઢ વર્ષથી ૮ થી ૧૦ ગીધ આ જ રીતે ઊડતાં તેઓ જુએ છે.

તા. ૧૧-૩-૨૦૦૧ના રોજ હું પ્રા.સરવૈયા તથા અન્ય મિત્રો નળસરોવરથી ભાવનગર પાછા આવી રહ્યા હતા ત્યારે, બપોરે ૧-૦૦ થી ૧-૩૦ વાગ્યાના સમયગાળામાં, બગોદરાથી ધંધુકા વચ્ચે, ૧૭ સફેદપીઠ ગીધ ઊડતાં જોયાં.

ભાવનગર શહેરથી ૧૮ કિ.મી. દૂર આવેલા ખોખરા ગામે, જે ડુંગરાળ વિસ્તારમાં આવેલું છે, ૫ થી ૬ ગીધ નિયમિત જોવા મળે છે.

□ સુખભાદર ડેમમાં રાજહંસ (Barheaded Goose)

તા. ૨૬-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ હું અને દુષ્યંતસિંહ ઝાલા સુખભાદર ડેમ (જિ. સુરેન્દ્રનગર) ગયા હતા. પાણી ખૂબ ઓછું હોવા છતાં અમે ૧૧૮ રાજહંસ જોયાં. અન્ય રસપ્રદ નિરીક્ષણમાં એક કાળો ઢોંક (Black Stork), બે સફેદ ઢોંક (White Stork) તથા અંદાજે ૧૫૦ ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) જોયાં. ઘણાં જળાશયો ખાલી છે. આ શિયાળે કુંજની વધુમાં વધુ સંખ્યા ૧૫૦૦ જેટલી રંધોળા ડેમમાં જોઈ.

વેળાવદરમાં પટ્ટાઈ (Harrier)ની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે, ૨૦૦થી પણ ઓછી.(તા.?-સં.)

ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્લોટ-૨૨૦૦, અંકુર સોસાયટી, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

□ સૌરાષ્ટ્રમાં રાજહંસ (Barheaded Goose)

તા. ૧૦-૧-૨૦૦૧ના રોજ અમારા નાયકા જળસિંચાઈ યોજનાના જળાશયમાં આવેલાં યાયાવર પક્ષીઓમાં રાજહંસ પણ જોયાં. પહેલાં તો મારું મન ન માન્યું. ફરી પુસ્તકોમાં જોઈ ખાત્રી કરી. પછીનાં બે-ત્રણ અઠવાડિયાં, શનિ-રવિ મુલાકાત લીધી ત્યારે તે જોવા મળ્યાં. રાજહંસની સંખ્યા ૮ હતી, જ્યારે ગાજહંસ (Greylag Goose)ની ૬. ૨૮-૧-૨૦૦૧ પછી તેઓ હાજર ન હતાં.

કિશોરચંદ્ર રાવળ

જૂના બસ સ્ટેન્ડ પાસે, બ્રાહ્મણ ભોજનાલયની બાજુમાં, મુળી ૩૬૩૫૧૦

□ દક્ષિણ ગુજરાતમાં રાજહંસ (Barheaded Goose)

તા. ૨૧-૧-૨૦૦૧ રોજ 'સુરત નેચર ક્લબ' દ્વારા પાણીનાં પક્ષીની ગણતરી કરવા હું, સ્નેહલ પટેલ, નિર્મળાબેન, દેવેન ખાટીવાલા તથા માંડવી રેન્જ (જિ. સુરત)ના આર. એફ. ઓ. શ્રી સોલંકી સાથે ગયો ત્યારે આમલી ડેમ પર બે રાજહંસ (Barheaded Goose) જોયાં. દક્ષિણ ગુજરાતમાં કદાચ પ્રથમ વાર જોવા મળતાં હતાં, એ પહેલાં ક્યારેય જોવા મળેલાં નથી. ગુજરાતમાંનો વ્યાપક દુષ્કાળ કદાચ એને અહીં ખેંચી લાવવા માટે જવાબદાર હશે.

મુકેશ ભટ્ટ

સારસ્-૧૦૧, સીટીલાઈટ રોડ, સુરત-૩૬૫૦૦૬

□ ધારી અને ગીરવિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

❖ તા. ૫-૮-૨૦૦૦ના રોજ ધારીની બાજુમાં સરસિયા ગામમાં, શાળાના પ્રાંગણમાં એક દેવચકલી (Indian Robin) ને લીમડાની સળીઓ લઈને જતાં જોઈ. તપાસ કરી તો પાછળ પડતા બજારની દિવાલમાં માળો કરતી હતી. માળા માટે આ ઘણું મોટું કહેવાય ?

❖ તા. ૮-૮-૨૦૦૦ના રોજ ગીર (પૂર્વ)માં ધારીથી ભીમયાસ (દોઢી નેસ) થઈને ગીરના રસ્તે હડાળા જવાનું થયું. વેજલકોઠા રાઉન્ડ (ગીર-પૂર્વ, જિ. અમરેલી) પાસે એક રાજગીધ (King Vulture) જોયું. ટપકીલી ટપૂશિયાને (Spotted Munia) જમરી નદીના થોડાં પાણીમાં સ્નાન કરતી જોઈ. ભીમયાસ-થાણા નજીક ઢોર બગલાના ૨૫૦થી ૩૦૦ માળા ધરાવતી માળા વસાહત જોઈ (ક્યાં અને કેટલાં વૃક્ષો? - સં.). આ વખતે અમારા ધારીના આરામગૃહના લીમડામાં તેના માળાની સંખ્યા ઘટી છે, એનું કારણ કદાચ પાણીની તંગી હોઈ શકે.

❖ શેમરડીનાકા (દલખણિયા રેન્જ, ગીર-પૂર્વ)ના ગુલમહોર પર રાતા ટપૂશિયા (Red Munia) નો જાણે કચ્છી પાવડી હોય તેવો ઘાસનો નીચેથી સાંકડા પ્રવેશદારવાળો માળો જોવા મળ્યો (૧૨-૮-૨૦૦૦). આ જ વિસ્તારમાં ઊભા ઘાસમાં જમીનથી દોઢ ફૂટ ઊંચે જંગલ ફડકકુત્કી (Jungle Wren Warbler)નો માળો જોયો. પાણિયા અભયારણ્યમાંથી પાછા ફરતાં એક ઈન્ડિયન ઝાડમાં નાની ટોપી જેવો શ્વેતનયના (White-eye) નો માળો જોયો.

❖ સુખપુર (ગીર-પૂર્વ) વિસ્તારમાં મુસાભાઈની વાડીના વડમાં બે સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોવા મળ્યાં. સરસિયાથી ગોવિંદપુર જતા રસ્તામાં, જળકૂકડી (Whitebreasted Waterhen) જોવા મળી. આ પક્ષી જ્યારે જોવા મળે છે, ત્યારે પ્રાણીના છાણમાંથી કશુંક ખાતું જોવા મળે છે.

❖ આ વખતે અમારા ધારીના ખોડિયાર જળાશયમાં પાણીનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું છે. તા. ૨૨-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ 'ડેમ સાઈટ' જતાં નીચે મુજબનાં અવલોકન થયાં.

ફાટીયાંચ ઢોક (Openbill Stork) - ૧૮, ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૩૨, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૭૫, ટિલીયાળી બતક (Spotbill) - ૭, નકટા (Comb Duck) - ૨૮, હંજ (Flamingo, ક્યા? - સં.) - ૧૭૫, સિંગપર (Pintail) - ૪, ગયણો (Shoveller) - ૫, દરિયાઈ બગલો (Indian Reef Heron) - ૧, કરકરા (Damoiselle Crane) - ૪, ભગતડાં (Coot) - ૬૦, નાનાં તેજપર (Small Indian Pratincole) - ૨૦ થીરપ, મોટાં તેજપર (Large Pratincole) - ૧, નાની ખલિલી (Whimbrel) - ૩, શ્વેતપૂંછ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing) - ૧, નાનાં કાજિયા (Little Cormorant) - ૫૦, વગેરે.

અજીત ભટ્ટ

યોગીજીનગર, રેલવે સ્ટેશન સામે, ધારી, જિ. અમરેલી-૩૬૫૬૪૦

□ બતકનાં બચ્ચાં

અમારી અક્ષરનગર સોસાયટીમાં મારા મકાન પાછળ જ એક નાનકડી તલાવડી છે, મકાનના પાછળના બારણાથી માંડ બાર ફૂટના અંતરે, તળાવના પાણીમાં એક પીપળો છે. આજથી બે મહિના પહેલાં (સપ્ટે.માં) એક સવારે પીપળા ઉપરથી પીળાશ પડ્યા રૂના ગોટા જેવું કશુંક નીચે પડતું જોયું. નીચે

બતક તરતી હતી. ત્રણેક ગોટા નીચે પડ્યા પછી ખ્યાલ આવ્યો કે, તે બતકનાં બચ્ચાં હતાં! એક પછી એક પડતાં મેં ગણ્યાં તો કુલ ત્રીસ બચ્ચાં થયાં. બતક, તેમને પોતાની સાથે લઈ તળાવમાં વિહાર કરવા લાગી. લગભગ નવ-દસ વાગ્યે, સવારમાં બે સમડી જેવાં શિકારી પક્ષીઓ તળાવ ઉપર આકાશમાં ચક્કર મારતાં નજરે પડ્યાં. બે-ત્રણ કાગડા પણ ક્યાંકથી આવી ચડ્યા. નોકરીના સમયને માન આપવા માટે, બતક તથા તેનાં બચ્ચાંનું આખો દિવસ નિરીક્ષણ કરી શકાયું નહીં, પરંતુ બીજા દિવસે બચ્ચાંની ગણતરી કરતાં ત્રીસમાંથી નવ ગાયબ જણાયાં. એકાદ માસના ગાળામાં બાકીમાંનાં કેટલાંક કાગડા-સમડીનો, કેટલાંક કૂતરાં-બિલાડાંનો તો કેટલાંક માણસના શિકારનો ભોગ બની ગયા. હવે એક બચવા પામ્યું છે અને તે ખાસું મોટું બતક બની ગયું છે. (કથિત બતક, નકટાં (Comb Duck) હોઈ શકે. તે ઝાડની અખોલમાં માળો કરે છે. અને ક્વચિત મોટી સંખ્યામાં ઈંડાં મૂકે છે. - સં.)

બાસીલ મેકવાન

૯, 'સુશીલ', અક્ષરનગર, બોરસદ

□ ટીબી સિંચાઈ તળાવ

અમારા ઘરથી ૬ કિ.મી. દૂર આવેલા ટીબી સિંચાઈ તળાવ ઉપર દર ૧૫ દિવસે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જાઉં છું અને ત્યાંનાં પક્ષીઓની નોંધ રાખું છું. સામાન્ય રીતે આ તળાવ ઉનાળામાં સુકાઈ જાય છે. આ વર્ષે ગયા વર્ષ કરતાં થોડો વધારે વરસાદ હોવાથી સારું એવું પાણી ભરાયેલું છે. મારી દર પંદર દિવસની મુલાકાત દરમિયાન પ્રથમ વાર જોવા મળેલાં યાયાવર પક્ષીઓની નોંધ મોકલું છું.

પક્ષી	ઋતુમાં પ્રથમવાર જોવા મળ્યાની તારીખ	સંખ્યા
ચેતવા (Garganey)	૧૦ થી ૧૩-૮-૦૦	૨૫
કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit)	૨૫ થી ૨૭-૮-૦૦	૩૫
ઊલટીયાંચ (Avocet)	૧૭ થી ૧૯-૮-૦૦	૦૨
ભગતડાં (Coot)	૧૭ થી ૧૯-૮-૦૦	૦૬
ધોળીઆંખ કારચિયા (White-eyed Pochard)	૧૭ થી ૧૯-૮-૦૦	૦૩
પિયાસણ (Shoveller)	૧૭ થી ૧૯-૮-૦૦	૧૪
ખલિલી (Culley)	૧૭ થી ૧૯-૮-૦૦	૧૫
રાખોડી કારચિયા (Common Pochard)	૧૫ થી ૧૯-૮-૦૦	૧૩

દરેક મુલાકાતમાં પક્ષીની એક-બે જાતિ ઉમેરાય છે, જે હું આપને લખીને મોકલતો રહીશ.

વિરેન્દ્રસિંહ ઝાલા

૨૫-એ, કલ્યાણનગર સોસાયટી, વાધોડિયા રોડ, વડોદરા - ૧૯

□ રાજપીપળાના પોપટનો વધતો વ્યાપ

રાજપીપળાનો પોપટ (Large Indian Parakeet), ગુજરાતમાં રાજપીપળા (જિ. નર્મદા), મહલ (જિ. ડાંગ), વઘઈ (જિ. સુરત) અને ગંગાસાગર (જિ. બનાસકાંઠા)માં સલીમ અલીએ નોંધ્યો હતો (All, S; 1954, JBNHS 52(2-3): 374-458). તાજેતરનાં કેટલાંક પ્રકાશનોમાં તેને રાજપીપળાના જંગલમાં ઘણી જ ઓછી સંખ્યામાં નોંધવામાં આવ્યો છે. (Monga and Naoroji 1984, JBNHS 80 (3): 575-612; Desai et

al 1993. Pavo 31 ; 5-72; Narve et al, 1997, Tiger Paper 24 (1) : 17-22). શ્રી લવકુમાર ખાયરના લાંબા 'રીવ્યુ પેપર' (Khachar, 1996 JBNHS 93 : 331-373) અને ગ્રીમેટ તથા અન્ય (૧૯૮૮)ના પુસ્તકમાં તેના ગુજરાતમાંના વ્યાપ વિશે કોઈ વિશેષ વિગત નથી.

ઓક્ટોબર, ૧૯૮૨ અને ૧૯૮૩ દરમિયાન સાબરકાંઠા જિલ્લાનાં વાત્રક, મોડાસા અને હિંમતનગર ખાતે આ રાજપીપળાના પોપટને મકાઈના ડોડા ખાતો જોયો હતો. એ પછી દર વર્ષે વાત્રક પાસે, નદીના પુલની બખોલો ઉપર તે જોવા મળે છે. અહીં આણંદ ખાતે ૧૭ એપ્રિલ, ૧૯૮૮ના રોજ 'ઈરમા કેમ્પસ'માં જોવા મળ્યો હતો. એ પછી તો દર મહિને ઘણી વખત જોવા મળે છે. શ્રી પ્રથમેશ પટેલના નડીયાદ ખાતેના નિવાસસ્થાને, અગાસીમાં પાંજરામાં રાખેલા પોપટની આસપાસ ૩ જંગલી (Wild) પોપટ નવેમ્બર, ૧૯૮૮માં જોવા મળ્યા હતા. આવી જ બીના શ્રી યજ્ઞેશ ભટ્ટના આણંદના નિવાસસ્થાને બની હતી (વિહંગ ૧૯૮૮, વર્ષ ૨ (૩) : પા. ૮). છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી વડોદરા 'ઈન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ ટાઉનશીપ'માં આ પોપટનો ઘણી વાર સંગમ થાય છે. 'જાંબુઘોડા અભયારણ્ય'માં એક પોપટને વડ ઉપર ૧૪-૭-૧૯૮૮માં જોયો હતો. ૨૦ અને ૨૧-૨-૨૦૦૦ના રોજ 'રતનમહલ અભયારણ્ય'માં અસંખ્ય રાજપીપળાના પોપટને ઊડતા જોવા હતા. આ બન્ને અભયારણ્યો પંચમહાલ જિલ્લામાં આવેલાં છે. અમદાવાદમાં ડૉ. કેતન ટાટ્ટએ આ વર્ષે જ તેની નોંધ કરી છે (વિહંગ ૨૦૦૦ વર્ષ ૩ (૭) : ૮). અમે પણ ૬-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ કાળુપુર રેલવે સ્ટેશન ઉપર એક મોટો પોપટ ઊડતા જોયો હતો. શ્રી ઈન્દ્ર ગઢવીના કહેવા મુજબ, ભાવનગરમાં ચાર મોટા પોપટ ૧૯૮૮થી સ્થાયી થયા છે, બે વર્ષ પછી પણ સંખ્યા વધી નથી.

ઉપરોક્ત નિરીક્ષણને આધારે એટલું તો સાબિત થાય છે કે, રાજપીપળાના પોપટનો વ્યાપ ગુજરાત રાજ્યમાં વધ્યો છે (કે પછી આ વ્યાપ પહેલાં પણ હશે, જે હવે આપણે નોંધી શક્યા છીએ ?) અને ખેડા તથા સાબરકાંઠાના કેટલાંક વિસ્તારોમાં એ પ્રજનન પણ કરે છે. ભારતનાં અન્ય રાજ્યોમાં એ મકાઈના ડોડા ખાય છે તેમ ગુજરાતમાં પણ મકાઈના ડોડા એ ખોરાકનો એક ભાગ છે (અન્ય અનેક ફળ-ફૂલ હોઈ શકે). વાત્રક પુલ ઉપરની માળાની બખોલો એ એક કૃત્રિમ અને અસામાન્ય માળાની જગ્યા છે.

ચંદ્રેશ બોરડ, ડૉ. ઈશિતા મુખર્જી, ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય
ઓનિથોલોજી પ્રોજેક્ટ, ગુજ. એ. ગ્ર. યુનિ., આણંદ ૩૮૮૧૧૦

પીજડિયા પક્ષી અભયારણ્યમાં મત્સ્યગરૂડ (Pallas's Fishing Eagle)

તા. ૭-૨-૨૦૦૧ના રોજ પીજડિયા પક્ષી અભયારણ્યમાં પક્ષીનિરીક્ષણ કરવાની તક મળી. (અહીં 'ગીર ફાઉન્ડેશન' દ્વારા પક્ષીઓ અંગે એક 'પ્રોજેક્ટ' ચાલી રહ્યો છે.) આમ તો અભયારણ્યનો પ્રાકૃતિક ચહેરો એક પક્ષીનિરીક્ષકને ગમે તેવો હતો નહીં, કેમ કે મૂળભૂત રીતે જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર હોવા છતાં એ દિવસે પાણી નહીંવત્ હતું. જે હતું એ એટલે દૂર, દરિયા તરફ હતું કે, ત્યાં કેટલાંક પક્ષીઓ હોવા છતાં હંજ (Flamingo) સિવાયનાં નાનાં પક્ષીઓ સ્પષ્ટતાથી જોઈ શકાય, ઓળખી શકાય તેવું ન હતું. નજીકથી ને સ્પષ્ટતાથી જોવા મળે તેવાં પક્ષીઓમાં હતાં, કુંજ (Common Crane) ને થોડાં ઘણાં કરકરા (Demoiselle Crane). સમગ્રતયા જોતાં, પક્ષીસૃષ્ટિ પાંખી હતી. કુંજ (તેમજ કરકરા) તથા અન્ય કેટલાંક પક્ષીઓની હાજરી તથા સંખ્યા નોંધી અમે ત્રણેક પક્ષીનિરીક્ષકો પાછા વળી રહ્યા હતા.

અમે અભયારણ્યમાં, દરિયાઈ પાણી અને મીઠાં (વરસાદી) પાણીવાળાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોને અલગ પાડતો જે પાળો છે, તેની પર ચાલતા જઈ રહ્યા હતા. સમય સાંજનો હતો. એવામાં પાળાની એક તરફ આવેલી ગાંડા બાવળની ઝાડી પરથી એક ભારે અને મોટા કદનું પંખી અમારા નજીક આવવાથી ઊડ્યું. જોતાંવેત તેના ભારે શરીર, મોટી પાંખો ને ગોળાશાળી પૂંછડી જોઈને તે કોઈક જાતનું ગરુડ (Eagle) છે, તેનો પ્યાલ આવી ગયો. વધુ ધ્યાન ખેંચ્યું તેની પૂંછડીમાંના સફેદ અને કાળા, પહોળા પટ્ટાઓએ. શિંગડિયા રંગની ચાંચ અને સમગ્રતયા કથ્થાઈ જેવા રંગના આ શિકારી પક્ષીની પૂંછડીમાં અડોઅડ આવેલા પહોળા કાળા (ટોચ તરફ) અને ધોળા (અંદર તરફ) પટ્ટાઓ ધ્યાનમાં લઈ, સ્થળ પર જ 'પિક્ટોરિયલ ગાઈડ'માં આપેલ ચિત્રોનો અભ્યાસ કરતાં તે મત્સ્યગરૂડ હોવાનું જણાયું. આવા પટ્ટાઓ ચોટલિયા સાપમાર ગરૂડ (Crested Serpent Eagle) સિવાય બીજા ગરૂડમાં હોઈ શકે નહીં. રહેઠાણ (habitat) ને ધ્યાનમાં લેતાં, ચોટલિયા સાપમારની શક્યતા જણાઈ નહીં. આમ, તે દિવસે પીજડિયા પક્ષી અભયારણ્યમાં ઘણા વખત પછી (નળસરોવર ખાતે, ૧૯૮૧/૮૨) મત્સ્યગરૂડ જોવા મળ્યાનો આનંદ થયો.

કચ્છના મોટા રણમાં 'ગ્રે હાઈપોકોલિયસ'

તા. ૩૦-૩-૨૦૦૧ના રોજ કચ્છના મોટા રણમાં, ખાવડાથી આશરે વીસેક કિલોમીટર દૂર, ઉત્તરે આવેલા મોરી-કુઅર બેટોની મુલાકાત લેવાની ('ગીર ફાઉન્ડેશન'ના 'પ્રોજેક્ટ' અંતર્ગત) તક મળી. મોરી અને કુઅર, એ એક બીજાથી ખૂબ જ નજીક આવેલા બેટો છે, જે કાળા ડુંગરની ઉત્તરે, ઉત્તર-પશ્ચિમે આવેલા છે. 'ઈન્ડિયા બ્રીજ' પસાર કર્યા પછી આ બેટો પર પહોંચી શકાય છે. આ બન્ને બેટો રણની સાંકડી પટ્ટીથી અલગ પડે છે. એ દિવસે મોડી બપોરે (આશરે ૩-૩૦ વાગ્યે) હું અને 'ગીર ફાઉન્ડેશન'ના અન્ય સંશોધકો, મોરી, 'બી. એસ. એફ પોસ્ટ'થી આગળ, પાકા રસ્તે જીપમાં કુઅર બેટ તરફ જઈ રહ્યા હતા. સમગ્ર વિસ્તાર મોટે ભાગે શુષ્ક હતો. ક્યારેક રણની વનસ્પતિહિન જમીન, ક્યારેક છૂટા-છવાયાં ક્ષુપોવાળો વિસ્તાર, તો ક્યારેક સૂકા ઘાસવાળી જમીન દેખાતી હતી. કેટલુંક અંતર કાપ્યા પછી, કુઅર બેટની પહેલાં, મોરી બેટના પશ્ચિમ છેડા પાસે પાકા રસ્તાની ડાબી તરફ (દક્ષિણ દિશામાં) આશરે અડધા કિ.મી.ના અંતરે જમીનનો ક્ષુપાચ્છાદિત, વનરાજી જેવો જણાતો વિસ્તાર દેખાયો. ગાઢી વનરાજી જેવો લાગતો આ વિસ્તાર આસપાસના સમગ્ર સૂકા પ્રદેશથી તદ્દન અલગ પડી જતો જણાયો. કંઈક જોવા મળી જશે તેવી અપેક્ષાએ જીપ ઊભી રખાવી હું, અમારા 'પ્રોજેક્ટ ફેલો' શ્રી જયપ્રકાશ પટેલ સાથે તે દરિયાળા વિસ્તાર તરફ ચાલી નીકળ્યો.

આ ગાઢી વનરાજીમાં પીલુડી (Salvadora) તથા ગાંડા બાવળનું પ્રાધાન્ય હતું. નીચે જમીન પર સુકાઈ ગયેલાં અને જમીન સરસાં ચંપાઈ ગયેલાં પોચાં ઘાસની 'જાજમ' હતી. વૈયાં (Rosy Pastor), હોલા (Ring Dove), થોરિયું લલેડું (Common Babbler) તેમજ કાગડા (House Crow)ના અવાજનો કલશોર ધ્યાન ખેંચે તેવો હતો. વૈયાંનો કલબલાટ વાતાવરણમાં સતત ગૂંજી રહ્યો હતો. તેઓ અહીં સંકડોની સંખ્યામાં હશે તેમ લાગ્યું. અમે પક્ષીઓ સાંભળતાં, જોતાં, નોંધતાં આગળ વધી રહ્યા હતા. તેવામાં મને કોઈ પક્ષીનો ધીમો, મીઠી અને મૃદુ સિસોટી જેવો અવાજ સંભળાયો. આ અવાજ, મારા માટે અપરિચિત હતો. તે વૈયાંના કલબલાટની પાર્શ્વભૂમિમાં તદ્દન અલગ પડી જતો હતો, ભલે તે ધીમો અને ઓછી વાર, તૂટક રીતે સંભળાતો હોય. ગાઢી વનરાજી, પીલુડીનાં વૃક્ષોનું પ્રાધાન્ય અને આવો અપરિચિત, હળવો, મૃદુ સિસોટી જેવો અવાજ.. " 'હાઈપોકોલિયસ'

નો નહિ હોય ને !” મારામાં રહેલો પક્ષીનિરીક્ષક સચેત થઈ ગયો ! અવાજ જે દિશામાંથી આવી રહ્યો હતો તે પીલુડીના ‘પેચ’ તરફ હું આગળ વધી રહ્યો હતો. એક ઈંકારું (Chinkara) મારાથી વિક્ષેપ પામીને નાસતું જોવા મળ્યું. વૈયાં અને હોલાના કલશોર અને ઉડાઉડ ચાલુ હતાં. ચારેય તરફ પીલુડીના પ્રાધાન્યવાળી વનરાજી હતી, ને રણમાં હોઈએ જ નહિ તેવું જણાતું હતું ! રણની વચ્ચે જાણે દ્વીપકલ્પ (Oasis) !

પીલુડીનાં વૃક્ષોમાં હું દૂરબીનની મદદથી તથા નરી આંખે શોધખોળ કરી રહ્યો હતો. એવામાં પીલુડીના એક ઝાડની ટોચથી સહેજ જ નીચેના ભાગેથી બે પક્ષીઓ- એકની પાછળ બીજું, એમ ઊડ્યાં. ઉડ્યનમાં એમની પાંખમાં સફેદ રંગ સ્પષ્ટ દેખાતો હતો ને દૂષિયા લટોરા (Grey Shrike)ની યાદ અપાવતો હતો. પાંખમાંના સફેદ રંગ ઉપરાંત તેમની લાંબી પૂંછડી (ધડના ભાગ જેટલી કે તેનાથી સહેજ લાંબી), શરીરનો રાખોડી રંગ, તેમજ ઊડવા માટે પાંખનો પ્રયત્નપૂર્વક ઝડપી ફફડાટ, આ બધું ધ્યાન ખેંચે તેવું હતું. આ પક્ષીઓનો પાતળિયો બાંધો તેમને દૂષિયા લટોરાથી અલગ પાડી દેતો હતો. લાંબી પૂંછડી, સ્થળ પર દેખાતાં રણ બુલબુલ (White-eared Bulbul) થી જુદાં પાડી દેતી હતી. આ બે પક્ષીઓ ઝડપભેર ઊડીને, ઊંચાઈ ગુમાવ્યા વિના, પીલુડીના બીજા ઝાડની ઘટામાં પેસી ગયાં. જો કે, તેમનો મીઠો અવાજ વચ્ચે વચ્ચે સંભળાઈ રહ્યો હતો. આ પક્ષીઓનો અવાજ, તેમનો સમગ્ર દેખાવ, તેમજ તેમની વર્તણૂક (ચંચળ અને શરમાળ) પરથી આ પક્ષીઓ ‘ગ્રે હાઈપોકોલિયસ’ હોવા વિશે શંકા ન રહી. મેં જ્યપ્રકાશને આ પક્ષીઓ અંગે સચેત કર્યા તથા ભેગા મળીને આ પક્ષીઓને ફરી શોધી કાઢવા મથામણ આદરી. અમારી શોધ દરમિયાન મને ફરીથી બે-ત્રણ વાર આ બે પક્ષીઓ એક ઝાડમાંથી ઊડીને બીજા ઝાડની ઘટામાં પેસી જતાં દેખાયાં. પક્ષીઓની ચંચળ અને શરમાળ વર્તણૂકને લીધે તેમને શોધી કાઢવું મુશ્કેલ હતું, પરંતુ તેમનો મુદ્દુ સિસોટી જેવો અવાજ સતત, તૂટક રીતે સંભળાઈ રહ્યો હતો એટલે તેમના અસ્તિત્વ વિશે શંકા ન હતી. ખાસ્સી મથામણ કર્યા પછી ફરી એક પક્ષી એક ઝાડની ઘટાના નીચેના ભાગમાં બેઠેલું દેખાયું. તેનો પાતળિયો બાંધો, રાખોડી, લંબાઈવાળી પૂંછડી સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. જ્યપ્રકાશે દૂરબીન વડે નિરીક્ષણ કરીને પૂંછડીના છેડા પરનો કાળો રંગ શોધી કાઢ્યો. આમ મોટી બેટ પરની કાંટાળા ઝાડી - ઝાંખરાવાળી આ ગાઢી વનરાજીમાં ‘ગ્રે હાઈપોકોલિયસ’ના અસ્તિત્વની જાણ થઈ.

□ ‘દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન’ ખાતે દેખાયેલી

ટપકીલી ચાંચવાળી પેણ (Spottedbilled Pelican)

‘ગીર ફાઉન્ડેશન’ દ્વારા ગુજરાતના ‘દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન’ તથા અભયારણ્યની (Marine National Park & Sanctuary) જૈવિક વિવિધતા ઉપર એક બૃહદ્ અભ્યાસ હાથ ધરાયેલો છે. આ અભ્યાસના ભાગ રૂપે તા. ૧૩-૩-૨૦૦૧ થી તા. ૧૭-૩-૨૦૦૧ દરમિયાન આ ઉદ્યાન-અભયારણ્યના કેટલાક ભાગોમાં પક્ષીઓનું સર્વેક્ષણ કરવાની તક મળી.

તા. ૧૫-૩-૨૦૦૧ના રોજ પોશિત્રા પાસેના લક્ષુ વિસ્તારના દરિયાકાંઠાની મુલાકાત લીધી. અહીં વહેલી સાંજે, લેફા બેટની નજીકમાં એક પેણ, પાણીમાં તરતી જોવા મળી. આ પેણ કાંઠા નજીક, છીછરા પાણીમાં હતી. જ્યપ્રકાશે તેના કાળાશ પડતા (નહીં કે ગુલાબી) પગને આધારે આ પેણ, ગુલાબી (Rosy Pelican) નહીં, પણ રૂપેરી (Dalmatian Pelican) હોવાનો મત વ્યક્ત કર્યો, પરંતુ મારી નજર (૨૦+ ટેલિસ્કોપમાંથી) તે પેણની ગરદન (neck & nape) પર સ્પષ્ટપણે દેખાતા ગાઢા મેલા રાખોડી રંગ પર ફરી રહી હતી. આ પેણ ‘સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન’ તો નહીં હોય, તેવી મનમાં

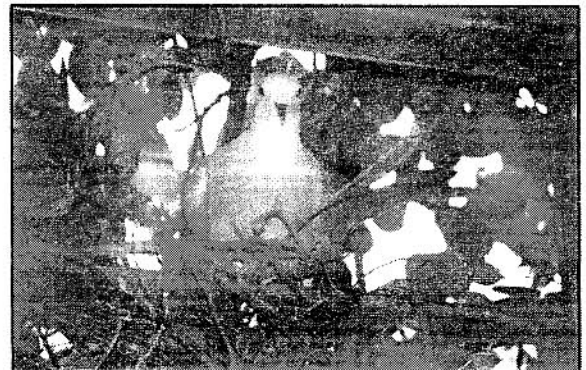
ગડમથલ ચાલી રહી હતી (જો કે, “સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન ગુજરાતમાં આવતી નથી”, એવો શ્રી ડૉ. પારાશર્યનો મત મારા ધ્યાનમાં હતો જ). આ પેણનું કદ રૂપેરી પેણ કરતાં નાનું જણાતું હતું. શરીરના ઉપરના ભાગે કથ્થાઈ રંગની ભાત સ્પષ્ટ જણાતી હતી, જેના આધારે તે કોઈક અપુષ્પ (immature) પેણ હોવા વિશે શંકા રહી નહીં. હવે ટ્રિમેટ, ઈન્સ્કિપ અને ઈન્સ્કિપ (૧૯૯૮)ની ‘ફિલ્ડ ગાઈડ’ માં પેણની ત્રણેય જાતિઓ વિશે સ્થળ પર જ અભ્યાસ કરતાં જણાયું કે, રૂપેરી પેણના અપુષ્પ પક્ષીના શરીર પર કથ્થાઈ રંગની સ્પષ્ટપણે દેખાતી ભાત હોતી નથી (પાંખો પર ઝાંખો રાખોડી-કથ્થાઈ રંગ જરૂર હોય છે). તે માત્ર ગુલાબી અને ટપકીલી ચાંચવાળી પેણોના અપુષ્પ પક્ષીઓમાં જ હોય છે. (જુઓ : આ પુસ્તકની પ્લેટ નં. ૮૨ ના ૧, ૨, ૩, ૪, ચિત્રો અને વર્ણન) આગળ જણાવ્યું તેમ, ગુલાબી પેણની તો કોઈ શક્યતા જ નહોતી (કાળા રંગના પગના આધારે). આથી, નિરીક્ષણ હેઠળની પેણ અપુષ્પ ‘સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન’ હોવાની શક્યતા વધી ગઈ. નિરીક્ષણ ચાલુ રાખતાં, આ પેણના માથા પરની ચોટલી (crest) સ્પષ્ટ પણે દેખાઈ. ટ્રિમેટ અને અન્ય (૧૯૯૮)ના પુસ્તકની પ્લેટ : ૮૨ પર ‘સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન’ વિશેના ટૂંકા વર્ણનમાં લખેલું છે, " Tufted crest / hind-neck usually apparent even on young birds". વધુ ધ્યાનથી નિરીક્ષણ કરતાં મને અને જ્યપ્રકાશને ચાંચનું ઉપરનું ફાંડિયું (upper mandible) ગુલાબી (નહીં કે શિંગાડિયા રંગનું) રંગનું માલૂમ પડ્યું. ચાંચ નીચેની કોથળી પણ ગુલાબી જણાતી હતી. આમ નિરીક્ષણ હેઠળની પેણ ‘સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન’ હોવા વિશે સંદેહ રહ્યો નહીં. જો કે, ચાંચના કોઈ પણ ભાગ પર કોઈ ટપકાં દેખાયાં નહીં. પણ અગાઉ જણાવેલા પુસ્તકમાં લખેલું છે કે, અપુષ્પ પક્ષીની ચાંચ કે તેની નીચેની કોથળી પર કોઈ ટપકાં હોતાં નથી. પક્ષીની આંખ અને ‘આઈરિસ’ પીળા રંગનાં છે કે નહીં, તે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ (કદાચ વધુ અંતર અને પક્ષીની સ્થિતિને લીધે) તેમાં સફળતા મળી નહીં. પરંતુ, સમગ્રપણે વિચાર કરતાં, નિરીક્ષણ હેઠળનું પક્ષી અપુષ્પ ‘સ્પોટબીલ્ડ પેલિકન’ હોવા વિશે શંકા રહેતી નથી. આવી જ એક પેણ ૧૯૯૯-૦૦ દરમિયાન, રાપર તાલુકામાં આવેલા મોટી રવ ગામના રવેચી મંદિર પાછળ આવેલા દેવીસર તળાવમાં પણ જોવા મળી હતી.

ડૉ. કેતન ટાટુ, જ્યપ્રકાશ પટેલ

વૈજ્ઞાનિક/જુ. ફિલ્ડ આસી./ ગીર ફાઉન્ડેશન, ઈન્દ્રોડા પાર્ક, ગાંધીનગર

□ એક જ માળામાં બે હોલા !

અમે ૨૩-૮-૨૦૦૦ના રોજ રાજકોટના ન્યારી ડેમના પાછળના ભાગે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા હતા. ત્યાંથી થોડે દૂર મારા મિત્રની વાડીમાં સુગરીના માળા જોવા પણ ગયા. વાડીની બહાર એક નાની છાપરી બનાવેલી છે, જેના પર વેલ ચડાવેલી છે. છાપરીના ‘એંગલ’ અને વેલની વચ્ચે આવેલા માળા

ભાવેશ ત્રિવેદી

Harrier, કપક્ષી (Blackwinged Kite) અને બીજી લગભગ વીસક જાતનાં પક્ષીઓ દેવીસર અને ભીમસર તળાવ પાસે જોયાં.

ભીમસર તળાવ પર ન ભૂલાય એવું દૃશ્ય જોયું અને તે એક સારસ કુટુંબનું (સંખ્યા? -સં). જ્યાં સુધી એ નજર સામે હતો ત્યાં સુધી બીજાં પક્ષીઓને જોવામાં જરા પણ ધ્યાન આપી શક્યાં નહીં. ફરી ફરીને એમને જોવાની ઈચ્છા થતી હતી. ભીમસર તળાવ ઉપર પાણીનાં પક્ષીની પંદરેક જાત ઓળખી શક્યાં.

પક્ષીનિરીક્ષણના આ ખાસ શિબિરમાં સૌથી અવિસ્મરણીય અનુભવ હતો, છારી ઢંઢ પર ઘોડીવાળા દૂરબીન (Telescope) વડે પક્ષીનિરીક્ષણ. અમે 'ટેલિસ્કોપ'ની મદદથી ત્રીસેક જાતનાં પક્ષીઓ ઓળખી લીધાં. હંજ (Flamingo) અને ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) હજારોની સંખ્યામાં હતાં. અમારાથી ઘણે દૂર, આ પક્ષીઓ જ્યારે સમૂહમાં એક સાથે ઊડતાં ત્યારે, સમુદ્રનાં મોજાંના ઘૂઘવાટ જેવો અવાજ આવતો હતો. અમારા માટે આ એક અવર્ણનીય આનંદનો અનુભવ હતો.

ક્ષિતિજ પંડ્યા, પૂર્વો નાયક, આભલ પંડ્યા
અમદાવાદ

□ ભાયાવદરમાં કુંજનું આગમન ક્યારે ?

હું છેલ્લાં બે વર્ષથી અમારે ત્યાં આવતાં યાયાવર પક્ષીઓની તારીખ વાર નોંધ રાખું છું. આ વર્ષે અમારા વિસ્તારમાં કુંજ (Common Crane) ગયા વર્ષ કરતાં મોડી તથા ઓછી સંખ્યામાં આવી હતી. ગયા વર્ષે ઓગષ્ટના છેલ્લા અઠવાડિયામાં પ્રથમવાર જોઈ (૨૨-૮-૨૦૦૦), જ્યારે આ વર્ષે સપ્ટે.ના બીજા અઠવાડિયામાં (૧૨-૮-૨૦૦૧).

તેવી જ રીતે ઘરઘરો (Black Redstart) ગયા વર્ષે સૌ પ્રથમ વેણુ ૩મ પાસે આવેલા મંદિરમાં જોયો હતો, જ્યારે આ વર્ષે છેક નવેમ્બરના બીજા અઠવાડિયામાં મારા ઘર પાસે જોયો.

તા. ૩-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ સવારે ૯ વાગ્યે જામનગર જતાં, ભણગોર (જિ. જામનગર) થી લાલપુર વચ્ચે, મોટાં પક્ષીઓનું એક ટોળું ઊડતું આવી રસ્તાની પશ્ચિમ બાજુએ વોકળાના કાંઠે આવેલા ખેતરમાં ઊતરતાં જોયું. તે પીળીયાંચ ઢોક (Painted stork) હતાં. સંખ્યા આશરે ૨૫ની હતી. વોકળામાં થોડું પાણી હતું.

ગીરીશ દવે

સર્વોદય સોસાયટી, ફૂલવાડી, તા. ઉપલેટા, ભાયાવદર ૩૬૦૪૫૦

□ સગાઈમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

ગયા વર્ષની જેમ આ વર્ષે (૨૦૦૦) પણ અમે જાન્યુઆરીમાં સગાઈ (જિ. નર્મદા) જઈ આવ્યા. રસ્તો એકદમ સરસ થઈ ગયો છે. વનખાતાના વિશ્રામગૃહની આસપાસ, ખેરખટ્ટા (Indian Treepie), ભીમરાજ (Racket-tailed Drongo) તથા પીળક (Goden Oriol) જોવા મળ્યાં. પાછળ નદી પાર ધોબીડો (Large Pied Wagtail), હરેવા (Chloropsis) તથા લક્કડખોદ (Woodpecker) જોવા મળ્યાં. હરેવું આબાદ કાળિયાકોશીની નક્કલ કરતું હતું !

બપોરે હિંગાવાડી ગયા. ત્યાં અધરંગ (Tickell's Blue Flycatcher) અને પીળી ચોટીલી રામચકલી (Yellowcheeked Tit) નું ટોળું જોયું. સાંજે

ગીચડના રસ્તે અમને ઘણાં દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) જોવા મળ્યાં. પુષ્પ સફેદ નરની ઉડાન જોવાની ખૂબ મજા પડી. આ સિવાય અડધા સફેદ અને અડધા રતુંબડા કેસરી (chestnut), આખા સફેદ અને પૂંછડી રતુંબડી કેસરી, આખા સફેદ અને પૂંછડીમાં થોડો રતુંબડો કેસરી રંગ, એમ વિવિધ રંગ-અવસ્થાધારી નર પક્ષીઓ, માદા તથા અપુષ્પ પક્ષીઓ જોયાં. નીલપંખો (Blacknaped Blue Flycatcher) તથા ચટકી માખીમાર (Redbreasted Flycatcher) પણ જોવા મળ્યાં.

રાજપીપળા - ડેડિયાપાડાના રસ્તે ઘણાં શકરા (Shikra) જોયાં. એક જોડ ચોટીલા સાપમાર (Crested Serpent Eagle)ની પણ સરસ રીતે જોવાઈ.

શ્યામા શોધન

૩૧, સૌરભ સોસાયટી, ડ્રાઈવ-ઈન રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

□ શકરા (Shikra)નો શિકાર - કબૂતર

તા. ૨૫-૧-૨૦૦૧ બપોરે ૧૨-૦૦ કલાકે હું મારી કચેરીમાં રોજીકું કામ નિપટાવતો હતો ત્યારે, પરસાળમાં ફરજ બજાવતા કર્મચારીએ કહ્યું, "આવો તો, લીમડા પર કોઈક નવતર પક્ષી છે." તરત ઊઠીને જોયું તો ડાળી પર શકરો પગમાં કબૂતર દબાવી, પાંખ નીચે સંતાડી બેઠો હતો. તેણે પકડેલા સરખા કદના શિકારથી નવાઈ પામ્યો. તેવી વાત પણ થઈ કે, બિલાડી પાછળ પડતાં અગાશી પરથી શકરો શિકાર લઈ ઝાડ પર આવ્યો. તસવીર લેવા ભૂષણભાઈને આમંત્રણ આપવા વાત કરતો હતો કે સમાચાર મળ્યા કે કબૂતર શકરાના પગમાંથી છટકી નીચે 'સ્કૂટર-સ્ટેન્ડ'ના છાપરા પર પડ્યું. ભૂષણભાઈ એ જણાવ્યું કે, શકરો તેને લેવા જરૂર આવશે. ત્રણેક

અશોક મરડુ

કલાક બાદ શકરો ઝાડ પર, પરસાળ નજીકની ડાળીએ અને નીચે પડેલા કબૂતરની ઉપર બાજુ આવી બેઠો. પરસાળની અવર-જવરને કારણે ખૂબ ધીરજ રાખી, દોઢ કલાક પછી પરસાળમાં કોઈ ન હતું ત્યારે, તે નીચે છાપરા પર ઊતર્યો. ભારે વજનનો શિકાર ઊંચકવામાં તકલીફ પડતી હોવાથી બે-ત્રણ કટકે પગથી કબૂતરને ઊંચકી ત્રાંસી દિશામાં ઊમરા તરફ ઊડ્યો. તે તરફ તપાસ કરતાં ઊમરાની એક આડી ડાળી પર દીપડાની જેમ શિકાર સુવડાવી, ઊડી ગયો હતો. અડધા કલાક પછી નીડરતાથી પોતાના શિકારની મિજબાની ચાલુ કરી. નડતા પીંછાને નીચે વેરતો જતો, માંસના તાંતણાને તીક્ષ્ણ ચાંચથી ઝટકાથી ખેંચી આરોગતો અને જરૂર પડતાં પાંખ ખુલ્લી રાખી સંતુલન જાળવી બન્ને પગથી શિકારને ફેરવતા શકરાને પ્રથમ વાર નિહાળી અલગ આનંદ અનુભવ્યો. આ કલાકેક ચાલેલી જ્યાંફતની શ્રી ભૂષણ પંડ્યાએ ખૂબ નજીક જઈ ધરાઈ ને તસવીરો પાડી.

સંદર્ભો તપાસતા શકરાના શિકારમાં ચકલાં અને અન્ય નાનાં પક્ષીઓ છે, પરંતુ કબૂતરનો ઉલ્લેખ થયેલ નથી.

પર એકાએક નજર પડી. હોલાનો માળો હતો. તે ઈંડાં સેવતું હતું. ધ્યાનથી જોતાં જણાયું કે તે હોલા(Ring Dove)ની માદા હતી. એટલામાં હોલી (Little Brown Dove)ની માદા આવી અને હોલાની માદાને ઉડાડી તે બેસી ગઈ. અમે થોડો સમય નિરીક્ષણ કર્યું. હોલા (Ring Dove)ની ફક્ત માદા જ દેખાતી હતી, જ્યારે હોલીના નર અને માદા બંને માળાની નજીક જોવા મળતાં હતાં.

વખતોવખત અમે આ માળાની તપાસ કરતાં રહ્યાં. તા.૩૦-૮-૨૦૦૦ના દિવસે ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર નીકળ્યાં. બચ્ચાં હોલીનાં જ હતાં.

ભાવેશ ત્રિવેદી

તો હોલાની માદા ત્યાં સુધી શું કરતી હશે? કેટલાક તજજ્ઞો સાથે ચર્ચા કર્યા પછી મેં તારણ કાઢ્યું કે, હોલાએ પહેલાં માળો તૈયાર કરી ઈંડાં મૂક્યાં હશે. કોઈ કારણસર ઈંડાં નાશ પામ્યાં હશે. ત્યાર બાદ, તૈયાર માળામાં હોલીએ ઘર બનાવી દીધું હશે. હોલાની માદા તેનાં ઈંડાંને પોતાનાં માની સેવતી રહી હશે!

ભાવેશ ત્રિવેદી

૪૨, માલવિયાનગર, ગોંડલ રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૪

□ આજી ડેમમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨-૩-૨૦૦૧ના રોજ સાંજે ૫-૩૦ થી ૬-૩૦ વચ્ચે આજી ડેમ રાજકોટમાં પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન જોયેલાં પક્ષીઓમાં નીચેનાં મુખ્ય હતાં. નાની વાબગલી (Little Tern)-૧, ચેતવા (Garganey)-૧, ગયણો (Shoveller)-૩, નાની મુરઘાબી (Common Teal)-૧૦, ટિલીયાળી (Spotbill)-૫, ઊલટી ચાંચ (Avocet)-૨૦, ટિલીયા (Ruff & Reeve)- ૧૫૦૦, કાળીપૂંજ ગડેરા (Blacktailed Godwit) -૧૫, વન પિળકીયા (Grey Wagtail) - ૨૦. આ ઉપરાંત, આસપાસમાં અમે કુલ ૭૦ કાળિયા કોશી (Black Drongo) ગણ્યાં.

રસેશ રાઠોડ

સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, સ્ટેશન રોડ, ભુજ, કચ્છ ૩૭૦૦૦૧

□ ખંભાત પાસે ગીધ

તા. ૨૧-૧-૨૦૦૧ના રોજ પરિએજથી આગળ ખંભાત તરફ જતાં, ખંભાત નજીક તાડનાં અનેક વૃક્ષો જોયાં. આ વૃક્ષો પર ગીધની હાજરી નોંધી. અમે પાંચેક સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture)ના માળા જોયાં, જેમાંના ત્રણમાં એક - એક બચ્ચું હતું.

ત્યાંથી આગળ જતાં વડગામ પાસે, જ્યાં ખંભાતનો અખાત છે ત્યાં, ૨૦૦૦ જેટલાં નાના હંજ (Lesser Flamingo) જોયાં. મોટા હંજ (Greater Flamingo) ખૂબ ઓછી સંખ્યામાં હતાં.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આગાદ ચોક, ધર્મજ, જિ. આણંદ ૩૮૮૪૩૦

□ બેટ દ્વારકા પાસે શ્યામશિર કલકલિયો

હમણાં ઘણો સમય બેટ દ્વારકામાં વિતાવ્યો. શિયાળુ મુલાકાતી પક્ષીઓમાં પાછા જવાના સમયે, તેના રંગોમાં થતાં ફેરફાર જોવાની મજા પડી. તા. ૫-૩-૦૧ના રોજ સાંજના સમયે શ્યામશિર કલકલિયો નજરે ચડ્યો. ગયા વર્ષે, મેં બાલાપર ગામની આગળ જૂની દિવાદાંડી પાસે જોયેલો, પણ હું એ વિષે ચોક્કસ ન હતો. આ વખતે સારી રીતે જોવા મળ્યો. વધુ તપાસ કરતાં જણાયું કે, દિવાદાંડી પાસે અને હનુમાનદાંડી મંદિરના સામેના ડુંડમાં (જેમાં આ વર્ષે થોડું પાણી છે) તે દેખાય છે.

ધનશ્યામ જેબલિયા

કેલાસ બાગ, સ્ટેશન રોડ, જસદણ ૩૬૦૦૫૦

□ કલકલિયો, પેણ અને ઘંટીટાંકણો

* મારો એક મિત્ર બજારમાં ગયો. મિઠાઈની દુકાન પાસે જઈને સાઈકલ ઊભી રાખી, દુકાનમાં પ્રવેશવા ગયો, ત્યાં એક સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) દુકાનના દરવાજા પાસેથી જીવતી ઊંદરડી પકડીને ઝડપથી ઊડી ગયો. રસ્તા પર વાહનોની અવર-જવર ચાલુ હતી (તારીખ ?- સં.)

* મારી નજર સામે સફેદછાતી કલકલિયા (Whitebreasted Kingfisher) ના મોમાંથી જીવજંતુ છીનવી લેતો કાળિયો કોશી (Black Drongo) જોયો. વાતાવરણમાં તે બેના ઘોંઘાટ સિવાય બીજું કશું સંભળાતું ન હતું. (તારીખ ?- સં.)

* પમી નવે. ૨૦૦૦ના રોજ ઘંટીટાંકણા(Hoopoe)નો મોટો સમૂહ, ૮થી ૧૦ સંખ્યામાં આકાશમાં વિહરતો અને જમીન પર ચણતો જોયો.

* નવે. ૨૦૦૦ દરમિયાન તૂઈનું મોટું ટોળું સવારે એક દિશામાંથી બીજી દિશા તરફ નિયમિત ઊડતાં જોઈ હતું. સંખ્યાકાળ પછી પાછા ફરતાં હશે, પણ મને તેની જાણ નથી.

* નડિયાદ તાલુકાના નરસંડા ગામના તળાવમાં, તા. ૧૬થી ૨૨ ફેબ્રુ. દરમિયાન મોટી સંખ્યામાં પેણ (Pelican) આવેલી હતી. પહેલી વાર આવેલાં આ પક્ષી જોવા ગામમાં મેળો ભરાયો હતો.

* શક્કરખોરો (Purple Sunbird), પહેલાં મારા ઘરના ઊનના તોરણમાંથી તાંતણા લઈ જતો જોયો. ત્યાર બાદ, તેમાં જ માળો બનાવવા લાગ્યો. (તારીખ ?- સં)

શોએબ વોરા

નડિયાદ

□ 'ટ્રેકિંગ કેમ્પ' અને પક્ષીનિરીક્ષણ

'યુથ હોસ્ટેલ'ના 'ટ્રેકિંગ કેમ્પ'માં પક્ષીનિરીક્ષણનો શોખ લાગ્યો. દરેક વખતે કેમ્પમાંથી જ, ધીમે ધીમે પક્ષીનિરીક્ષણ શીખ્યાં. નવેમ્બર, ૨૦૦૦ના પ્રથમ સપ્તાહમાં કચ્છ દર્શન શિબિર (યુથ હોસ્ટેલ, અમદાવાદ મેઈન યુનિટ) માં પક્ષીનિરીક્ષણ કરવાની મજા આવી. અમે ઊતર્યા હતાં તે દરબારગંઢમાં જ મોટી સંખ્યામાં અબાબીલ જોવા મળ્યાં. આજુબાજુનાં ખેતરોમાં બુલબુલની બોલબાલા હતી. આપણી સામાન્ય બુલબુલ (Redvented Bulbul)કરતાં રણ બુલબુલ (White-eared Bulbul)ની સંખ્યા વધુ હતી. જાંબુઘોડામાં જોયેલાં ચાષ (Indian Roller) અહીં બે-ત્રણ વખત જોવા મળ્યાં. ઘરઘરો (Black Redstart), દિવાળીઘોડો (White Wagtail), પાનપકાઈ(Marsh

□ રાજકોટ, ચરકલા અને મોરબીની આસપાસ

☉ રાજકોટ નજીકનું આજી-૨ જળાશય. તેમાં શહેરનું ગદું પાણી એકત્રિત થાય છે. ત્યાં વારંવાર અપવાદરૂપ પક્ષી નજરે ચડે છે. ગત વર્ષે દરિયાકાંઠે જ આવતો શ્વેતપીઠ કીચરિયો (Curlew Sandpiper) મહેમાન બનેલો, જ્યારે તા.૩૦-૧૧-૨૦૦૦નાં નોંધેલાં ૨૦ જાતનાં પક્ષીઓ પૈકી, એક દરિયાઈ તુતવારી (Terek Sandpiper) હતી. અગાઉ અહીં જ મોટો ધોમડો (Great Blackheaded Gull) અને પીળાપગ ધોમડો (Herring Gull) પણ જોયાં હતાં.

☉ વિશ્વ પ્રકૃતિનિધી, રાજકોટ અને ટાટા કેમીકલ્સ, મીઠાપુરના સંયુક્ત ઉપક્રમે દરિયાઈ પ્રકૃતિ શિબિર, મીઠાપુર નજીકનાં પરવાળા ધરાવતા દરિયાકાંઠે થયેલો. તે દરમિયાન તા. ૬-૧-૨૦૦૧ના રોજ કાઈસ્ટ કૉલેજ, રાજકોટના શિબીરાર્થીઓને પક્ષીનિરીક્ષણમાં લઈ ગયા હતા. કુલ ૩૮ જાતનાં પક્ષી નોંધેલાં. તેમાં મુખ્યત્વે ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) -૫૦, મોટા હંજ (Greater Flamingo)-૪૦, શ્વેતપીઠ કીચરિયા (Curlew Sandpiper) -૧૨, નાની દરિયાઈ વાબગલી (Lesser Crested Tern) -૬, મોટી વાબગલી (Gullbilled Tern), દરિયાઈ બગલો (Reef Heron) તેના સફેદ અને રાખોડી રંગમાં, ગયણા (Shoveller), કિચડીયા (Stint) વગેરે હતાં.

☉ તા. ૭-૧-૨૦૦૧ના રોજ ચરકલા અગરના ૪૦ કિ.મી. વિસ્તારમાં ચક્કર લગાવતાં, કુલ ૨૫ જાતનાં પક્ષીઓ પૈકી ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) -૮૦૦, રૂપેરી પેણ (Damatian Pelican) -૬, મોટા-નાનાં હંજ (Greater - Lesser Flamingo) -૧૦૦૦, અબલખ (Oystercatcher) - ૨૦, મોટા ધોમડા (Great Blackheaded Gull) -૧૦, પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork)-૨૦૦, ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern) વગેરે હતાં. એક પમ્પહાઉસ પાસે, જ્યાં એક અગરમાંથી બીજા અગરમાં પાણી ઠલવાતું હતું ત્યાં, પેણ, ધોમડા, વાબગલીઓ, કીચરિયા (Stint) અને ઊલટીયાંચ (Avocet)નું એકદમ ગતિશીલ સમૂહબોજન ચાલતું હતું. નજીક જતાં વિક્ષેપ પણ પામતાં ન હતાં. શિબિર નિર્દેશક શ્રી સતીશ ત્રિવેદીએ આ બાબતે જણાવ્યું કે, પર્મિંગ મશીનરીમાં નાની માછલી, ઝીંગા અને અન્ય નાના દરિયાઈ જીવો કપાઈને અગરમાં ઠલવાય છે, તેથી પક્ષીઓને તૈયાર સરળ ખોરાક મળી રહે છે. ચરકલાનાં અગરો એ ખરેખર પક્ષી અભયારણ્ય ગણી શકાય.

☉ મોરબી નજીકનાં મચ્છુ -૨ જળાશયમાં તા. ૧૧-૧-૨૦૦૧ના રોજ, આસપાસનાં અન્ય જળાશયો સૂકાં હોવાથી સારી સંખ્યામાં પક્ષીઓ હતાં. ખાસ પક્ષીઓમાં ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૭૦, લુહાર (Gadwall) -૬, ટિલીયાળી (Spotbill)-૪૦, ચોટીલી કારચિયા (Tufted Pochard)-૭, સફેદ પેણ -૫૦, ગયણા -૧૫૦, સીંગપર (Pintail) -૧૫, કરકરા (Demoiselle Crane) -૪૦ વગેરે નોંધ્યાં.

☉ લેપિઓન નેચર ક્લબ, રાજકોટ તરફથી તા. ૨૧-૧-૨૦૦૧ના રોજ આજી-૨ જળાશય પર જાહેર પક્ષીનિરીક્ષણ કાર્યક્રમ યોજાયેલો. ૩૦ જેટલા ઉત્સુક પક્ષીનિરીક્ષકો એકત્રિત થયા હતા, જેમાં વિદ્યાર્થીઓ પણ હતાં. કુલ ૪૦ જાતનાં પક્ષી નોંધ્યાં. તે પૈકી મુખ્યત્વે ગયણા (Shoveller) - ૧૨૦૦, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard)-૨૦, સીંગપર (Pintail) -૧૦, પીળીયાંચ ઢોંક-૬, પાન પટ્ટાઈ-૧, અન્ય કીચરિયા, વાબગલી, ટિલીયાળીઓ વગેરે પણ હતાં.

☉ તા. ૨૩-૨-૨૦૦૧નાં રોજ કચેરી નજીકની મીઠી આંબલીના ઝાડ પર ઊંધું લટકતું એક પક્ષી જોયું. ત્રણ દિવસ બાદ દૂરબીનથી જોતાં તે ચીબરી જણાઈ. પગમાં પતંગનો દોરો વિંટળાઈ ગયેલો અને દોરા સાથે તે લટકતી

હતી. આમ દોરો જાળ બનતાં ચીબરી ફસાઈ ગઈ હશે.

અશોક મશરૂ

૧૫, ભક્તિનગર સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૨

□ લખતરવીડીમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

હું મારા મિત્ર ચિકુ વોરા તથા ફારૂક ચૌહાણ, તા. ૧૨-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ લખતર, ઠાકોર સાહેબની વીડીમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયેલા, જ્યાં અમોએ નાની સિસોટી બતક (Lesser Whisting Teal) નો માળો જોયો. માળામાં ઈંડાં મુકવાનાં બાકી હતાં.

આ વીડીમાં અમે ચંડૂલ (Crested Sky Lark), ભોંચ ચકલી (Finch Lark), લાવરી (Quail), તેતર (Gray Partridge), પીદા (Bush Chat), પાન પટ્ટાઈ (Harrier), કાળો કોશી (Black Drongo), દુધીયો લટોરો (Grey Shrike) વગેરે પક્ષીઓ સારી એવી સંખ્યામાં જોયાં હતાં. જેમાં કાળા કોશીની વસ્તી સારા એવા પ્રમાણમાં હતી.

□ સુરેન્દ્રનગર વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

સુરેન્દ્રનગરથી લખતર જતાં વચ્ચે આવતા તળાવમાં તા. ૨-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ, હું, ચિકુ વોરા, ફારૂક ચૌહાણ, દેવાંગ શાહ તથા શક્તિસિંહ યુડાસમા પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા હતા. ત્યાં અમે ઘણી મોટી સંખ્યામાં કરકરા (Demoiselle Crane) તથા ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbilled Stork) જોયા હતાં.

સુરેન્દ્રનગરથી આશરે ૩૫ થી ૪૦ કિ.મી. દૂર આવેલા સોખડા ગામના તળાવમાં તા. ૨-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ, અમે સૌ મિત્રો પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા હતા, જ્યાં અમોએ શ્વેતપાંખ જલમાંજર (Pheasant - tailed Jacana) તથા ભગતડાં (Coot)ના માળા જોયાં જલમાંજરના એક માળામાં ૩ ઈંડાં જોયાં. ત્યાં તળાવમાં સારી એવી સંખ્યામાં બીજાં પક્ષીઓ પણ હતાં. જેવાં કે, નકટો (Comb Duck), જલમુરથી (Moorhen), સફેદછાતી સંતાકૂકડી (Whitebreasted Waterhen), નાની મુરઘાબી (Common Teal), ચેતવા (Garganey), સીંગપર (Pintail), ટિલીયાળી બતક (Spotbill), ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck), નડી બગલો (Purple Heron) તથા અન્ય.

આ જ તળાવની બે માસ બાદ મુલાકાત લેતાં, અમોએ શ્વેતપાંખ જલમાંજર, ભગતડું, તથા જલમુરથીને તેઓનાં બચ્ચાં સાથે જોયા હતાં. બચ્ચાંની સંખ્યા ખૂબ જ સારા એવા પ્રમાણમાં હતી.

□ અંબાજીની હોટલમાં અબાબીલ (House Swift) !

હું (યોગેન્દ્ર શાહ) મારા પરિવાર સાથે અંબાજી ગયો હતો. ત્યાં હોટલમાં મેં મુક્ત રીતે ફરતી અબાબીલ જોઈ હતી તે વારંવાર ઊડીને હોટલના છેલ્લા ઓરડાની બહાર વરંડાના ખૂણામાં જતી હતી. હું ત્યાં જોવા ગયો. ત્યાં મેં

યોગેન્દ્ર શાહ

પ્રથમ વખત અબાબીલનો માળો જોયો. ત્રણ દિવસના મારા રોકાણ દરમિયાન મેં આ જોડીને વારંવાર માળામાં ખાવાનું લઈ જતાં જોઈ. માળામાં ૨ બચ્ચાં હતાં. આ જોડી નાની નાની જીવાત, ફુદાં જેવાં જીવડાં તેનાં બચ્ચાંને ખવડાવતાં હતાં. મને આ માળો તથા બચ્ચાં જોઈને ખૂબ જ આનંદ આવ્યો હતો.

ચીકુ વોરા / યોગન્દ્ર શાહ

લક્ષ્મીપુરા, દૂધરેજ રોડ / 'આનંદ', અજીતનાથ સોસાયટી, જીન્તાન રોડ, સુરેન્દ્ર નગર ૩૬૩૦૦૧

□ ડાંગમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

આ વર્ષે પણ 'નેચર ક્લબ - સુરત' દ્વારા આયોજીત પ્રકૃતિશિક્ષણ શિબિરમાં 'કેમ્પ ઈનચાર્જ' તરીકે સેવા આપવાની તક મળી. ડાંગ ખાતે મહલ-ચીખલા રોડ પર જંગલ વચ્ચે, ગીરા નદીને કિનારે શિબિર સ્થળ હતું. અહીંનું પક્ષીજીવન ખૂબ જ રસપ્રદ તથા નોંધનીય હતું.

તા. ૨૫-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સવારે લગભગ ૮-૩૦ વાગ્યે, હું તથા શ્રી નિર્મળાબેન યાથોથ નદી કિનારે જંગલના રસ્તે ચાલતા જતાં હતાં. ત્યાં એક ઝાડ પર 'લોરેન્થસ' નામની પરરોહી વનસ્પતિના લાલ ફૂલ પર શક્કરખોરો (Sunbird), શ્વેતનયના (White-eye), શોબિગી (Common Iora), સોનેરીભાલ હરેવા (Goldfronted Choriopsis)ની સાથે એક નાનકડું પક્ષી પણ સમૂહ ભોજનમાં જોડાયેલું જોયું. પ્રથમ નજરે મુખ્ય બે રંગ દેખાય, વાદળી અને મેલો સફેદ. માથું, ડોક, પીઠ, પાંખ વગેરે વાદળી રંગમાં લીલી ઝાંચ, ગળાના ભાગે ચળકતા લાલ રંગનું અવ્યવસ્થિત લંબગોળ ચક્રું, ચાંચ કાળી, પગ કાળા, પેટ તથા પેટાળનો ભાગ મેલા સફેદ રંગનો. તેનું કદ ફૂલચૂસણી કરતાં નાનું હતું. તે 'Firebreasted Flowerpecker' જેવું લાગ્યું. પણ આ પક્ષીનો વ્યાપ તો હિમાલય તથા ઉત્તર-પૂર્વના પર્વતીય પ્રદેશમાં જ સીમિત છે. તો આ પક્ષી કયું હશે ?

તા. ૨૬-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સવારે લગભગ ૧૦ વાગ્યે પ્રથમ વાર વાંકીચાંચ લેલું (Slatyheaded Scimitar Babbler) જોયું. આ લેલામાં ગળાથી છાતી સુધી સફેદ ભાગ હતો. સલીમ અલીની 'પિકટોરિયલ' પ્રમાણે આ કદાચ ઉપજાતિ (Subspecies) હોવી જોઈએ. આ પક્ષી, તેની વાંકી ચાંચ વડે વાંસની છાલને ફોલી, જીવડાં શોધતું હતું. મોટે ભાગે જમીનથી બે-ત્રણ ફૂટની ઊંચાઈએ વાંસમાં ફરતું હતું. શ્રી સ્નેહલ પટેલ તથા નિર્મળાબેન સાથે હતાં. શ્રી સ્નેહલ પટેલે લેલાની છાતીના સફેદ ભાગ વિશે નોંધવા કહ્યું.

થોડા સમય બાદ અમે ફૂલરાજ (Yellowbacked Sunbird) જોયું, પણ કેડ (rump) ઉપર પીળો રંગ હતો નહીં. પ્રથમ નજરે ઘેરો, લાલ રંગ, છીંકણી રંગ, તથા માથાના ભાગે લીલાશ પડતો વાદળી રંગ જોવા મળ્યો. ચાંચ પ્રમાણમાં લાંબી તથા વાંકી હતી. પૂંછડી લાંબી, છેડા પર જતાં અણીવાળી હતી. તેના નવા નામ (Crimson Sunbird) સાથે વધુ મેળ ખાય તેમ લાગ્યું. તા. ૨૭-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સવારે ૮-૪૫ વાગ્યે નદીકિનારે જંગલના ટેકરાળ ભાગમાં ચકલી જેટલાં ૪ પક્ષીઓ જોયાં. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ અને અવાજ પરથી હરિતનીલ માખીમાર (Blacknaped Blue Flycatcher) જેવું લાગ્યું, પણ તેનો અવાજ થોડો અલગ હતો. દેખાવે માથું, પીઠ, પૂંછડી, પાંખ - બધું જ મેલા વાદળી રંગનું હતું. ગળાથી છાતી અને પેટ સુધી બધું સફેદ હતું. પગ અને આંખ કાળા. તેની ઉડાન તરવરિયા માખીમાર (Greyheaded Flycatcher) જેવી જ. આ પક્ષી અમને 'Whitebellied Blue Flycatcher' હોવાનું લાગ્યું. મારી સાથે શ્રી સ્નેહલ પટેલ, શ્રી કર્મવીર ભટ્ટ તથા શ્રી નિર્મળાબેન યાથોથ પણ હતાં. અમે સૌએ ઉપરોક્ત જણાવ્યા મુજબ દેખાવ તથા લક્ષણોની ખાસ નોંધ કરી હતી.

તે દિવસે સવારે લાંબી રજળપાટ પછી લગભગ ૧૨-૩૦ વાગ્યે અમે એક સુંદર પક્ષી જોયું, સુહાગણ (Malabar Tragopan). અદ્ભુત પક્ષી છે ! મેં

પ્રથમ વાર જ જોયું. મારા સાથી વડીલ મિત્રોએ અગાઉ જોયેલું હતું. ઘેરા લાલ રંગવાળી છાતી, લંબચોરસ લાંબી પૂંછડી, કાળુ માથું, ક્ષણપ્રિય રણકારવાળો અવાજ. શ્રી કર્મવીર ભટ્ટની નજર આ પક્ષી પર પ્રથમ પડી. તેમણે અમને બતાવ્યું. તે જ્યારે બોલે ત્યારે તેની પૂંછડી વિશિષ્ટ રીતે આગળ-પાછળ થતી હતી. બુલંદ અવાજનું સર્જન કરવા સંપૂર્ણ તાકાત લગાવતું હોય તેવું લાગ્યું. સાચે જ મંત્રમુગ્ધ થવાય તેવું સર્જન છે ! બપોરે લગભગ ૩ વાગ્યે મેં પ્રથમવાર શ્યામશિર કલકલિયો (Blackcapped Kingfisher) જોયો. તે નદી કિનારે વાંસની ઢળેલી ડાળી પર બેઠું હતું. તા. ૨૮-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સવારે લગભગ ૭-૫૦ વાગ્યે, અમે કૃષ્ણરાજ (Haircrested Drongo) જોયાં અને સાંભળ્યાં. ત્રણ પક્ષીએ ભેગા મળીને મજા પડે તેવી ક્ષણપ્રિય સુરાવલિ રચી હતી ! આખા જંગલમાં જાણે ઘણાં પક્ષીઓ એક સાથે બોલતાં હોય તેવો અદ્ભુત અનુભવ કરાવ્યો. સાચેજ અભિભૂત થઈ જવાયું. લગભગ ૭-૪૫ વાગ્યે અમે (Whitebreasted Laughing Thrush) જોયું. આ પક્ષી કાટસ વાંસમાં લગભગ ૧૨ ફૂટની ઊંચાઈએ સંતાઈને બેઠું હતું. શ્રી નિર્મળાબેન યાથોથની પ્રથમ નજર પડી. મને શોધતાં ઘણી વાર થઈ. થોડા સમય પછી જોયું. આ પક્ષી પ્રથમ નજરે આખું 'કોફી' રંગનું, કાબર જેટલું. પૂંછડી છેડા પરથી ગોળાકાર, થોડી પહોળી. સફેદ રંગની જાડી નેણ, આંખ લાલ, ચાંચ કાળી.

લગભગ ૮-૧૦ વાગ્યે ચોખારા (Red Spurfowl) જોયાં, લગભગ ૬ હશે. તેતરથી મોટાં, જમીન પરથી કંઈક ખાતાં હતાં. એક પછી એક ઊડીને જંગલમાં જતાં રહ્યાં.

તા. ૪-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ 'કેમ્પસાઈટ' થી થોડે દૂર, નદીકિનારે, જંગલ નજીક, સવારે ૧૦-૩૦ વાગ્યે, ત્રણ તલિયા તેતર (Painted Partridge) જમીન પર ચણતાં જોયાં. નીલમ હોલી (Bronzwinged Dove) ઊડીને જતાં જોઈ. આ પક્ષી હોલી (Little Brown Dove) જેટલું હતું. પાંખ ઉપર આછી લીલી ઝાંચ પડે. આખું શરીર, માથું, ડોક, પીઠ, પેટાળ, પૂંછડી બધું જ છીંકણી ઈંટીયા રંગનું દેખાય. મારી સાથે નેચર ક્લબ, સુરતના સ્વયંસેવક હુઝેફા કાયવાલા તથા સનમ હતા.

મયુર-ઉલુપિ

વિજયનગર, જિ. સાબરકાંઠા,

□ ભાવનગર પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

* પીળી ચાંચ ઢોક (Painted Stork) ના માળા ભાવનગર શહેરમાં પીલ ગાર્ડન, મોતીબાગ, ભીડભંજન, ટાઉન હોલ વગેરે ભરચક વસ્તી તથા ટ્રાફિકવાળા વિસ્તારોનાં ઊંચાં ઝાડ પર શરૂ થયા છે. આશરે ૨૫૦ થી ૩૦૦ પંખીઓ ઊડતાં જોવા મળે છે. સાપ્ટે. માં માળાની સામગ્રી એકઠી કરતાં જોવા મળ્યાં હતાં. (૭-૧૦-૨૦૦૦)

* છેલ્લા બે દિવસથી બધાં જ પીળીચાંચ ઢોક, માળા અપૂરા મૂકી ચાલ્યાં ગયાં છે. એકાદ મહિનો, આશરે ૩૦૦ પક્ષીઓ બોરતળાવ બાજુથી માળાની સામગ્રી લાવતાં હતાં. કદાચ દુકાળને લીધે ખોરાક મેળવવામાં મુશ્કેલી ઊભી થતાં તેમણે આ વિસ્તાર છોડી દીધો હોય તેમ બને. (નવે., ૨૦૦૦)

વિશુભા રાઓલ

ઈન્ડસ્ટ્રીયલ જ્વેલ્સ પ્રા. લી., વિક્ટોરિયા પાર્ક પાસે, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

નિરીક્ષણ નોંધ

✽ કુંજ (Crane) આ વર્ષે ૧લી સપ્ટે.ના રોજ ભાવનગરમાં આવી. આમાં કરકરા (Demoiselle Crane) વધુ છે. ભાવનગર જિલ્લામાં ચોમાસુ સદંતર નિષ્ફળ જવાથી કોઈ તળાવમાં પાણી નથી. ઓકટોબરમાં આશરે હજારેક કુંજ - કરકરાનું ટોળું જોયું.

નવાબંદર બાજુનાં બધાં તળાવડાં ખાલી છે. ફક્ત મીઠાના અગરમાં જે પાણી છે, તેમાં ૧૦૦૦ જેટલાં નાના હંજ (Lesser Flamingo), ૩૦ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) તથા અન્ય કાદવ ખૂંદનારાં (waders) પક્ષીઓ હતાં.

નવનીત ભટ્ટ

પ્લોટ-૨૪, બ્લોક -બી, બેન્ક સોસાયટી, એરોડ્રોમ રોડ, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

□ ઉ.ગુજરાતમાં મોટો લક્કડાખોદ છે ?

ઓગષ્ટ, ૨૦૦૦માં હું જાસોર (જિ.બ.કાં.)ગઈ હતી. ત્યાંથી પાદરા, સાંબલપાની થઈ, અંબાજી જવાના રસ્તે એક જગ્યાએ બ્રાહ્મણી મેનાનું મોટું ટોળું શોર મચાવતું હતું, તે જોવા ગાડી ઊભી રાખી. તે સમયે મેં મોટો, કાળો લક્કડાખોદ પાછળથી જોયો. તેને લાલ 'કેસ્ટ' હતી. શું મોટો લક્કડાખોદ (Great Black Woodpecker, *Dryocopus javensis*) આ વિસ્તારમાં દેખાય છે ?

બિંદુ કાપડિયા

૮, સોની હાઉસ, એન.એસ.રોડ-૪, જુહુ- પારલે સ્કીમ, મુંબઈ ૪૦૦૦૫૬

ટચૂકડી નોંધ

✽ સામાન્ય રીતે ઝાડપાન ધરાવતા વિસ્તારમાં જોવા મળતું દેયડ (Magpie Robin) તા. ૩-૭-૨૦૦૦ના રોજ, કુકાવાવ રેંજ ઓફિસની આસપાસ જોવા મળતાં આશ્ચર્ય થયું. બે-ત્રણ દિવસ બાદ તે જોવા મળ્યું નથી.

અજીતસિંહ ગોહિલ

મેઘા પીપળિયા હાઈસ્કૂલ, મેઘા પીપળિયા, તા. કુકાવાવ, જિ.અમરેલી ૩૬૫૪૫૦

✽ અમારી શાળાના શિક્ષકરૂમની બારીની બહાર સુબાવળની એક સૂકી ડાળમાં, એક ઈંચ વ્યાસવાળું મોટું ધરાવતી બખોલમાં, કંસારાની (Coppersmith) ની એક જોડી સતત પાંચેક માસથી અંદર પ્રવેશતી જોવા મળે છે. બચ્ચાં ક્યારેય જોવા મળ્યાં નથી. બખોલનું મોટું સૂર્યપ્રકાશની વિરૂધ્ધ દિશામાં છે. ૨૭-૭-૨૦૦૦થી મેં નોંધ રાખવાનું ચાલુ કર્યું છે. (પત્ર ૧-૧૦-૨૦૦૦)

સુરેશ નાકરાણી

નિસર્ગ, નિલકંઠ પાર્ક, કુકાવાવ, જિ.અમરેલી ૩૬૫૪૫૦

✽ કમલેશ્વર (ગીર)માં પાણી ઓછું થતાં માછલીની વસ્તીની ગીચતા વધી હતી અને વર્ષ ૧૯૮૭ની જેમ આ વર્ષે (૧-૨-૦૧નો પત્ર)પણ ઘણી ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) કમલેશ્વરમાં આવી હતી. હવે પાણી લગભગ સુકાઈ ગયું છે. માછલી કે અન્ય ખોરાક હવે ઉપલબ્ધ ન હોવાથી પેણની સંખ્યા ઓછી થવા લાગી છે.

ભરત પાઠક

જૂનાગઢ

✽ તા. ૨૨-૧૧-૦૦ના રોજ મહી નદીના મુખ પ્રદેશ પાસે એક જોડી કાળીડોક ઢોક (Blacknecked Stork) જોઈ.

તા. ૨૨-૧૧-૦૦ના રોજ રેત અબાલી (Plain Sand Martin, *Riparia paludicola*) ને નદીનાં કોતરોમાંની બખોલોમાં જતાં જોઈ.

ચંદ્રેશ બોરડ

આણંદ

✽ ૩-૧૨-૦૧ના રોજ ડુમસ (સુરત) જતાં દરિયાકાંઠે શ્યામશિર કલકલિયા (Blackcapped Kingfisher) જોવા મળ્યાં.

✽ લીલી સિરકીર (Small Greenbilled Malkoha) માટે હું ડાંગમાં ખૂબ ફર્યો છું, પણ ક્યાં જોવા મળી નથી. કોઈ દ્વારા જોયાના સમાચાર પણ નથી. ડાંગમાંથી લુપ્ત થઈ ગઈ હશે ?

મુકેશ ભટ્ટ

સારસ-૧૦૧, સીટીલાઈટ રોડ, સુરત ૩૯૫૦૦૭

✽ બોરસદ તાલુકાના રાસ ગામની આસપાસ ૧૬ જેટલાં ગીધ છે અને કાયમ એ વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. જો કે, ઘણા સમયથી ગીધને મરેલા ઢોર પર બેઠેલાં જોયાં નથી.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આગ્રહ ચોક, ધર્મજ, જિ.આણંદ ૩૮૮૪૩૦

✽ તા. ૨૭-૧-૨૦૦૧ના રોજ બથેશ્વર, જામવાળા ગીર, પ્રકૃતિ શિબિરમાં ભાગ લીધો તે દરમિયાન, મારા સાથી મિત્ર સુનીલ ગજજરે, શ્યામશિર કસ્તૂરો (Blackbird) જોયો.

કિશોરચંદ્ર રાવળ

જૂના બસ સ્ટેન્ડ પાસે, બ્રાહ્મણ ભોજનાલયની બાજુમાં, મુળી ૩૬૫૧૧૦

✽ ૫-૯-૨૦૦૦ના રોજ જૂનાગઢ, લાલઢોરી વિસ્તારમાં એક દેશી બાવળના ઝાડ પર સફેદછાતી સંતાકૂકડી (Whitebreasted Waterhen) ની એક જોડી જોઈ. તે ખૂબ અવાજ કરતી હતી. અમારું ધ્યાન ગયું તો તેના માળા તરફ એક સાપ જતાં જોયો. એક સંતાકૂકડી સાપને ચાંચ મારતી હતી.

નુપાર સંઘાણી

૧- માણતિનગર, એરોડ્રોમ રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૧

✽ તા. ૧૭-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ શ્રી ઈન્દ્ર ગઢવી (ભાવનગર) સાથે વેળાવદર અભયારણ્યમાં પટ્ટાઈ (Harrier)ની ગણતરી માટે ગયા. તે દિવસની ગણતરી પ્રમાણે ૧૩૦ની સંખ્યા થઈ. મહિના અગાઉની ગણતરી કરતાં આ સંખ્યા ૫૦ જેટલી ઓછી હતી. વરસાદના અભાવે આજુબાજુ વાવેતર નહીંવત્ હોવાને કારણે પટ્ટાઈએ અન્ય વિસ્તારમાં સ્થાનાંતર કર્યું હશે, તેમ શ્રી ઈન્દ્રભાઈએ જણાવ્યું.

હિતેન્દ્ર જાની

લંબે હનુમાન મંદિર સામે, સરદારનગર, ભાવનગર ૧

✽ અમારા ઘરની સામે ઘેઘૂર લીમડાનું અને બાજુમાં કરંજનું ઝાડ છે. હું દવા લેવા સવારે ૪-૦૦ વાગ્યે ઊઠું છું. ૪-૦૦ વાગ્યા પછી તરત ચીબરીનો અવાજ નિયમિત સંભળાય છે. ચીબરી પણ શું ઘડિયાળ બાંધતી હશે ?!

વૈદ્ય વજુભાઈ વ્યાસ

૧૪/૧૦૯, સ્વાતંત્ર્ય સેનાની નગર -૨, નારણપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૩

✽ મહુવામાં (જિ.ભાવનગર) નિયમિત ૪૦ થી ૪૫ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોવા મળે છે.

પ્રો. પ્રવીણ ડોડિયા

જીવશાસ્ત્ર વિભાગ, પારંપ કોલેજ, મહુવા-૩૬૪૨૯૦

✽ તા. ૪-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ મેં નળસરોવર પાસે, રસ્તાની બાજુમાં સવારે ૭-૦૦ વાગ્યે શ્યામશિર કલકલિયો (Blackcapped Kingfisher) જોયો. મેં આ પક્ષી પહેલીવાર જોયું. પુસ્તકમાંના ચિત્રની મદદથી તે ઓળખ્યું.

કાસમ સમા

વેકરિયા, નળસરોવર, તા. વિરમગામ

નિરીક્ષણ નોંધ

અમદાવાદમાં ગીધની અવલોકન નોંધ

જગ્યા	વૃક્ષ	ગીધની સંખ્યા		માળાની સંખ્યા		સંખ્યા		નોંધ
		રાત વાસો	માળા પાસે	ટોચ ઉપર	મધ્યમાં	બચ્ચાંની	ઈડાંની	
લોં ગાર્ડન પાસે	શિરિષ (૧)		૨	૧		૧		૧૮મી એપ્રિલ-૨૦૦૦ સુધી કમિશ્નરના બંગલા બહાર શિરિષ ઉપર, ગીધની એક જોડી અને બચ્ચું હતું. ગઈ ઋતુમાં આ જોડી, બચ્ચું ઉછેરવામાં છેલ્લી હતી. આ સાલ ૨૦મી જુલાઈથી તે જ માળામાં ફરી આવતાં જોયાં. ૩૦મી નવે. ૨૦૦૦ સુધીમાં બચ્ચું આવી ગયું છે. હાલ બચ્ચું માળાની ઉપર ડાળી પર બેસે છે.
સમર્થેશ્વર મહાદેવ	લીમડો (૧)	૭	૨		૧	૧		આ સાલ આ ઝાડ ઉપર પ્રથમ વખત માળો જોયો. બચ્ચું મોટું થઈ ગયેલું છે. અને ઊડવા પ્રયત્ન કરે છે.
ગાંધીગ્રામ સ્ટેશન N.I.D. ની સામે.	લીમડો (૧)		૨	૧		૧		સળંગ બે વર્ષ એક જ માળાનો ઉપયોગ થયો છે.
સહજાનંદ કૉલેજ	લીમડો (૨)		૨+૨	૧+૧		૧+૧		એન.આઈ.ડી.ની સામે મચ્છદમાં બે અલગ લીમડા ઉપર માળો હતો. હમણાં બન્ને ઝાડ કપાઈ ગયાં છે.
અટીરા	લીમડો (૧)		૨	૧		૧		૨૨/૮/૦૦ ની રાત્રે જૂના માળા પાસે બે ગીધ જોયાં. થોડા દિવસ ગીધે ઈડું સેવ્યું. ગઈ સાલ, સપ્ટે.૮૮માં આ માળામાં એક ગીધ મરી ગયું હતું. તેનું કારણ ખબર નથી. હાલ ગીધ માળો છોડી ગયેલાં છે. ઈડાંની ખબર નથી. આ માળાનો ઉપયોગ એક સમડીની જોડી કરે છે. તેણે માળામાં લીમડાની બીજી ડાળીઓ ઉમેરી છે.
ગુજરાત કોલેજ	અરડૂસો (૨)	૧૦ માર્ચ-એપ્રિલ (૨૦૦૦) ૧ થી ૧૧ ની સંખ્યામાં	૨	૧			૧	લીમડાનાં ઝાડ ઉપર ત્રણ માળા નજીક નજીક હતાં. તે ઝાડ કપાઈ ગયા છે. પાસેના એક લીમડા ઉપર હાલ માળો છે.
ટિળકબાગ પૂલના પૂર્વ છેડે	અરડૂસો (૧)							સળંગ બે વર્ષ સુધી ૨૦૦થી ૨૫૦ પક્ષી જોવા મળતાં, તે ક્યાં જતાં રહ્યાં તે ખબર નથી પડતી. હાલ ત્યાં ૧ પક્ષી હોય છે.
ગુજરાત કૉલેજ ક્રિકેટ ગ્રાઉન્ડ	શિરિષ (૧)		૨	૧		૧		કાયમ માટે બેઠેલાં ગીધ કો'ક કો'ક દિવસ દેખાતાં.
ડૉ. મુન્શીની હોસ્પિટલના ખાંચામાં	લીમડો (૧)		૧	૧		૧		૧૫ જાન્યુ. ૨૦૦૧, ગીધની જોડી અને બચ્ચું જોયાં હતાં.
ડૉ. મુન્શીના બાજુના ખાંચામાં, બંગલામાં	લીમડો (૧)		૧	૧		૧		લીમડાની ટોચ ઉપર. એક ગીધ ઈડું સેવતાં જોયું. હાલ ત્યાં બચ્ચું પણ છે.
હડીસીંગના દહેરાં	શિરિષ (૧)		૨	૧		૧		મુન્શીના ખાંચાની બાજુના બંગલામાં લીમડાની મધ્યમાં આવેલા માળામાં બચ્ચું છે. ગીધ પણ હોય છે.
એડવાન્સ મીલની બહાર	પીપળો (૧)		૨	૧		૧		હડીસીંગના દહેરાંની અંદર, મિનારાની પાછળ ઝાડ પર માળામાં ગીધની જોડ હાલ પણ છે.
હડીસીંગનાં દહેરાંની બાજુમાં, ગાર્ડન શાહીબાગ	લીમડો (૧)		૨	૧		૧		એડવાન્સ મીલની બહાર હનુમાન મંદિર પાસે પીપળા પર હાલ પણ પક્ષીઓ છે.
ગાયત્રી મંદિર પાસે	ખજૂરી (૧)		૨			૧		હાજીપુરા ગાર્ડનમાં લીમડામાં. હાલ પક્ષીઓ છે.
	લીમડો (૧)	૬	૨	૧		૧		ખજૂરી જેવા ઊંચા ઝાડ ઉપર માળો પ્રથમ વખત જોયો. હાલ પણ બચ્ચું, માળામાં છે.
	આસોપાલવ (૧)	૬	૨	૧		૧		ઓગષ્ટ - સપ્ટેમ્બરમાં ગીધ દેખાતાં ન હતાં. ત્યાર બાદ, જુદી જુદી જગ્યાએ ૧૮ ની સંખ્યામાં રાતવાસો કરતાં જોયાં.

નિરીક્ષણ નોંધ

અમદાવાદમાં ગીધની અવલોકન નોંધ

જગ્યા	વૃક્ષ	ગીધની સંખ્યા		માળાની સંખ્યા		સંખ્યા		નોંધ
		રાત વાસો	માળા પાસે	ટોચ ઉપર	મધ્યમાં	બચ્ચાંની	ઈડાંની	
સાબરમતી સ્ટેશન	પીપળો (૧)		૨					નવે.-૨૦૦૦ની શરૂઆત સુધી બન્ને પક્ષી જોયાં. જૂના માળાની ઉપર નવો માળો બનાવ્યો હતો. હાલ પક્ષીઓ નથી.
	નીલગિરિ (૧)	૧૫થી ૪૫						આ સાલ ૭ ઓગષ્ટની સાંજે પહેલી વખત જોયા. ૧ નીલગિરિ પર માળાની બાજુમાં એક ગીધ મરેલું લટકી રહ્યું છે.
	નીલગિરિ (૧)	૭						આસોપાલવ અને લીમડા ઉપર માળા જોયા, જે ખાલી હતા.
	નીલગિરિ		૧	૧				
	આસોપાલવ			૧				
ગાંધી આશ્રમ સાબરમતી	લીમડો (૧)	૫ થી ૨૩						આશ્રમની બહાર લીમડા ઉપર ૨૩મી ઓગષ્ટે સાંજે ૫ ગીધને, ૪૦ સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) અને બગલા (Egrets) વચ્ચે હેરાન થતાં જોયાં. આ ગીધ ત્યાં જ હોય છે.
								હાલ ૨૩ ગીધ જોયાં.
ચીમનભાઈ બ્રીજની બાજુમાં	આંબલી (૧)		૨	૧		૧		બત્તીના મોટા થાંભલા ઉપર ૧ ગીધ રાતવાસો કરે છે. હજુ પણ આંબલી ઉપર માળો છે અને ગીધ પણ છે.
	લીમડો (૩)	૯	૨			૧		અલગ અલગ લીમડા ઉપર ૩, ૪, ૨, ની સંખ્યામાં હોય છે.
સાબરમતી ડી કેબીન	લીમડો (૧)		૨	૧			૧	જાન્યુ. ૨૦૦૧ માં માળો જોયો.

આ સાલ ફક્ત બે ગીધ જ મરેલાં જોવા મળ્યાં છે. સહજાનંદ કૉલેજ પાસેના લીમડામાં જે માળાની અંદર ગીધ મરી ગયું હતું તે જ માળાનો ઉપયોગ બીજા ગીધ દ્વારા થયેલો છે. તે ઈડું પણ સેવતું હતું. થોડા દિવસ બાદ, હાલમાં એ જગ્યાએ સમડીએ માળો કરેલો છે.

આ સાલ બે જગ્યાએ ગીધના માળાનો ઉપયોગ સમડીએ કરેલો છે.

૧૨ જુલાઈએ ૧૩૨ ફૂટના રોડ ઉપર અટીરા પાસે લીમડા ઉપર ૨૫ ગીધ તથા ૧૫ જુલાઈએ સી.જી.રોડ ઉપર આકાશમાં ઊંચે ઊડતાં ૧૨૫ થી ૧૫૦ ગીધ જોયાં.

૧ ઓગષ્ટ, ૨૦૦૦ આઈ.આઈ.એમ.ના બીલ્ડીંગ ઉપર ૨૫ ગીધ જોયાં.

૨૮મી ઓક્ટોબર, સાંજે એરપોર્ટ ના રસ્તે ૬ ગીધને મરેલા પ્રાણી ઉપર ખાતાં જોયાં.

કાર્તિક શાસ્ત્રી

અશોકવાડી, પંચવટી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

સાભાર સ્વીકાર

૫૦૦૦-૦૦ સવિતાબેન અમીન, 'અંચળબા અમીન ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ,' વડોદરા	૨૬૬-૦૦ એમ.આર.ગોરાતેલા, પોરબંદર	૧૨૫-૦૦ એચ.એમ. ગોહિલ, ભાયાવદર	૧૦૦-૦૦ હર્ષદભાઈ પુજારા, અમદાવાદ
૫૦૦૦-૦૦ પ્રશાંત દેસાઈ, વાપી	૨૫૧-૦૦ સુવર્ણા સોનાવલે, વડોદરા	૧૧૦-૦૦ બી.કે.નાણાવટી, ભરૂચ	૧૦૦-૦૦ હસમુખ શાહ, અમદાવાદ
૩૦૦૦-૦૦ શ્યામાબેન શોધન, 'ઈન્ડિયન મેડિકલ એન્ડ કલ્ચરલ ફાઉન્ડેશન', અમદાવાદ.	૨૫૧-૦૦ ભૂષણ પંડ્યા, રાજકોટ	૧૦૧-૦૦ હેમાબી બારડોલિયા, સુરત	૧૦૦-૦૦ સુશીલ કાનાબાર, મોરબી
૨૫૦૦-૦૦ નિરંજનભાઈ ત્રિવેદી, અમદાવાદ	૨૫૦-૦૦ નટુભાઈ ખાચર, જસદણ	૧૦૦-૦૦ પી.પી. ડોડિયા, મહુવા	૫૦-૦૦ પ્રંથાપાલ, પટેલ આર. એસ.
૧૦૦૦-૦૦ સ્નેહલ પટેલ, સુરત	૨૫૦-૦૦ રતિભાઈ નાયક, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ એચ.આઈ. સરવૈયા, મહુવા	પ્રંથાલય, પો. ઓરણા, તા. કામરેજ, જિ. સુરત
	૨૫૦-૦૦ સાદતભાઈ અત્તરવાલા, વડોદરા	૧૦૦-૦૦ રાજીવ રાણે, સુરત	તા. અનીલ પટેલ, જકાસણા, તા. જિ. મહેસાણા
	૨૦૦-૦૦ શૈલેષકુમાર શાહ, દાહોદ	૧૦૦-૦૦ પરાગ પારાશર્મ, ભાવનગર	૫૦-૦૦
૧૦૦૦-૦૦ લવકુમાર ખાચર, ગાંધીનગર	૨૦૦-૦૦ ભુપેન્દ્ર લીમડીવાલા, દાહોદ	૧૦૦-૦૦ સુરેશભાઈ કાપડિયા, અમદાવાદ	
૧૦૦૦-૦૦ ડૉ.પી.પી. મૂછડિયા, રાજુલા	૨૦૦-૦૦ નરેન્દ્ર દેસાઈ, મુંબઈ		
૧૦૦૦-૦૦ સુનિલ પુવાર, ગોધરા	૨૦૦-૦૦ ડૉ. પ્રવીણ ભાલાણી, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ યોગેશ દેસાઈ, વલસાડ	૫૦-૦૦ જે.ડી. યાદવ, જૂનાગઢ
૫૦૦-૦૦ ભગીરથ માંકડ, અમદાવાદ	૨૦૦-૦૦ શરદ દેસાઈ, મુંબઈ	૧૦૦-૦૦ પ્રવીણ દેસાઈ, વલસાડ	૫૦-૦૦ વિપુલ શાહ, રાજકોટ
૫૦૦-૦૦ 'સ્કાય ફોરેસ્ટ યુથ ક્લબ', કેશોદ	૧૫૦-૦૦ કે.પી. જાદવ, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦ દિનાબેન દેસાઈ, બીલીમોરા	૫૦-૦૦ મહેન્દ્રસિંહ જાડેજા, રાજકોટ
૫૦૦-૦૦ ભરત પાઠક, જૂનાગઢ	૧૫૦-૦૦ તપસિંહ પરમાર, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ મીતુલ દેસાઈ, વલસાડ	૫૦-૦૦ અજયસિંહ જાડેજા, રાજકોટ
૫૦૦-૦૦ સુરેશ શુક્લ, અમદાવાદ	૧૫૦-૦૦ હર્ષિત રૂથાણી, પોરબંદર	૧૦૦-૦૦ ત્રિલોચન છાયા, ભુજ	૫૦-૦૦ પરિમલ જોષી, રાજકોટ
૫૦૦-૦૦ ડૉ.પીયૂષ પટેલ, વલસાડ	૧૨૫-૦૦ ડી.કે. દુધાણી, ભાયાવદર	૧૦૦-૦૦ રમેશ રાઠોડ, ભુજ	૫૦-૦૦ લાલદાસ વૈષ્ણવ, લીમડી
૫૦૦-૦૦ કે.ડી.વૈષ્ણવ, અમદાવાદ	૧૨૫-૦૦ એમ.એન.ગોહિલ, ભાયાવદર	૧૦૦-૦૦ અનીલ કિંગર, રાજકોટ	૫૦-૦૦ વિપીન વૈદ્ય, ભાવનગર
	૧૨૫-૦૦ જી.ટી.દવે, ભાયાવદર	૧૦૦-૦૦ જય આચાર્ય, રાજકોટ	૫૦-૦૦ નિતીન ભટ્ટ, અમલેશ્વર, તા. જિ. ભરૂચ.

સારસ વૉચ

❖ અવલોકન નોંધ

❖ અમારા બોરસદ તાલુકાના રાસ ગામની સીમમાં, એક સારસનું મૃત્યુ થયું છે. જો કે, આ વર્ષે દુકાળને લીધે બીજે ક્યાંય સારસના માળા નથી નોંધી શકાયા. રાસમાં ૭ સારસ છે. (તારીખ?- સં.)

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આઈસ એન્ડ સાયન્સ કૉલેજ, પેટલાદ ૩૮૮૪૩૦

❖ સુરેન્દ્રનગર-વીરમગામ વચ્ચે સાબલીના રસ્તાની નજીક બે સારસ તથા વિરમગામ પાસે એક સારસ જોયું. (તારીખ?- સં.)

કાર્તિક ઉપાધ્યાય

એ-૮, સુષ્ટિ ફ્લેટ, માંજલપુર, વડોદરા-૩૯૦૦૦૧

❖ નવસારી પાસે, દાંતેજ ગામ-નહેર-નજીકનાં ખેતરોમાં તા. ૨૦-૬-૨૦૦૦થી તા. ૧૨-૮-૨૦૦૦ વચ્ચે જુદા જુદા દિવસોમાં, સાંજના ૬ વાગ્યા પછી પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં ૧થી માંડીને ૨૩ સારસ જોયા. સૌથી વધુ ૨૩ની સંખ્યા, તા. ૨૩-૬-૨૦૦૦ના રોજ હતી. તા. ૨૧-૬-૨૦૦૦ના રોજ ૧૬ તથા તા. ૨૨-૬-૨૦૦૦ના રોજ ૨૧ સારસની ગણતરી કરી હતી.

સુભાષચંદ્ર શાહ

ઘાઘા ટેકું સ્ટ્રીટ, નવસારી

❖ નિંગાળ, (તા. અંજાર, કચ્છ) પાસે એક મોટું તળાવ આવેલું છે. સપ્ટે. ૨૦૦૦થી આ સ્થળે સારસની એક જોડી નિયમિત રીતે જોવા મળે છે. તળાવની બાજુમાં જંગલખાતાની સુવિકસિત 'નર્સરી' આવેલી છે. આર.એફ.ઓ. શ્રી ત્રિવેદીના જણાવ્યા અનુસાર, અહીં સારસની જોડીએ પ્રજનન કરેલું. બે બચ્ચાં પણ હતાં. મારી મુલાકાતના દિવસે બચ્ચાં જોવા મળ્યાં નહીં.

પ્રતાપ સેવક

૩૫, શ્રીકૃષ્ણ સોસાયટી, અંજાર-૬૪૨

❖ તા. ૧૨-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ લખતર, ઠાકોર સાહેબની વીડીમાં સારસનો માળો જોયો. તેમાં બે ઈંડાં હતાં.

તા. ૨-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સુરેન્દ્રનગરથી આશરે ૩૫ થી ૪૦ કિ.મી. દૂર સોખડા ગામ- તળાવ પાસે સારસનો માળો જોયો, જેમાં બે ઈંડાં હતાં. બે મહિના પછી ફરી મુલાકાત લેતાં, બે બચ્ચાં સાથે સારસની જોડ જોઈ.

યોગેન્દ્ર શાહ

'આનંદ', અજીતનાથ સોસાયટી પાસે, જિંતાન રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૧

❖ તા. ૧૨-૧૧-૨૦૦૦થી અત્યાર સુધી, પેટલાદ પાસે આવેલ દંતાલી તથા સીમરડા ગામોની વચ્ચેના ગોચરમાં બે સારસ (એક જોડ) લગભગ રોજ જોવા મળે છે. તેઓની આસપાસ કાળી કાંકણસાર (Black Ibis)નું ટોળું પણ સામાન્યપણે જોવા મળે છે.

તા. ૨૦-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ આણંદથી ડાંકોર જતાં, રસ્તામાં (લીંગડા ગામથી ૨ કિ.મી. આગળ) એક જોડ સારસની જોવા મળેલી.

તા. ૨૧-૧૧-૨૦૦૦ના રોજ સેવાલિયાની પાસે આવેલા રતનપુર ગામમાં (ટુંવા-ટીંબાથી પાંચ કિ.મી. દૂર) રોકાવાનું થયેલું. બીજે દિવસે સવારે પોણા સાત વાગે ગામથી બે કિ.મી. દૂર આવેલા કુદરતી તળાવ પાસે પહોંચ્યો. તળાવમાં પાણી ન હોવાથી ઘણું જ દુઃખ થયું. લગભગ ખેડા-આણંદ જિલ્લાના દરેક ગામમાં આ દશા છે. ત્યાર બાદ, આજુબાજુનાં ખેતરોમાં નજર દોડાવી ત્યારે ખુશીનો પાર ન રહ્યો. મારાથી થોડે દૂર (હું

તળાવની પાળ ઉપરથી જોતો હતો.) સારસ જોયાં. તેમાં એક માદા, એક નર, તથા એક બચ્ચું હતાં. તેઓની આસપાસ કાળી કાંકણસાર પણ જોવા મળી. આ આખો ખુલ્લો વિસ્તાર હતો. સાંજે પાંચ વાગ્યે ફરી ગયો ત્યારે સવારનાં ત્રણેય સારસ એ જ જગ્યાએ હતાં. ધીમે ધીમે સૂર્ય આધમતો ગયો. થોડા સમય બાદ તેઓ ખેતરમાંથી ઊડ્યાં (અવાજ કરતાં કરતાં) અને મારી પાસેથી, લગભગ દસ ફૂટ દૂરથી પસાર થઈને તળાવમાં જે સૂકી જગ્યા હતી ત્યાં ઊતર્યાં. આ એક આહ્લાદક અનુભવ હતો.

પ્રશાંત પંડ્યા

આઈસ એન્ડ સાયન્સ કૉલેજ, પેટલાદ ૩૮૮૪૫૦

❖ હું અમદાવાદ રહું છું, પણ દર દિવાળીએ વતન દેલોલી, તા. જિ. મહેસાણા જવાનું થાય છે. તપાસ કરતાં જાણવા મળ્યું કે, ગયા વરસે સીમમાં તળાવના નાનકડા બેટ પર સારસે ઈંડાં મુકેલાં. બચ્ચાં પણ ઘણાંએ જોયેલાં. મેં તળાવનું નિરીક્ષણ કરતાં બેટ પર મોટાં બાવળ ઉગેલાં જોયાં. આ કારણે આ વરસે ઈંડાં નહીં મૂક્યાં હોય તેવું અનુમાન કર્યું. તળાવની આજુબાજુ ક્યાંય સારસ જોવા ન મળ્યાં. બાજુના ગામ તળાવની આસપાસ સારસ જોવા મળે છે, એમ જાણવા મળ્યું.

તા. ૨૭-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ સાંજના સમયે ઉદેલા ગામની સીમમાં સારસ જોવા નીકળ્યો. સાથે ગામના વતની અને પ્રકૃતિમાં રસ ધરાવતા શ્રી રામભાઈ પટેલ પણ હતા. તળાવમાં થોડું પાણી હતું. તેમાં ચમચો (Spoonbill), તુતવારી(Sandpiper), ટીટોડી (Lapwing), બગલો (Little Egret) જોયાં. તળાવનું નિરીક્ષણ કરતાં તળાવના પટમાં આહું, ઊંચું ઘાસ હતું તથા તટ લગભગ સપાટ હતો. આસપાસનાં ખેતરોમાં ક્યાંય સારસ જોવા ન મળ્યાં. ખેતરમાં પિયત કરતા ભાઈને પૂછતાં જાણવા મળ્યું કે, સારસની એક જોડી અહીં આવે છે. ગયા વરસે તળાવ વચ્ચેથી પાણી લઈ જવા માટે બનાવેલા ધોરીયા પર સારસે ઈંડાં મૂકેલાં.

બીજા દિવસે (૨૮-૧૦-૨૦૦૦) સાંજે ફરીથી ઉદેલા ગામની સીમમાં, તળાવે પહોંચીએ તે પહેલાં પડતર ખેતરમાં, સાંજે ૫-૩૦ વાગે બે સારસ જોયાં. આનંદ થયો. મારી સાથે દેલોલીના શ્રી સુધીરભાઈ પટેલ હતા. તેમણે મને સૂચવ્યું, "આપણે ઉનાળાના સમયમાં તળાવમાં ટીંબા બનાવીએ તો સારસ માળો બાંધે." મને વિચાર ગમી ગયો. ગામમાં મિત્રોને વાત કરી. સૌએ તૈયારી બતાવી. અમે સારસ માટે જરૂરી વ્યવસ્થા અચૂક કરીશું.

વિષ્ણુ પટેલ

૧, શિખા ફ્લેટ્સ, નવદીપ સ્કૂલ સામે, નવાવાડજ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૩

❖ આ વર્ષે (૨૦૦૦)ભાવનગર જિલ્લામાં સારસ ફક્ત બે જ જગ્યાએ જોવા મળ્યાં છે. એક જોડી ઘોઘા પાસેના તળાવમાં તથા બીજી, વેળાવદર કાળિયાર અભયારણ્ય ખાતે. જો કે, વરસાદ બિલકુલ નથી એટલે તેમનું પ્રજનન થયું હશે કે કેમ તે એક સવાલ છે. ઘોઘા પાસેની જોડી ઓગષ્ટમાં જોવા મળી હતી, પછી જોવા મળી નથી. (૪-૧૦-૨૦૦૦નો પત્ર)

નવનીત ભટ્ટ

પ્લોટ-૨૪, બ્લોક -બી, બેન્ક સોસાયટી, એરોડ્રોમ રોડ, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

❖ સારસનું સામુહિક આકસ્મિક મૃત્યુ

નવેમ્બર ૨૦૦૦ના અંતમાં, 'કેવલાદેવ નેશનલ પાર્ક', ભરતપુર (રાજસ્થાન)ની આસપાસના વિસ્તારમાં લગભગ ૨૦ જેટલાં સારસ મરેલી હાલતમાં મળી આવ્યાં. સારસના આવા સામુહિક આકસ્મિક મૃત્યુનો કિસ્સો

સારસ વૉચ

આ પહેલાં પણ ભરતપુર ખાતે નોંધાયો છે. આ કિસ્સાના આઘાતમાંથી બહાર આવીએ એ પહેલાં ફરીથી રાજસ્થાનમાં જ આવી એક ઘટના બની. જોધપુરથી ૧૨૦ કિ.મી. દૂર પાલી ડેમ ખાતે ૧૩ સારસ, તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ મરેલી હાલતમાં મળી આવ્યાં. સામુહિક મૃત્યુના આ બંને કિસ્સાઓને માટે વાવેલા દાણાને કીટકોથી (ખાસ કરીને ઉધઈ) બચાવવા માટે, તેની ઉપર જંતુનાશક (Pesticide)નો જે પટ ચડાવવામાં આવે છે, તે જવાબદાર છે. આવા 'પેસ્ટીસાઈડ'વાળા દાણા વધુ પ્રમાણમાં ખાઈ જવાથી પક્ષીઓ મૃત્યુ પામે છે. પાક, દાણાના સંરક્ષણ માટે 'પેસ્ટીસાઈડ'નો ઉપયોગ તો કરવો જ પડે છે, પરંતુ આવા દાણા ખાવાથી જ્યારે આકસ્મિક રીતે પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે મુખ્યત્વે માણસની, ખેડૂતની બિનકાળજી જવાબદાર હોય છે. એક તો, એ ભલામણ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં 'પેસ્ટીસાઈડ'નો ઉપયોગ કરે છે (વધારે સારા પરિણામની આશાએ) અને બીજું, આવા જેરી દાણાઓ પૂરતી ઊંડાઈએ ન વાવવાથી જમીન ઉપર ખુલ્લાં પડી રહે છે. આવા દાણા આરોગવાથી પક્ષીઓ તરત જ મૃત્યુ પામે છે. સારસ, કુંજ, મોર જેવાં પક્ષીઓ તો ઊભા ચાસમાંથી માટી ખોતરીને પણ દાણા ખાય છે. આમ ખેત-પર્વાવરણમાં રહેતાં પક્ષીઓ માટે જાનનું જોખમ વધારે છે.

ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય, ચંદ્રેશ બોરડ, ડૉ. ઈશિતા મુખર્જી
ગુજરાત એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી, આણંદ ૩૮૮૧૧૦

નિષ્ફળ ચોમાસુ : સારસ પર વિપરીત અસર

૨૦૦૦નું વર્ષ સારસના પ્રજનન માટે પણ નિષ્ફળ રહ્યું. અપૂરતો વરસાદ તેને માટે જવાબદાર હતો. અહીં આણંદ ખાતે માત્ર ૪૩૧મી.મી. વરસાદ પડ્યો, જે વાર્ષિક સરેરાશના ૫૦ ટકા જ થાય છે. ગુજરાત રાજ્યનાં મુખ્ય શહેરોને પીવાના પાણીની ખેંચ ન પડે એ ગણતરીએ અહીં ખેડા જિલ્લામાં ચોમાસા દરમિયાન ડાંગર કે અન્ય પાકની ખેતી માટે સિંચાઈનું પાણી અપાયું નહીં, પરિણામે ડાંગરની ક્યારીમાં જરૂરી પાણી ભરાયું જ નહીં. ખેડૂતનો પાક નિષ્ફળ ગયો અને સારસનું પ્રજનન પણ. ડાંગરની પાણી ભરેલી ક્યારીઓ તથા આસપાસની પાણી ભરેલ પડતર જમીન, એ તેના માળા કરવાનાં પસંદગીનાં સ્થળો છે. પૂરતું પાણી ન ભરાવાને કારણે આવાં સ્થળો બન્યાં જ નહીં. કોઈ સ્થળે સારસે માળા બનાવ્યા, પરંતુ પાણી સુકાઈ જવાને કારણે માળા સલામત રહ્યા નહીં અને પરિણામે બચ્યાં ઊછરી શક્યાં નહીં. આવાં બે કે ત્રણ નિષ્ફળ ચોમાસાં જાય તો સારસનું શું થાય? મોટાં શહેરોની વધતી જતી પાણીની જરૂરિયાત, ચોમાસાની નિષ્ફળતા કરતાં પણ વધારે ભયજનક છે !

ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય, ચંદ્રેશ બોરડ, ડૉ. ઈશિતા મુખર્જી
ગુજરાત એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી, આણંદ ૩૮૮૧૧૦

પુસ્તક પરિચય : 'વીડ, વગડાનાં પંખી'

'પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર', થલતેજ ટેકરા, અમદાવાદ-૫૪ની 'પ્રકૃતિ પરિચય શ્રેણી'માં શ્રી લાલસિંહ રાઓલે લખેલાં ગુજરાત રાજ્યનાં પંખીઓ વિશે ચાર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના હતી. તેમાંથી ત્રણ આ અગાઉ બહાર પડી ગયાં છે. એક બાકી હતું તે 'વીડ, વગડાનાં પંખી' હવે પ્રગટ થયું છે. આ શ્રેણીનાં અન્ય ત્રણ પુસ્તકોની જેમ જોતાં વેંત કોઈને પણ ગમી જાય તેવી બાહ્ય અને આંતરિક ગુણવત્તા 'વીડ, વગડાનાં પંખી' પણ ધરાવે છે. આ વિષય પરનાં પરદેશનાં સારાં પુસ્તકોની હરોળમાં સહેજે સ્થાન મેળવે તેવું તે બન્યું છે.

આપણા રાજ્યમાં ઘાસનાં વીડ અને ખેતરાઉ કે પડતર પ્રદેશો તથા કાંટયો જેવા વિસ્તારોમાં વસતાં ૧૦૬ જાતનાં પંખીઓનો સચિત્ર પરિચય આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે. પંખીઓને ઓળખવામાં મદદરૂપ થઈ પડે તેવાં તેમનાં લાક્ષણિક ચિત્રોમાં તેમનાં વિશિષ્ટ રંગરૂપ તરફ ધ્યાન દોરતી રેખાઓ દરેક ચિત્રમાં આપેલી છે. આ

ઉપરાંત, જરૂર મુજબ વધારાનાં પણ અનેક ચિત્રો તેમાં આપ્યાં છે. આથી કુદરતમાં વિહરતા પંખીને ઓળખવાનું સૌ કોઈ માટે સરળ બની જાય છે. અનુભવી ભોમિયાની ગરજ સારે તેવાં આ શ્રેણીનાં ચારેય

પુસ્તકો બન્યાં છે. લેખકે વરસોના પોતાના પક્ષીનિરીક્ષણના અનુભવોનો નિયોડ આ પુસ્તકોમાં આપ્યો છે. અંગ્રેજીમાં 'ફીલ્ડ ગાઈડ' તરીકે ઓળખાતાં પુસ્તકોની વિશિષ્ટતાઓ લેખકે આ પુસ્તકોમાં સમાવી દીધી હોવાથી તેની ઉપયોગિતામાં ઓર વધારો થયો છે.

ગુજરાતી ભાષામાં રાજ્યનાં બધાં પંખીઓનો પરિચય કરાવતા ગ્રંથો કે શ્રેણીઓ હાલમાં કોઈ નથી. સ્વ.શ્રી પ્રદ્યુમ્ન દેસાઈનું 'પંખીજગત' આવું એક પુસ્તક હતું, પણ કેટલાંય વરસોથી તે ખલાસ થઈ ગયું હોવાથી અપ્રાપ્ય છે. વળી તેમાં રંગીન ચિત્ર એક પણ ન હતું. પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્રની 'પ્રકૃતિ પરિચય શ્રેણી'નાં ચારેય પુસ્તકોનાં ચિત્રો ઊંચી કક્ષાનાં છે. 'વીડ, વગડાનાં પંખી'માં, આઠ આર્ટ પ્લેટોમાં બાવન પંખીઓનાં રંગીન ચિત્રો આપ્યાં છે. પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ પંખીઓનાં લગભગ અડધાં તે થાય છે. પુસ્તકનું તે વધારાનું આકર્ષણ છે. બાવન રંગીન ચિત્રો ઉપરાંત બધી મળીને ૨૪૦ થી વધારે આકૃતિઓ તેમાં આલેખાઈ છે.

પંખીઓનો પરિચય અને તેમની લાક્ષણિકતાઓ રસપ્રદ અને મીતાક્ષરી ભાષામાં આપ્યાં છે. આ ઉપરાંત પક્ષીનિરીક્ષણ માટેની આનુષંગિક બાબતો જેવી કે, વૈજ્ઞાનિક નામકરણ તથા વર્ગીકરણ વિશે આપેલ ટૂંકી સમજૂતિ પક્ષીનિરીક્ષકોને ગમશે. ખાલી પડતી જગ્યામાં, જુદાં જુદાં પૃષ્ઠો પર, ચોકઠાઓમાં પંખીજગત વિશેની અવનવી વિગતો ધ્યાનાકર્ષક રીતે રજૂ થયેલી છે.

પુસ્તકનાં ડીઝાઈન અને છાપકામ સુરુચિપૂર્ણ થયાં છે. ચિત્રો વિનાના આવડા પુસ્તકની કિંમત હાલમાં સહેજે દોઢસો આસપાસ હોય છે. સારી જાતના કાગળો પર મબલખ ચિત્રોવાળા ૨૨૪ પૃષ્ઠના આ પુસ્તકની કિંમત રૂા. ૧૦૦-૦૦, આ દ્રષ્ટિએ ઘણી વ્યાજબી ગણાય.

- સંપાદક

જીલ્લા વિહંગના, શરદ ૨૦૦૦ના સર્ગ અંક ૧૦માં શ્રી લવકુમાર ખાયરનો ગુજરાતમાં પક્ષીઓની ગણતરી વિશેનો અંગ્રેજીમાં અભિપ્રાય, જેનો અનુવાદ ડૉ. ત્રિવેદીએ ગુજરાતીમાં કર્યો છે, તે રસપૂર્વક વાંચ્યો. મારા જૂના મિત્ર લવકુમારે આપેલ અભિપ્રાય સાથે હું પૂર્ણતઃ સહમત છું. આ ૩ ઓગષ્ટ ના કાર્યશિબિરમાં જેણે એ વિષય પર ચર્ચાનો નિષ્ણય કર્યો તે વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓમાં પક્ષીઓ વિશેના જ્ઞાન કરતાં ઉત્સાહનાં વધુ દર્શન થાય છે. આવા કાર્યશિબિરો ગોઠવતાં પહેલાં, તેમાં સૂચિત વિષયની અગાઉથી શ્રી લવકુમાર ખાયર કે ડૉ. પારાશર્ય સાથે બેસી, ચર્ચા વિચારણા કરવી અતિ આવશ્યક છે. આમ કરવાથી એવા કાર્યશિબિરો, પક્ષીવિજ્ઞાનમાં સારું એવું અને હિતકારી યોગદાન આપી શકે.

જીલ્લા જેવો ગાંડા બાવળનો દાખલો આપ્યો તેવી જ રીતે, આજે વિકાસના નામે ગુજરાતમાં આડેધડ ઉદ્યોગો માટે પરવાના આપવાનું શરૂ થયું છે, જેથી પર્યાવરણને પારાવાર નુકશાન થવા પામ્યું છે અને વધુ નુકશાન થવા સંભવ છે. કોઈએ વિકાસનો વિરોધ કરવા ખાતર વિરોધ કરવો ન જોઈએ, પરંતુ ઉદ્યોગ ચાલુ કરવો હોય તો ખનીજ કાઢવા માટે ખાણો ચાલુ કરવી હોય તો તેથી પર્યાવરણને કેટલું નુકશાન થશે, તે ટાળી શકવું શક્ય છે, જો તે ટાળી શકાય તેમ ન હોય તો ઉદ્યોગો અથવા ખાણોથી ઓછામાં ઓછું જે નુકશાન થાય તેને કેવી રીતે પાછું દુરસ્ત કરી શકાય, એ બધી બાબતોનું વૈજ્ઞાનિક રીતે સર્વેક્ષણ કરી, તે બાબત પૂરતો અભ્યાસ કરી, તે પ્રમાણે ઉદ્યોગો કે ખનીજના ઉત્પાદન માટેના પરવાનામાં સરકારે શરતો મૂકવી જોઈએ. કોઈ પણ સ્થળમાં પર્યાવરણના ભાગરૂપ જૈવિક વિવિધતા (biodiversity) નષ્ટ થાય તો તેને બેઠી કરવી સામાન્ય રીતે એક ભગીરથ કાર્ય બની જાય.

ઉપરોક્ત બાબતનો દાખલો, કચ્છના અખાતમાં અને તેની દક્ષિણે સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે. ખારાં પાણીની નાળોમાં અને કાઠવિયા જમીન પર ચેરિયાનાં ઝાડ મોટા પ્રમાણમાં કપાઈ ગયાં, એનું મુખ્ય કારણ મીઠું પકવવાનો ઉદ્યોગ છે. તે ઉપરાંત, બીજા ઉદ્યોગો શરૂ થયા છે અથવા થવાના છે, તે માટે નાળો અને કાઠવિયા જમીનો પરથી ચેર કાપવામાં આવ્યો છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, ઘણી જાતની માછલીઓના પ્રજનન પર પણ માઠી અસર થઈ છે. શ્વેતનયના (White-eye) ચેરિયામાં રહે છે. તેનાં ફૂલનો રસ, તેમાં થતી જીવાત વિગેરે તેનો ખોરાક છે. તે આ ઝાડીમાં માળા બનાવે છે અને પોતાનાં બચ્ચાં ઉછેરે છે.

કચ્છમાં મોટા ભાગે રણ જેવું (semidesert) પર્યાવરણ અસ્તિત્વમાં છે. એ ઘણું જ નાજુક હોવાને લીધે તેને નુકશાન થવામાં સમય જતો નથી. જો ખનીજ કાઢવા માટે બેદરકારીપૂર્વક ખોદકામ થાય અથવા બીજા ઉત્પાદન માટે મોટાં બીજમથકો ખડાં કરવામાં આવે તો, તેથી પર્યાવરણને મોટે પાયે હાનિ પહોંચે છે. આ હકીકતનો દાખલો લખપત તાલુકાના પાનન્દ્રો ગામની સીમમાં સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. કોલસાની ખુલ્લી ખાણોમાંથી કોલસાની ઝીણી રજી સાથે મિશ્રિત પૂરના મોટા ઢેર ખડકી દેવામાં આવ્યા છે. ક્યાંક તે નદી - નાળાંની વચ્ચે આવી જવાથી તેનાં વહેણ બંધ થઈ ગયાં છે. જે પાણી ઊંડી ખાઈઓમાં ચોમાસા દરમિયાન એકઠું થાય છે. આ પાણી વાસ મારતું ગંધકમિશ્રિત હોતાં તેમાં કોઈ જીવજંતુ પણ રહી શકતાં નથી અને પરિણામે, તેમાં કોઈ પણ જળચર પક્ષી દષ્ટિગોચર થતાં નથી. ખોદકામ કરતી વખતે ઝાડ, પાન કે ઘાસનો નાશ થયો હોવાથી ચોપાસ હજારો હેક્ટર જમીન, વેરાન થયેલી ભાસે છે. તેમાં પાલતું કે જંગલી પશુઓ ચરી શકતાં નથી અને પક્ષીઓ પણ ત્યાં જોવા મળતાં નથી. પાનન્દ્રો પાસે આવેલ વિદ્યુત ઉત્પાદન મથકમાંથી પ્રસરતા પ્રદુષણથી પણ પારાવાર હાનિ થતી રહે છે. એ વિસ્તારમાં અને અડીને આવેલ અબડાસા તાલુકાના અમુક વિભાગમાં સિમેન્ટ ઉત્પાદન માટે સંખ્યાબંધ એકમો ઊભાં થવાનાં છે. લખપત તાલુકામાં સિમેન્ટ માટે ઉપયોગી ચૂનાનો પથ્થર (lime-

stone) વિપુલ માત્રામાં જમીન નીચે ધરબાયેલો પડ્યો છે, જેની ખાણો ચાલુ કરવા માટેનું આયોજન થઈ રહ્યું છે. આ વિસ્તારમાં દેશી બાવળ, ખીજડા, ગોરડ વિગેરે સ્થાનિક વૃક્ષોની સારા પ્રમાણમાં ઝાડી ફેલાયેલી છે. તે વિરલ રાની પશુ પક્ષીઓ જેવાં કે, કાળા તેતર (Black Partridge) ઇત્યાદિનું અગત્યનું રહેકાણ છે. ચૂનાનો પથ્થર કાઢવાના ખોદકામમાં પર્યાવરણને નુકશાન ન થાય તેની તકેદારી રાખવાની મુખ્ય ફરજ રાજ્ય સરકારની છે. લોકોએ પણ આ બાબતે જાગૃત થવાની તાતી જરૂર છે. કારણ કે, આખરે જે નુકશાન પહોંચશે, તે તેમના પરંપરાગત પશુપાલન અને બીજા વ્યવસાયોને પણ અસર કરશે.

પર્યાવરણમાં જે કુદરતની સાંકળ છે તેની એક કે બે કડીઓને નુકશાન થવા પામે તો તે અંતે તો સારીયે સાંકળ માટે હાનિકારક નીવડે, જે ઉપર દર્શાવેલ ઉદાહરણો પરથી સ્પષ્ટ થશે.

જીલ્લા શ્રી લવકુમારના 'વિહંગવલોકન'માં પ્રસિધ્ધ થયેલ વિચારો અને અભિપ્રાય વાંચવાથી મને આટલું, એક જુદા જ વિષય પર લખવાની પ્રેરણા મળી. સવાલ એ ઉપસ્થિત થશે કે, આટલું બધું લખી નાખ્યું પરંતુ, પર્યાવરણને નુકશાન થતું રોકવું કેમ? તેનો ઉપાય શું?

દરેક જિલ્લામાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં પ્રકૃતિ-પક્ષીઓમાં રસ લેનારી વ્યક્તિઓએ સંગઠન યા સંસ્થાનું નિર્માણ કરવું જોઈએ (શક્ય હોય તો તેને રજીસ્ટર કરી શકાય) અને જે કંઈ વિકાસ કે ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય તો તેના માટે આયોજન થતું હોય તેનો પૂરતો વૈજ્ઞાનિક રીતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પર્યાવરણને થવાના સંભાવિત નુકશાન ને કેમ ટાળી શકાય કે, તેથી થતી અસરને કેવી રીતે હળવી કરી શકાય, તે તરફ વહીવટી તંત્રનું લક્ષ્ય દોરવું જોઈએ. ઉપરાંતમાં, જરૂર જણાય તો, તેના બારામાં વિકલ્પો પણ સૂચવવા જોઈએ. જેને વિપરીત અસર થવા સંભવ હોય તેવા સ્થાનિક લોકોને, તેમની સમક્ષ જઈ પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરવાની કોશિશ કરવી જોઈએ. જરૂર પડ્યે, અમુક વિષયોના નિષ્ણાતો દ્વારા સર્વેક્ષણ કરાવી તેનો અભિપ્રાય લેવો પણ જરૂરી બને છે, કારણ કે, રાજ્ય સરકાર અથવા મધ્યસ્થ સરકારનાં પર્યાવરણ મંત્રાલય સમક્ષ વિકાસ કે ઉદ્યોગો વિશે રજૂઆત કરવી હોય કે તેને લગતા વિકલ્પો સૂચવવા હોય તો પ્રથમ જે તે બાબતની ઠોસ, પ્રમાણસરની જાણકારી મેળવવી જરૂરી બને તે સ્વાભાવિક છે. અથવા બીજા શબ્દોમાં, જે સૂચન કરવામાં આવે તે બેશક વ્યવહાર હોવું જોઈએ. અહીં કચ્છમાં અમે સુઆયોજિત ઔદ્યોગિકરણ મંચની શરૂઆત કરી છે, જેમાં શિક્ષણવિદો, ખેડૂતોના પ્રતિનિધિ અને 'એકસેલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ'વાળા શ્રી કાંતિસેન શ્રોફ વગેરેને સભ્યો તરીકે મેળવી શક્યા છીએ. આજના રાજકીય અને વહિવટી માહોલમાં ફક્ત પશુ-પક્ષીઓ કે કુદરતને બચાવવા માટે હિમાયત કરવામાં આવે તો તે વાત કોઈના ગળે ઉતરતી નથી અને અવશ્ય નકામી ટીકાને પાત્ર બનતી હોય છે. માટે જ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવામાં સફળતા મેળવવી હોય તો તે વિષયનો વ્યાપ વધારવો જ પડે અને લોકહિતને અગ્રતાક્રમ આપવો પડે. જરૂર જણાય તો 'ગુજરાત ઇકોલોજી કમીશન'ની પણ મદદ લઈ શકાય.

નિશાળોમાં અભ્યાસ કરતા વિવિધ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને જૈવિક વિવિધતાનો અભ્યાસ કરવા માટે ઉત્તેજન અને પ્રેરણા આપવાની ખાસ જરૂર છે. રાજ્યભરમાં સમય સમય પર પશુ-પક્ષીઓનો પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ કરવા માટે બાળકોને માટે પર્યટન ગોઠવવાં અતિ આવશ્યક છે. અમુક સંસ્થાઓ દ્વારા એ કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં આવે છે, પરંતુ તે વધુ વ્યાપક બને તેવા પ્રયાસો આદરવા જોઈએ. હાલની પેઢી પક્ષીનિરીક્ષણમાં ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં રસ લે છે. તેથી આપણી ભવિષ્યની પેઢીઓ એ દિશામાં વ્યાપક પ્રગતિ કરે તેવી આશા રાખીએ.

જયુબિલિ ગ્રાઉન્ડ, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

વાચકો થકી માહિતીનું સંકલન

મિત્રભાવે 'વિહંગ'ને એક નમ્ર સૂચન કરવા પરવાનગી માગું છું. પક્ષીવિદો અને દરેક કક્ષાના પક્ષીપ્રેમીઓ જેટલી સહજતાથી વિહંગ મારફતે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરે છે, તે ધ્યાનમાં લેતાં, જો 'વિહંગ'ના દરેક અંકમાં એક થી બે પક્ષીની વિસ્તૃત માહિતી અગાઉથી વાચકો પાસે માંગીને છાપવામાં આવે તો ટીપે-ટીપે સરોવર ભરાય તે રીતે, પાંચ-સાત વર્ષોમાં 'વિહંગ'ના દરેક વાચક પાસે ગુજરાતનાં પક્ષીઓની ભરપૂર માહિતી ધરાવતો સંદર્ભ ઉપલબ્ધ બની શકે. અગાઉથી જાહેરાત કરાયેલી હોય તે પક્ષી સંબંધે મુ. શ્રી લાલસિંહભાઈ અથવા માન. શ્રી લવકુમાર સાહેબ ઓળખ આપે, તેના રંગો, રીતભાત, પ્રવાસી છે કે સ્થાયી છે, માળો કેવો અને ક્યારે કરે છે તેની માહિતી આપે અને ત્યાર બાદ, વાચકો દ્વારા અપાયેલી વિગતો ઉપરથી આ પક્ષીની જોવા મળેલી ખાસિયતો, ગુજરાતમાં તે ક્યાં ક્યાં જોવા મળે છે, તેની વિગતો સંકલિત કરી 'વિહંગ'માં પ્રસિધ્ધ કરવામાં આવે તો દરેક દરેક પક્ષીની વૈજ્ઞાનિક ગણી શકાય તેવી માહિતી દરેક વાચકને મળે અને કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનાં પક્ષીનો અભ્યાસ કરનારને સંદર્ભ તરીકે કામ આવી શકે.

દરેક વાચક પાસેથી નક્કી કરાયેલા પક્ષી સંબંધે નીચેની વિગતો મંગાવી શકાય.

- ◆ ક્યાં અને કેટલી સંખ્યામાં જોવા મળે છે ?
- ◆ માળો કે બચ્ચાં જોવા મળેલ છે ? જો, "હા", તો માળો ક્યાં અને કેવો કરેલો છે ?
- ◆ ખોરાક અંગેની નોંધ.
- ◆ અન્ય કોઈ ખાસ નોંધનીય બાબત જોવા મળેલી હોય તો તે.
- ◆ વર્ષ દરમ્યાન ક્યારે જોવા મળે છે ?
- ◆ પ્રજનન પોષાકમાં જોવા મળે છે ?

આવી અથવા 'વિહંગ'ના અનુભવી મિત્રો નક્કી કરે તે રીતે વાચકો પાસેથી માહિતી માંગી તેનું સંકલન કરી શકાય

જયદેવ ધાધલ
ભાણવડ

પનરવાના વૃક્ષ પર પક્ષીનિરીક્ષણ

મારી ઓફિસની બારીની બહાર એક પનરવા (પંગારો)નું વૃક્ષ છે. જાન્યુઆરીની શરૂઆતમાં બધાં પર્ણોનું ખરી પડવાનું શરૂ થાય છે. જાન્યુઆરીના અંત ભાગમાં ફૂલો આવવા માંડે છે. માર્ચના મધ્ય ભાગ સુધી વૃક્ષ, ફૂલોથી આચ્છાદિત રહે છે. ફૂલ, લાલ-નારંગી રંગનાં ચમકતાં હોય છે. (બીજી સફેદ ફૂલની પણ જાત આવે છે.) આ ફૂલોનો રસ પોપટ (Roseringed Parakeet), કાબર (Common Myna), કાળો કોશી (Black Drongo), બ્રાહ્મણી મેના (Brahminy Myna), પચરંગી શક્કરખોરા (Purplerumped Sunbird), શક્કરખોરો (Purple Sunbird), દરજીડો (Tailor Bird), કાગડો (Common Crow), બુલબુલ (Redvented Bulbul), સિપાહી બુલબુલ (Redwhiskered Bulbul), પિસકોલી (Squirrel) વગેરેને આકર્ષે છે.

ફૂલની ઋતુમાં આ વૃક્ષ ઉપર પક્ષીઓનું આવાગમન સતત ચાલુ રહે છે. વર્ષી વૃક્ષ પર કોઈ પર્ણો ન હોવાથી પક્ષીઓને એક ડાળીએથી બીજી ડાળીએ કે એક ફૂલ પરથી બીજા ફૂલ પર જતાં આરામથી જોઈ શકીએ છીએ.

પનરવાનાં પર્ણ, ઢોર વડે ખોરાકમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં નથી.

આ વૃક્ષોની ડાળી પર કાંટા હોવાથી બાળકો તેના પર ચઢતાં નથી. થડનું લાકડું પોચું હોવાથી બળતણનાં લાકડાં તરીકે પણ તેનો ઉપયોગ થતો નથી.

આ વૃક્ષનો ઉછેર કરવો એકદમ સહેલો છે, આ વૃક્ષ કલમ તથા કાપેલી ડાળીમાંથી સહેલાઈથી ઊગી શકે છે. બીયાં મોટાં છે અને પ્લાસ્ટીકની થેલીમાં સહેલાઈથી ઊગી શકે છે.

'સુરત નેચર કલબ' દ્વારા અમે સુરત શહેરમાં પનરવાનાં ઘણાં વૃક્ષો વાવ્યાં છે. જે લોકો આ વૃક્ષો પોતાના આંગણમાં કે આસપાસ ઉછેરવા માંગતા હોય તેમને અમે મફતમાં બીયાં પૂરાં પાડીશું. અમને નીચેના સરનામે જાણ કરવા વિનંતી.

સ્નેહલ પટેલ

નેચર કલબ સુરત, ૮૧, સર્જન સોસા., સુરત ૩૯૫૦૦૭.

મુંબઈથી સપ્રેમ !

'વિહંગ' ઊડતું ઊડતું છે...ક મુંબઈ આવી પહોચ્યું. 'વિહંગ' વાંચીને જે આનંદ થાય છે, તે વર્ણવવો મુશ્કેલ છે. ગુજરાતમાં આટલા બધા પક્ષીનિરીક્ષકો છે, એટલું જ નહીં પણ એ બધા એકબીજા સાથે સંપર્ક રાખીને એકબીજાને નવાં સ્થળો, નવાં પક્ષીઓ અને નવા અવલોકનો વિષે જણાવે છે! ખરેખર ખૂબ જ સરસ કાર્ય તમે માથે ઉપાડ્યું છે. મુંબઈમાં પણ આવું કંઈક થતું હોય તો ? આ 'યાયાવર વિહંગ' મેળવ્યા પછી એક 'સ્થાનિક વિહંગ'ની પણ જરૂરિયાત મને લાગે છે !

મારા શરૂઆતનાં બાળપણનાં વર્ષોમાં હું અમદાવાદ હતી. ત્યારે આપણી આસપાસનાં સામાન્ય પક્ષીઓને ઓળખતી. 'કુમાર' સામયિકમાં આવતી 'વનેચર'ની કટાર વાંચીને, કાળિયો કોશી (Black Drongo) તથા ચાપ (Indian Roller) જેવાં પક્ષીઓનો પણ પરિચય થયો હતો. પણ પક્ષીનિરીક્ષણનો મને ખરો શોખ, આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલાં હું જુહુના અમારા નિવાસસ્થાને રહેવા આવી ત્યારથી લાગ્યો. આમ તો મુંબઈમાં મકાનો, 'ટ્રાફિક', ઘોંઘાટ અને પ્રદુષણ સિવાય શું હોય ? પણ એક દિવસ એક પક્ષીનો મધુર અવાજ સાંભળીને હું બહાર ઝરૂખામાં આવી. મેં પીળક (Golden Oriole) જોયું. હું જોઈને દંગ રહી ગઈ. પછી તો રોજ પક્ષીના અવાજની પાછળ દોડું અને મને મળ્યાં, કંસારો (Coppersmith), શક્કરખોરો (Purple Sunbird), મટિયો લટોરો (Rufousbacked Shrike), તલિયું ટપૂસિયું (Spotted Munia), નાચણ (Fantail Flycatcher), ચીબરી (Spotted Owlet), રેવીદેવી (Barn Owl), સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher), લરજી (Kestrel), દૂધરાજ (Paradise Flycatcher), 'સ્મોલ ગ્રી ટોડ' કલકલિયો, કાબરી મેના (Pied Myna), ફડક ફુતકી (Ashy Wren Warbler) વગેરે. એક વાર તો નવરંગ (Indian Pitta) મારા ઝરૂખામાં આવી ગયું. ઊડી જાય તે પહેલાં અમે એના નવેય રંગ ધરાઈને માણ્યા ! આમ મારું પક્ષીઓ સાથેનું જોડાણ શરૂ થયું.

શ્રી સલીમ અલીએ કેટલું યોગ્ય કહ્યું છે " The interest in Birdwatching is like measles, which catches you when you are least aware and then spreads so fast ! " મને જો કે મુંબઈમાં યોગ્ય માર્ગદર્શન ન મળ્યું, છતાં સલીમ અલીનાં પુસ્તકો વડે મારો શોખ જાળવી રાખ્યો.

હવે તો મારાં કુટુંબીજનો અને આસપાસના લોકો પણ પક્ષીઓમાં રસ લેતા થઈ ગયા છે.

તમને નવાઈ લાગશે પણ અંધેરી (મુંબઈ)માં લાલછાતીવાળા પોપટ

(Redbreasted Parakeet) ક્યારેક જોવા મળે છે. વેચાણ માટે પકડી લવાયેલાં આ પક્ષીઓ, જે સામાન્ય રીતે હિમાલયની તળેટીમાં તથા આસામ બાજુ જોવા મળે છે, તેમને અહીં છોડી મુકાતાં, મુંબઈમાં સ્થાયી થઈ ગયાં છે.

બિંદુ કાપડિયા

૮, સોની હાઉસ, એન.એસ.રોડ-૪, હુલુ- પારલે સ્કીમ, મુંબઈ ૪૦૦૦૫૬

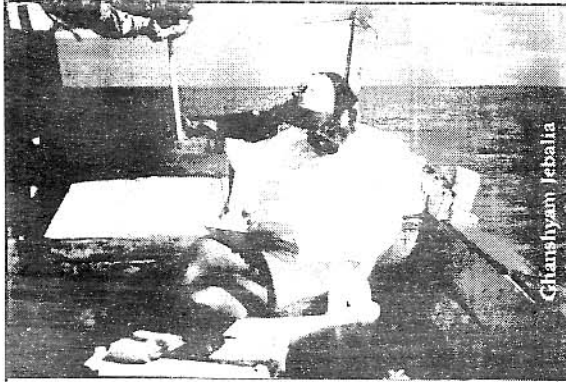

Somewhere out in the Gulf of Kachchh,

Thursday, 22nd February, 2001

Dear Bakulbhai,

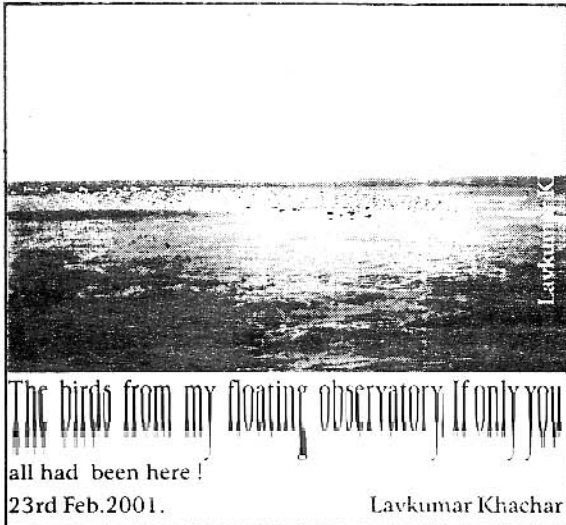
I am writing to you sitting as I would in my garden or patio at Gandhinagar, on a sand dune ! It is 8-45 a.m.. Since the tides are getting high and covering the sand, I slept on my 'machchhwa'. Now I will be writing letters and

Ghanshyam Jebalia

I Spent the last few days of my 70th year afloat, watching the Sun rise and set over the watery horizon, admiring the overhead stars at night, feeling the throb of the distant oceans and watching the birds lead their daily lives in harmony with the rise and fall of the tides.
23rd Feb.2001. Lavkumar Khachar

noting my observations on this unique spot, my office for the day ! There is a dense mist and the Sun obscured, however, the heat rays are penetrating and it is very warm

Lavkumar Khachar

The birds from my floating observatory. If only you all had been here !
23rd Feb.2001. Lavkumar Khachar

- the radiation. This heat is what charges the photosynthetic processes of plants and for me, is charging the solar light batteries. In the distance, the waves are roaring around the rocks and outer face of the coral reef sending a con-

tinuous roaring sound which highlights the solitude. Bird calls come surprisingly clear through the vapourous Surroundings - Crab Plovers, Sand Plovers, Redshanks, Curlew, Great Blackheaded Gulls, the Heuglin's Gulls, an array of small waders (which I have not bothered to identify). Reef Herons, Grey Herons can all be heard. Yesterday , on this very sand dune the tide brought together all these besides Darters to share space with me. The Crab Plovers, an estimated flock of not less than a thousand birds, were the great delight. If the Crab plover populations remain intact the reefs can be considered safe. Should there be a decline in numbers red flags should go up.

I enclose two photographs which you might possibly use. Seeing them, people might think I am so lucky, yet, I wonder if you, or any of the others, can even feel the great loneliness I suffer when there is so little response from those who willingly spend huge sums on costly holidays here and abroad - harming the environment by their flagrant pursuit of luxury. How sad too when our Government has wrapped us all in so many regulations that we are denied the luxury of enjoying what this lovely land provides in generous measure.

At the time of sunset I feel, probably I have spent the most fulfilling day of my life. By the time this letter is posted, I will be entering eighth decade of my life on this Planet. You all had better find time and make it convenient to be with me if you want to experience Nature of near extremes. I may not be around for long and even if I do live to be eighty plus, I may not be in a position to face discomfort.

I greatly miss Lalsinhbhai and of course you all my new friends. Keep up your excellent work. The old must be replaced by the new. You all must become better than us - that is the essence of progress.

Well, from now onwards I shall enjoy my ability to live with Nature alone.

Look after yourself and do not let your idealism die.

Lavkumar Khachar

646, Vastunirman Society, Sector-22, Gandhinagar

તમારા પત્રો મળી ગયા. તમારી લાગણી બદલ આભાર. અહીં મોટા ભાગના મિત્રો લેમકુશળ છે, સિવાય શ્રી ઈબ્રાહીમ દરવાડિયા, જેમની પુત્રી ભોગ બની ગઈ. જો કે, ઘણાંનાં મકાનોને સારું એવું નુકસાન થયું છે. તા. ૨૬-૧-૨૦૦૧ના ભૂકંપ બાદ અમે ઘરમાં રહેતાં ન હતાં કારણ કે, તે બાદ, આંચકા ચાલુ જ હતા. વળી, મારો ફોન પણ બંધ હતો. ભુજના શ્રી ત્રિલોચન છાયા તથા શ્રી એમ.બી.પત્રીનાં મકાનો રહેવા લાયક રહ્યાં નથી. શ્રી અશ્વિન પોમલનું પણ એવું જ છે. તેઓ હાલ નળિયા રહે છે. અંજરના

શ્રી પ્રતાપ સેવક પણ હેમખેમ છે. મ.કુ.શ્રી હિંમતસિંહજીના મકાનમાં ઉપરના ઓરડા ખલાસ થઈ ગયા છે. બાકી કુશળ છે.

ભૂકંપ બાદ પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા નથી. હજી ભૂકંપના આંચકા ચાલુ હોવાથી જીવન અસ્તવ્યસ્ત છે.

શાંતિલાલ વરૂ

ભુજ

પક્ષીમિત્રોના પ્રતિભાવો

‘વિહંગ’ મળે છે ત્યારે, સ્વજનોને મળ્યા જેટલો આનંદ થાય છે. ‘વિહંગ’ની દષ્ટિ, પ્રકૃતિ પ્રત્યેના પ્રેમને પોષનારી છે. નવું જાણવાની ઉત્કંઠા સંતોષાય છે. આવી અનોખી દષ્ટિ આપવા બદલ ‘વિહંગ’ના સૌ કોઈ ભાગીદાર મિત્રોને અભિનંદન !

જયસિંહ ગોહિલ, ભાવનગર

‘વિહંગ’ને પ્રત્યક્ષ મળવાની લાંબા સમયની પ્રતીક્ષાનો અંત આવ્યો. નામ તેવાં જ ગુણોનો ભંડાર! એકી બેઠકે માણી, નીત નવાં પક્ષીઓનો પરિચય પામ્યો. આનંદની કિતિજ વિસ્તરતી રહી.

કંદર્પ ધોળકિયા, ભુજ

બચપણથી જ પક્ષીનિરીક્ષણનો શોખ છે. ‘૮૨ની સાલથી, શ્રી પ્રદ્યુમ્ન દેસાઈના પુસ્તક ‘પંખીજગત’થી એ શોખ પોષતો રહ્યો છે. બે વર્ષ પહેલાં ગીરમાં અધેડિયા ખાતે પ્રકૃતિશિબિરમાં શ્રી રેવતુભા રાયજાદાનો પરિચય થયો. તેમના માર્ગદર્શનથી મેં ‘વિહંગ’ મેળવ્યું. મારી અભિલાષા સંતોષાઈ. આભાર અને શુભેચ્છા !

ભગવાનજી જાવિયા, વેરાવળ

‘વિહંગ’નો અંક મળ્યો. તમે સૌ ખૂબ મહેનત કરો છો. માહિતીખાતા તરફથી એક પક્ષી વિશેષાંક પ્રસિધ્ધ થયો હતો, જેનું પુનઃમુદ્રણ પણ થયું હતું. આપ તે મેળવી લો તો કામ આવશે. મારા નાનકડા બગીચામાં રોજ સવારે ૪-૫ જાતનાં પક્ષીઓ આવે છે. મોટા ફૂંડામાં પાણી ભરી રાખું છું, તે પીતાં હોય છે. ચણ નાખું તો તે ખાવા ક્યારેક મોર પણ આવે છે.

હંમંત પંડ્યા, રાજકોટ

કૈશ્રુઆરીના અંતમાં અને માર્ચની શરૂઆતમાં ગરમાવાનાં પીળાં સોનેરી ફૂલોની પશ્ચાદ્ભૂમાં રોજ સવારે ૮ થી ૧૧ના સમયગાળામાં બે કોયલો ટહુકાની જુગલબંધી કરતી, પીળાં ફૂલો અને લીલાછમ પાંદડાં વચ્ચે, ડાળીઓ પર સ્થાન બદલતી, લાલ આંખોવાળી કોયલોએ, રંગ, લય અને ગતિનો અદ્ભુત અનુભવ કરાવ્યો.

જયશ્રી મહેતા, અમદાવાદ

આટલું સફળતાપૂર્વક ફક્ત પક્ષી વિષેનું

સામયિક કાઢવું, નિયમિત બનાવવું અને વિધવિધ રીતે શણગારવું ! લાખ સલામ !

ડૉ. પીયૂષ પટેલ, વલસાડ

મારું ગામ ખેરવા છે. જિલ્લો સુરેન્દ્રનગર. પાટડીના રસ્તા ઉપરનું ગામ છે. તેની વસ્તી ૪ હજારથી વધારે હશે. લોકો માયાળુ છે. અમારા ગામમાં ખૂબ જ મોટું તળાવ છે. શિયાળામાં અહીં જાત-જાતનાં પક્ષીઓ આવે છે. સુરેન્દ્રનગરમાં શ્રી ફારુક ચૌહાણ તથા શ્રી ચીકુ વોરા પાસેથી મને ‘વિહંગ’વાંચવા મળ્યું હતું. વાંચીને ખૂબ જ આનંદ થયો. મને પણ પંખીઓમાં ખૂબ જ રસ છે.

રસિક પટેલ, ખેરવા (જિ. સુરેન્દ્રનગર)

સણોસરા, બંકિમ ભટ્ટે મને સૌ પ્રથમ ‘વિહંગ’ બતાવેલું. તે જોયું ત્યારે જ આ પ્રયોગ તદ્દન નવો, ખૂબ જરૂરી અને એટલો જ રોમાંચક લાગેલો. બીજા બે ત્રણ અંકો જોયા પછી તેમાં પક્ષીનિરીક્ષકોનો રસ વધતો જોઈને આનંદ થયો.

હું પક્ષીનિરીક્ષક તો નથી, પણ પંખીઓ મને ગમે છે. અમારા ઘર આસ-પાસ ખૂબ જાડ છે. પીળક દર વર્ષે માળા કરે છે અને આંગણામાં બાંધેલા ફૂંડામાંથી પાણી પીવા પણ આવી જાય. સ્કુટરના અરીસામાં જોઈને જાતના પ્રતિબિંબ સામે લડે પણ ખરું. લેલાંએ ચાતકના બચ્ચાને ઉછેરેલું. ખેરખટ્ટો રોટલી માંગવા કકળાટ પણ કરે. પણ અમારો કોઈ અભ્યાસ નહીં. ‘કાં ભાઈ ? કેમ છો ?’ આટલું પૂરતું. તમારું કામ દીપે અને પક્ષીનિરીક્ષકો આ વિષયની ગંભીરતા સમજીને નૂરભાઈ (શ્રી ધ્રુવ ભટ્ટની નવલકથા ‘સમુદ્રાન્તિકે’નું એક પાત્ર) જેવા ભાવો અનુભવે તેવી પ્રાર્થના.

તા. ૯-૯-૨૦૦૦થી હું અને દિવ્યા, પિંડવળ (તા. ધરમપુર, જિ. વલસાડ) રહેવા જઈએ છીએ. પિંડવળમાં આદિવાસી શાળા ૧થી ૭ ધોરણની છે, તેનું સંચાલન અમે કરીશું. દક્ષિણ ગુજરાતનાં વનોમાં, અમે જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં પક્ષીઓ નથી અથવા ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. કારણમાં, દરેક આદિવાસી છોકરા પાસે ગિલ્લોલ હોવાની અને ‘ચકલી’ (ત્યાં, પક્ષી = ચકલી) દેખાય કે મારી, શેકી, ટોળે મળી, ખાઈ જવાની. દોષ એમનો નથી, મારો છે. એ લોકો શું ખાય છે, કેમ રહે છે એની ચિંતા મેં ક્યારેય કરી નથી અને એ કારણે જ મારી નજર સામે તે લોકો ચકલી પાડે તો પણ હું કાંઈ બોલી શકું તેમ નથી. જે દિવસથી હું તેમને પૂરતું સાદું ખાવાનું આપી શકીશ તે દિવસે તેમને આપોઆપ ‘ચકલી’ જીવાડવાનું મન થશે. આ નર્યુ સત્ય છે. વલસાડ જેવા સુધરેલા, સભ્ય શહેરથી માત્ર ૪૫-૫૦ કિ.મી. દૂર જ આ સ્થિતિ છે. મેં જોઈ છે અને હવે ત્યાં રહેવા જાઉં છું.

ધ્રુવ ભટ્ટ, કરમસદ

‘વિહંગ’ મળ્યું. પક્ષીજગત ઉપર આવું

સામયિક ગુજરાતમાં ક્યાંય નથી. પક્ષીઓ સૃષ્ટિની વસંત છે, પક્ષીઓનો મીઠો કલરવ આપણે માટે પ્રેરણાદાયી સંદેશ લઈને આવે છે. ‘વિહંગ’, સૌને માટે પક્ષીજગતના જ્ઞાનની પરબ પૂરવાર થશે.

બંસીલાલ શાહ, અમદાવાદ

અમે વનની વચ્ચે વસીએ છીએ. સાડાત્રણ દાયકાથી હું અરણ્ય અને ગિરિવૃંદની વચ્ચે થસું છું. વન-જીવો પ્રત્યેનું ખેંચાણ સ્વાભાવિક છે. પક્ષીજગતના સામયિક ‘વિહંગ’ના સંપાદન માટે અભિનંદન ! આ જગતને બચાવવા જે સમજની જરૂર છે, તે આપ પૂરી પાડો છો.

વી.ડી. પંચાલ, ઢાંતા

વાવથી યાદ કરનાર ભરત પટેલના નમસ્કાર. શ્રી મુકેશભાઈ ભટ્ટ (સુરત) પાસેથી ‘વિહંગ’ મળ્યું. મુકેશભાઈ ભટ્ટની પક્ષીઓના અવાજની કેસેટ સાંભળ્યા પછી તેમનો સંપર્ક કર્યો હતો. ત્યાર બાદ પક્ષીનિરીક્ષણમાં તેમનું માર્ગદર્શન મેળવું છું. ‘વિહંગ’ વાંચીને ઘણો આનંદ થયો. આવું સુંદર સામયિક ગુજરાતને આપવા બદલ આપને તથા ‘વિહંગ’ની ‘ટીમ’ને અભિનંદન.

ભરત પટેલ, વાવ

શ્રી ભરત રૂઢાણી દ્વારા ‘વિહંગ’ મળ્યું. વાંચીને ખૂબ જ આનંદ થયો. પ્રકૃતિ, પક્ષીઓ વિષે ઘણું જાણવાનું મળ્યું. શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલ સાથે ઘણાં વર્ષો પહેલાં હિંગોળગઢ, બે દિવસ રહેલા (શ્રી લવકુમાર સાથે). ભૂતકાળનાં એ સંસ્મરણો તાજાં થયાં.

અમે ખોરબંદરના ‘યુથ હોસ્ટેલ’ યુનિટમાં ૧૫૦૦ જણાં છીએ. સાસણમાં પણ શિબિરનું આયોજન કરીએ છીએ. ‘ગીર બચાવો’ની પ્રવૃત્તિમાં ઘણાં વર્ષોથી રસ લઈએ છીએ.

લલિત મીસર, ખોરબંદર

‘વિહંગ’ સાથે વાત કરવાનો હવે કોઈને સમય નથી રહ્યો, એવા કપરા કાળમાં, ‘વિહંગ’ સાથે સંવાદ રચવાના આપના ભગીરથ કાર્યને અમારી લાખો સલામ !

આર.વી. રોકડ, જેનપુર

‘વિહંગ’ અંક ૧૦, વર્ષ ૩, વાંચ્યો. પક્ષીઓ અંગે ખૂબ નવું જાણવાનું મળ્યું. ખૂબ જ પરિશ્રમ લઈને, પક્ષીઓ અંગે માહિતી એકઠી કરીને આપવામાં આવે છે.

છાંદુભાઈ અનડા, અમદાવાદ

‘વિહંગ’વાંચવાની ખૂબ જ મજા આવે છે. આપ સર્વેની જહેમત ખરેખર પ્રશંસનીય છે. એક અંક પૂરો થતાં ખૂબ જ આતુરતાથી બીજા અંકની રાહ જોવાય છે.

કિશોરચંદ્ર ત્રિવેદી, જામનગર

અમારી શાળા-ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલમાં નેચર કલબ સ્થાપેલી છે, જેમાં ‘વિહંગે’ પ્રાણ પૂર્યાં છે. આમ તો

પક્ષીનિરીક્ષણની નોંધ રાખું છું, પણ અનિયમિત રીતે ‘વિહંગે’ તેની આવશ્યકતા અને નિયમિતતા તરફ દોર્યો છે.

પ્રતાપ સેવક, અંજાર-(કચ્છ)

‘વિહંગ’ને વિશે તો જે કહું એ ઓછું છે. એનું સૌથી મોહક પાસું એની સચ્ચાઈ, સાદાઈ, અને સહજતા. There is a complete absence of scholastic writing. એથી સૌ જાણે ટોળે વળીને વાતો કરતાં હોય એવું સહજ લાગે અને એના લેખકોનું પક્ષીઓ સાથેનું સંપૂર્ણ તાદાત્મ્ય તરી આવે

પ્રશાંત દેસાઈ, વાપી

